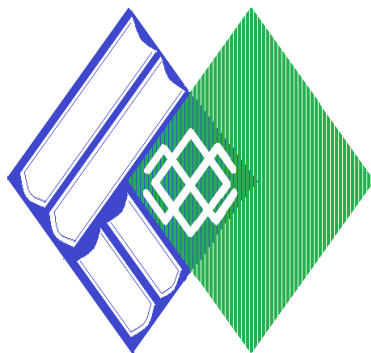

АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ИЛМҲОИ ГУМАНИТАРИИ
БА НОМИ АКАДЕМИК БАҲОДУР ИСКАНДАРОВ

МАСЪАЛАҲОИ ИЛМҲОИ ГУМАНИТАРӢ

Маҷаллаи «Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ» дар Шӯрои илмӣ Институти
илмҳои гуманитарии АМИТ аз 20.05.2024, №5

ба чоп тавсия шудааст.

Маҷалла аз тарафи Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1-уми
декабри 2023 таҳти рақами № 318/МҶ – 97 ба қайд гирифта шудааст.

Сармұҳаррир:

Қаландариён Ҳоким Сафар

Муовини сармұҳаррир:

Абдулназарзода Абдулназар Абдулқодир

Котиби масъул:

Ризвоншоева Нуринисо Нуралишоевна

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Офаридаев Назрӣ (д.и.филол., профессор), Ҷонмамадов Шермамад
(д.и.и., профессор), Охониёзов Варқа (д.и.филол.), Мирзоев Шохназар
(н.и.филол.), Шоидаврозова Марзия (н.и.и.), Шоинбеков Алоиддин (н.и.т.),
Абдулназаров Абдулназар (д.и.филол.), Ниёзбеков Давлат (н.и.ф.),
Мажнунов Абдуламин (н.и.филол.).

ҲАЙАТИ МУШОВИРОН:

Зелнер Е.Я. (д.и.и., профессор, ҚТ), Искандарова Д.М. (д.и.филол.,
профессор, ҚТ), Мухаммадҷонзода О.О. (д.и.филол., профессор, ҚТ),
Плунгян В.А. (д.и.филол., академик, ФР), Пирумшоев Ҳ. (д.и.т, профессор,
аъзои вобаста, ҚТ), Раҳматуллозода С.Р. (д.и.филол., профессор, аъзои
вобаста, ҚТ), Сатторзода А. (д.и.филол., профессор, ҚТ), Суфизода Ш.
(д.и.филол., профессор), Улмасова З. (д.и.филол., профессор, ҚТ),
Шамбезода Ҳ. (д.и.филол., профессор, ҚТ), Эделман Ч.И. (д.и.филол.,
профессор, ФР).

Нишонии мо: 736001, шаҳри Хоруғ, кӯчаи У.Холдоров 4,
Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б.Искандарови
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
тел.: (+992) 93 489 26 26
Сомонаи мо: www.ign.tj;
E-mail: hokim_k@mail.ru

Суроғаҳо барои тамос:

Бахши фолклор ва адабиёт

Қурбонхонова Нуриҷаҳон Мирасановна
(+992) 934609093;

ms.nurijakhon@mail.ru

**Бахши таърих, мардумшиносӣ ва
бостоншиносӣ**

Шоинбеков Алоиддин Абдуллобекович
(+992) 93 600 19 70

aloviddinshoinbekovaa@gmail.com

Бахши забонҳои помири

Назаршоева Чилла Раҳимбековна
(+992) 935261982;

chilla1982@mail.ru

Бахши иқтисодӣ

Шоидаврозова Марзия Саидвалишоевна
(+992) 93 440 28 42

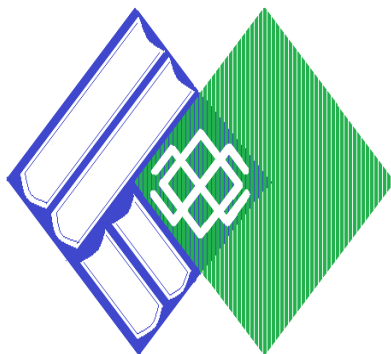
mshoidarvozova@mail.ru

© Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б.Искандарови АМИТ, 2024

© Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
ИНСТИТУТ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК
ИМЕНИ АКАДЕМИКА БАХОДУРА ИСКАНДАРОВА**

**ВОПРОСЫ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК
ISSUES OF HUMANITARIAN SCIENCES**

Предложен к печати решением Ученого Совета
Института гуманитарных наук им. акад. Б. Искандарова НАНТ
от 20.05.2024, №5

Журнал зарегистрирован Министерством культуры
Республики Таджикистан от 1-го декабря 2023 под номером №318/МЧ – 97.

Главный редактор:
Каландариён Хоким Сафар
Заместитель главного редактора:
Абдулназарзода Абдулназар Абдулкодир
Ответственный секретарь:
Ризвоншоева Нуринисо Нуралишоевна

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Офаридаев Назри (д.филол.н., профессор), Джонмамадов Шермамад (д.э.н.), Охониёзов Варка (д.филол.н.), Мирзоев Шохназар (к.филол.н.), Шоидарвозова Марзия (к.э.н.), Шоинбеков Аловиддин (к.и.н.), Абдулназаров Абдулназар (д.филол.н.), Ниёзбеков Давлат (к.ф.н.), Мажнунов Абдуламин (к.филол.н.).

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Зельнер Е.Я. (д.э.н., профессор, РТ), Искандарова Д.М. (д.филол.н., профессор, РТ), Мухаммаджонзода О.О. (д.филол.н., профессор, РТ), Плунгян В.А. (д.филол.н., академик, РФ), Пирумшоев Х. (д.и.н., профессор, чл.-корр., РТ), Рахматуллозода С.Р. (д.филол.н., профессор, чл.-корр., РТ), Сатторзода А. (д.филол.н., профессор, РТ), Суфизода Ш. (д.филол.н., профессор, РТ), Улмасова З. (д.филол.н., профессор, РТ), Шамбезода Х.Дж. (д.филол.н., профессор, РТ), Эдельман Дж.И. (д.филол.н., профессор, РФ).

Наш адрес: 736001, город Хорог, ул. У.Холдорова 4,
Институт гуманитарных наук им. академика Б.Искандарова
Национальной Академии наук Таджикистана,
тел.: (+992) 93 489 26 26

Наш веб-сайт: www.ign.tj;
E-mail: hokim_k@mail.ru

Контакты:

Бахши фолклор ва адабиёт
Курбонхонова Нуриджахон Мирасановна
(+992) 934609093;

ms.nurijakhon@mail.ru

Отдел истории, этнографии и археологии
Шоинбеков Аловиддин Абдуллобекович
(+992) 93 600 19 70

aloviddinshoinbekovaa@gmail.com

Отдел памирских языков

Назаршоева Чилла Рахимбековна
(+992) 935261982;

chilla1982@mail.ru

Отдел экономики

Шоидарвозова Марзия Саидвалишоевна
(+992) 93 440 28 42

mshoidarvozova@mail.ru

© Институт гуманитарных наук им. академика Б.Искандарова НАНТ, 2024

© Вопросы гуманитарных наук

МУНДАРИҶА ЗАБОНШИНОСӢ

Офаридидаев Н., Латипов М. Хусусиятҳои лексии “Таърихи Бадахшон”-и Сулаймон Қурбомуҳаммадзода ва Шоҳфитур Муҳаббатшоҳзода	7
Аламшоев М. Пайдоиш ва вазифаҳои вожаҳои шугнонии “žindam” - гандум, “qatoš” нон (хлеб), “gardā” - нон	20
Абодуллоева С. Корбурди исмҳои хос дар афсонаҳо ва ривоятҳои Бадахшон	31
Мирзоев Ш. Оид ба таркиби воҳидҳои фразеологӣ бо компоненти «дил» дар забони шугнонӣ	48
Зоолишоева Ш. Таҳлили лексикӣ-семантикии номгӯи либоси арӯсии арӯсу домоди шугнониён (дар мисоли шугнониёни соҳили чапи дарёи Панҷ (Афғонистон).....	58
Шосафоева С. Баробарии воҳидҳои фразеологӣ нумерологӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва шугнонӣ	72

ФОЛКЛОР ВА АДАБИЁТ

Қаландариён Х. Қасоиди Носири Хусрав ва Ҳаким Кисой: проблемаи интисоб	78
Суфизода Ш. Тавре дигар нигаристан ба адабиёт	94
Давлатбеков Л. Бозтоби андешаҳои Носири Хусрав дар шеъри Сайид Замониддини Адим	104
Шоҳзамон Раҳмон. Санъати сухани Рӯдакӣ ва баъзе масъалаҳои назарияи шеър	114
Ҳошимова Х. Банду бастии романи дуҷуми «Зарафишон»	125
Шакармамадов О. Инъикоси ҳодисаҳои таърихӣ дар ривоятҳои мардуми Кӯҳистони Бадахшон	135

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДҶУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

Шоинбеков А., Курбоншоев А. Қаҳқаҳа кӣ буд?.....	143
Ниёзбеков Давлат. Эътиқод ба дарахтон дар байни аҳолии Помири Ғарбӣ.....	154
Карамова И., Алибекова Т. Рушди маорифи шаҳри Хоруғ дар даҳаи аввали соҳибистиклолии Тоҷикистон	164
Азорабекова Ш., Алибекова Т. Фаъолияти системаи маорифи шаҳри Хоруғ дар амалисозии сиёсати давлатӣ дар самти маориф	173

ИҚТИСОДИЁТ

Ҷонмамадов Ш., Искандаршоева З. Фаъолияти мустақилонаи аҳоли: равишҳо ба омӯзиш ва усулҳои тадқиқот	179
Шоидарвозова, М., Хучасайдов Х. Усули баҳодихӣ дар аҷаи баллӣ	185
Азизова Г., Мавлоназарова Г. Қарздиҳии истеъмоли ва нақши он дар баланд бардоштани дараҷаи некуаҳволии сокинони мамлакат	192
Сабоиева Ҷ., Сангмамадов Ш. Тарафҳои мусбат ва манфии муҳоҷирати меҳнати байналмилалӣ	199
Қоидаҳои нашри мақолаҳо барои муаллифони.....	210

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Офаридаев Н. Латипов М. Лексические особенности “Истории Бадахшана” Охона Сулаймона Курбонмамадзаде и Сайид Шохфитура Мухаббатшахзаде	7
Аламшоев М. Происхождение и функционирование шугнанских слов “žindam” – пиеница, “qatoš” хлеб, “gard’ā” - лепёшка	20
Абодуллоева С. Применение собственных имен в сказках и легендах Бадахшана	31
Мирзоев Ш. К составу фразеологических единиц с компонентом «сердце» в шугнанском языке	48
Зоолишоева Ш. Лексико-семантический анализ наименования свадебной одежды невесты и жениха у шугнанцев (на примере шугнанцев левобережья реки Пяндж (Афганистана)	58
Шосафоева С. Эквивалентность нумерологических фразеологических единиц таджикского и шугнанского языков	72

ФОЛЬКЛОР И ЛИТЕРАТУРА

Каландариён Х. Оды Насира Хусрава и Хакима Кисаи: проблема атрибуции.....	78
Суфизода Ш. Иной взгляд на литературу	94
Давлатбеков Л. Отражение мыслей Насира Хусрава в поэзии Сайида Замониддина Адима	104
Шохзамон Рахмон. Искусство слова Рудаки и некоторые вопросы теории поэзии	114
Хошимова Х. Композиция второго романа «Зарафшан»	125
Шакармамадов О. Отражение исторических событий в легендах горцев Бадахшана	135

ИСТОРИЯ, АРХЕОЛОГИЯ, ЭТНОГРАФИЯ И ФИЛОСОФИЯ

Шоинбеков А., Курбоншоев А. Кем был Кахкаха?.....	143
Ниезбеков Давлат. Верования в деревья среди населения Западного Памира.....	154
Карамова И., Алибекова Т. Развитие образования города Хорога в первое десятилетие независимости Таджикистана.....	164
Азорабекова Ш., Алибекова Т. Деятельность системы образования города Хорога в реализации государственной политики в сфере образования.....	173

ЭКОНОМИКА

Чонмамадов Ш., Искандаршоева З. Самостоятельная деятельность населения: подходы и методы исследования	179
Шоидарвозова М., Худжасидов Х. SWOT – анализ. Метод бальных ранговых оценок	185
Азизова Г., Мавлоназарова Г. Потребительское кредитование и его роль в повышении благосостояния населения страны	192
Сабоиева Дж., Сангмамадов Ш. Позитивные и негативные стороны международной трудовой миграции	199

*Институти илмҳои гуманитарии
ба номи Б. Искандарови АМИТ*

Дар мақола вожаю истилоҳоти маъмурӣ, заминдорӣ ва низомии «Таърихи Бадахшон», ки ба мазмуну мундариҷаи асар алоқаманданд, таҳлил гардидаанд. Аз рӯйи мансубияти забонӣ вожаю истилоҳоти соҳавии ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мешаванд: вожаю истилоҳоте, ки аз лугатҳои аслии забони тоҷикӣ таркиб ёфтаанд, ин қабати лугат бештар мансабу рутба, воҳидҳои маъмурӣ, намудҳои андоз, воҳидҳои андоз, ченакҳои замин ва дигар мафҳумҳоеро ифода меkunанд, ки ба қонунҳои гузашта тааллуқ доштаанд, истилоҳу вожаҳои, ки мансуб ба забони арабӣ мебошанд, истилоҳу вожаҳои соҳавии мансуб ба забонҳои аврупоӣ, ки бевосита ба забонҳои Афғонистон дохил шуда, ба хусусияти забонҳои минтақа мутобiq шудаанд, воҳидҳои лугавие, ки аз забони русӣ баъд аз ҳамроҳ гардидани Қўҳистони Бадахшон ба Россия ва дар давраи барқарор гардидани Ҳокимияти Шўравӣ ба забонҳои минтақа ворид гардиданд ва дар таъсири вижаҳои савтии забонҳои маҳаллӣ ба тағйироти шаклӣ дучор шудаанд.

¹**Офаридаев Назрӣ** - доктори илмҳои филологӣ, профессор, ходими пешбари илмӣ шӯбаи забонҳои помирӣ Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишони: ВМКБ, ш. Хоруг, кўчаи Карамшоев, 265. Тел.: (+992) 939314032; e-mail: ofarida_n@mail.ru.

Офаридаев Назри – доктор филологических наук, профессор, ведущий научный сотрудник отдела памирских языков Института гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. Карамшоева, 265. Тел.: (+992) 939314032; e-mail: ofarida_n@mail.ru.

Ofaridaev Nazri – doctor of philological sciences, professor and leading employee of the Department Pamir languages of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Khorog, st. Karamshoev, 265. Tel.: (+992) 939314032; e-mail: ofarida_n@mail.ru.

²**Латипов Мирзоазиз** - унвонҷӯи шӯбаи забонҳои помирӣ Институти илмҳои гуманитарии ба номи Б. Искандарови АМИТ. Нишони: ВМКБ, ш. Хоруг, кўчаи У. Холдоров, 24. Тел.: (+992) 934227686; e-mail: mirzoaziz92@mail.ru.

Латипов Мирзоазиз - соискатель отдела памирских языков Института гуманитарных наук имени Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. У. Холдорова, 24. Тел.: (+992) 934227686; e-mail: mirzoaziz92@mail.ru.

Latipov Mirzoaziz - co-researcher of Pamir Languages Department of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Khorog, st. U. Kholdorov, 24. Tel.: (+992) 934227686; e-mail: mirzoaziz92@mail.ru.

ЗАБОНШИНОСӢ

Таркиби лугавии «Таърихи Бадахшон» вазъи иҷтимоӣ ва иқтисодии даврони гузаистаро инъикос намуда, пайдоиши истилоҳоти гуногуни соҳавии он ба давраҳои муайяни таърихи ин диёр иртибот мегиранд. Истилоҳу вожаҳои соҳавӣ мафҳумҳои ифода кардаанд, ки ба тартибу низоми ҳокимиятдории шохигарии маҳаллӣ алоқаманд буданд, гурӯҳи дигари чунин мафҳумҳо бо забт гардидани минтақа аз тарафи афғонҳо пайдо шудаанд. Ба ҳайати аморати Бухоро ҳамроҳ гардидани манотиқи Кӯҳистони Бадахшон боиси пайдо шудани мафҳумҳои нави маъмурии иқтисодӣ ва иҷтимоӣ гардид. Бо омадани русҳо ба минтақа мафҳумҳои нав дар соҳаи низомӣ, маъмурӣ ва иҷтимоӣ ба вуҷуд омада, мавриди қарор гирифтаанд.

Омӯзиши лексикаи “Таърихи Бадахшон”-и Сайид Шохфитур ва Охон Сулаймон барои муайян намудани вижагиҳои гунаи минтақавии забони адабӣ ва масоили печидаи лексикологияи таърихӣ забони адабии тоҷикӣ, таъсири мутақобилаи забони тоҷикӣ ба забонҳои маҳаллии минтақаи Кӯҳистони Бадахшон аҳаммияти калони илмӣ амалӣ дорад.

Калидвожаҳо: “Таърихи Бадахшон”, шох, мир, сайид, қушбегӣ, ушр, девонбегӣ, оқсақол, ақобир, навкар, хироч, мингбошӣ.

Лексические особенности “Истории Бадахшана” Охона Сулаймона Курбонмамадзаде и Сайид Шохфитура Мухаббатшахзаде

Статья посвящена рассмотрению вопросов функционирования административных, земельных и военных слов и терминов в «Таърихи Бадахшон», связанные с содержанием произведения. По языковой принадлежности отраслевые слова и термины разделяются на исконные таджикские термины, которые относятся к должностям, званиям, различным видам налогов, единицам налогов и меры, отражающим понятия прошлого региона, арабские термины и слова, тюркские термины, отраслевые термины и слова заимствованные из европейских языков в языки Афганистана, адаптированные к особенностям местных языков региона. Отраслевые термины, проникшие из русского языка, относятся к периоду присоединения Горного Бадахшана к России и первых годах установления Советской власти, адаптированные к фонетическим особенностям местных языков региона.

Лексика «Таърихи Бадахшон» отражает социально–политическое положения прошлого, и появление различных отраслевых терминов связана с определённым периодом истории региона. Отдельная группа терминов, связана с правлением местных шахов, другая группа отраслевых терминов связана с присутствием афганцев и вхождением региона в состав Бухарского эмирата, в связи с укреплением влияния русских в Горном Бадахшане в письменном и устном употреблении вошли слова, термины русского

ЗАБОНШИНОСӢ

происхождения для выражения различных административных и военных чинов.

Изучение лексики «Таърихи Бадахшон» Сайида Шохфитра и Охона Сулаймона важно для выявления особенностей регионального этнолекта таджикского литературного языка, определения нерешенных проблем исторической лексикологии таджикского языка, может пролить свет на некоторые вопросы отношений и взаимовлияний таджикского языка и местных языков Горного Бадахшана.

Ключевые слова: «Таърихи Бадахшон», шах, мир, сайид, қушбеги, ушр, девонбеги, аксакал, ақобир, навар, хиродж, мингбоши, налог.

Lexical features of "History of Badakhshan" Okhon Salmon Kubonmamadzode and Sayyid Shohfitur Mukhabbatshohzode

The article is devoted to the consideration of the functioning of administrative, land and military words and terms in "Tarikhi Badakhshon" related to the content of the work. By language, industry words and terms are divided into original Tajik terms, which refer to positions, titles, various types of taxes, tax units and measures reflecting the concepts of the past region, Arabic terms and words, Turkic terms, industry terms and words borrowed from European languages into the languages of Afghanistan, adapted to the peculiarities of the local languages of the region. Industry terms that penetrated from the Russian language refer to the period of the accession of Gorny Badakhshan to Russia and the first years of the establishment of Soviet power, adapted to the phonetic features of the local languages of the region.

The vocabulary of "Tairikhi Badakhshon" reflects the socio-political situation of the past and the emergence of various industry terms and is associated with a certain period in the history of the region. A separate group of terms is associated with the rule of local shahs, another group of industry terms is associated with the presence of Afghans and the entry of the region into the Bukhara emirate. In connection with the strengthening of the influence of Russians in Gorny Badakhshan, words and terms of Russian origin were included in written and oral use to express various administrative and military ranks.

The study of the vocabulary of "Tairikhi Badakhshon" by Sayyid Shohfitur and Okhon Sulaymon is important to identify the peculiarities of the regional ethnolect of the Tajik literary language, to determine the unresolved problems of the historical lexicology of the Tajik language, can shed light on some issues of relations and mutual influences of the Tajik language and local languages of Mountain Badakhshan.

Key words: "Tairikhi Badakhshon" shah, peace, sayyid, ushbegi, ushr, devonbegi, aksakal (the elder), akobir, naukar, khiroj, mingboshi, tax.

“Таърихи Бадахшон” асарест, ки ба қалами ду нафар адиб, омӯзгор ва зиёии маҳаллии Кӯхистони Бадахшон тааллуқ дошта, дар

ЗАБОНШИНОСӢ

солҳои сиюми асри гузашта навишта шудааст. Баъдтар дастхати онро муаррихи намоён, академики АФ РСС Тоҷикистон Б. Искандаров аз осорхонаи вилоятии шаҳри Хоруғ пайдо намуда, соли 1973 нусхаи факсималии онро дар нашриёти “Наука”-и АИ собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ бо муқаддимаи муфассал ба нашр расонд [1]. Солҳои 2020 Қ. Охонниёзов “Таърихи Бадахшон”-ро бо хати ҳозираи забони тоҷикӣ ба нашр кард [2]. Соли 2021 бо кӯшиши Д. Ниёзбеков ва Ҳ. Дорғабеков матни асл ва баргардони он аз нав нашр гардид [3].

“Таърихи Бадахшон” асари таърихӣ буда, маълумоти зиёди таърихро дар бораи Бадахшон ва махсусан яке аз манотиқи он – Шугнон дар бар гирифтааст. Арзиши таърихӣ асар дар пажӯиши алоҳидаи муаррихон Қурбонбек ва Қудратбек Элчибековҳо мавриди омӯзиш қарор гирифтааст [6].

Ба вижагии забони асар Б. Искандаров ва Қ. Охонниёзов ишораҳо карда, таъкид мекунад, асар дар асоси лаҳҷаи бадахшони забони тоҷикӣ таълиф ёфтааст [1; 2]. Бояд ёддовар намоем, ки дар шевашиносии тоҷик таҳти унвони лаҳҷаи бадахшонӣ – гӯйишҳои тоҷикии водии Ғорон ва баъзе деҳоти тоҷикзабони Вахон дар назар дошта мешаванд. Дар шеваи нигориши ин асар таъсири ин лаҳҷаҳо дида шавад ҳам, вале асар ба забони адабии тоҷик навишта шуда, дар услуби нигориши муаллифон таъсири забону гӯйишҳои минтақа мушоҳида мешавад. Ба ибораи дигар вижагии забони асар як гунаи этнолекти тоҷикии забони шугнониро инъикос мекунад.

«Таърихи Бадахшон» асари таърихӣ буда, вожаҳои истилоҳоти гуногуни таърихро дар бар гирифтааст. Дар асар оид ба дастгоҳи идораи маъмурӣ, ғуломфурӯшӣ, шаклҳои моликияти замин, меросият, андозгирӣ, қисми асосии рентои замин, сохтори иҷтимоӣ-иқтисодӣ маълумоти муфассал дода шудааст.

1. Луғати маъмурӣ ва қишрҳои иҷтимоӣ. Ин қабати истилоҳу вожаҳо вобаста ба сохтори маъмурии Шугнон ва ҳокимияти шӯҳони минтақа дар асар ба қор бурда шуда, номи мансабдорони қишри маъмурӣ ва мазҳабиро дар бар мегиранд. Дар байни инҳо табақаҳои шӯҳӣ ва динию мазҳабӣ ҷудо мешаванд: *шӯҳ, шана, мир, ақсақол, ақобир, қушбегӣ, девонбегӣ, лашкарбошӣ, қозӣ, сарқорбошӣ, арбоб, навқар, сайид, пир, раъият*.

Шӯҳ – подшӯҳи мулк, султони мулк. Дар “Таърихи Бадахшон” нисбати шӯҳони Шугнон бештар қор фармуда мешавад. Вожаи асили

ЗАБОНШИНОСӢ

ориёист. Оид ба пайдоиши он дар осори илмӣ маълумот оварда шудааст. Шакли қадимаи он аз хӢауа - и эронии қадим мебошад, ки ханӯз дар матнҳои форсии қадим ба кор бурда шудааст. Калимаи “*шоҳ*” (*шаҳ*) дар забони адабии тоҷикӣ дорои тобишҳои нави маъноӣ гардидааст ва ибораҳои зиёди маҷозӣ низ бо ҷузъи он таркиб ёфтаанд. Инчунин дар таркиби калимаҳои мураккаб низ бо маъноҳои маҷозӣ ба кор бурда мешавад (*шоҳасар*, *шоҳроҳ*, *шоҳпул*, *шаҳбол* ва ғ.), бо пешванду пасвандҳои гуногун низ маъноҳои гуногунро ифода мекунад (*шоҳӣ*, *шоҳона* ва ғ.).

Дар асар ин калима дар шакли *шаҳ* :дучор меояд: *Дар ин байн чанд муддат гузашта, кадоме барои шаҳи Шугнон бардурӯғ гуфта... Ҳар гоҳ ҷудо-ҷудо хоб мекунем, мо ҳар ду ро шаҳи Шугнон ҳалок мекунад* [с. 67].

Оқподшоҳ – подшоҳи Руссия, тарҷумаи ибораи русии “Белый царь” мебошад.

Якуним сол ба истиқомат кардани начальник гузашта, ки аҳвол омад кӯҳистони Бадахшонро Оқподшоҳ ба ғайр аз Помири Шарқ, дастархон барои амири Бухоро бахшида дод [3, 116].

Аз рӯи асар маълум мешавад, ки шоҳони Шугнон занони никоҳӣ ва ғайри никоҳиро чун канизакон дар дарбори худ нигоҳ медоштанд, ки онҳоро *зани қумо* меномиданд. Фарзандоне, ки аз занони қумои ҷоҳ таваллуд мешуданд, онҳоро *шаҳна* мегуфтаанд.

Ва ўро дувоздаҳ зан никоҳ будааст ва қимо (қумо) яъне каниз бисту ҳашиг зан, ҷамъ чиҳил зан дар ҳарами худ доштааст [с. 48].

Воҳиди луғавии *шана* (*хана*) дар заминаи забони шугнонӣ арзи ҳастӣ карда, аз вожаи *шоҳона* ба маънои “мансуб ба шоҳ” мебошад. Муқоса шавад: *бахона* дар шугнӣ шакли *бана* - ро гирифтааст. Илова бар ин, *шаҳна* ҳмчун калимаи арабӣ ба маъноҳои “посбони шаҳр”, “миршаб”, “доруға”, “сардори шабгардон” ба кор бурда шудааст.

Ҷамъ ҳашиг писар аз шаҳ Абдурахимхон будааст ва қимо (қумо) яъне шана бисёр аз бисёр дошт [с. 48].

Вожаи қумо (дар ибораи *зани қумо*) бо калимаи қама ба маънои «аз озодӣ маҳрумшуда» “каниз”робита дорад.

Вожаи *мир* дар “Таърихи Бадахшон” ҳокими минтақае аз шоҳигариро ифода мекунад. Ин воҳиди луғавӣ шакли ихтисоршудаи *амир* буда, дар фарҳангҳо чунин маънӣ шудааст: 1. лақаби сайидҳо; 2. ҳокими ягон вилоят; 3. мансаби маъмурию ҳарбӣ (миршаб, миршикор); 4. ҳокими шаҳр, раиси шаҳр [5].

ЗАБОНШИНОСӢ

*Ва мухтасар кунем, ба ҳузури **мири** Қундуз расиданд. **Мири** Қундузро нофор ҳукм дода, ки ба сари дарвоза бимонед [с. 51].*

Бий – яке аз рутбаҳои олий дар аморати Бухоро

*Ва **Акбархонбий** аз насли шахҳои Шугнон ба Хоруг Ҳокиммулкӣ омада, аз Шугнон то ҳадди Вахон бародари худ Мансурхонро ба Горону Ишкошим то Вахон им карда фиристонд ва худ дар шаҳри Хоруг қарор гирифт [с. 116].*

Табақаи динӣ-мазҳабиро сайидҳо, пирҳо ва халифаҳо ташкил медиҳанд. Ба табақаи сайидон онҳое худро дохил мекарданд, ки аз хонаводаи пайғамбар бошад ва шачарааш ба Муҳаммад (с) мерасад.

*Магар деҳқононе, ки аз наслу насаб **сайиду** авлод буданд, аз фурӯхтан ва борҳои ғайра додан озод буданд [с. 50]. Аммо мукофоти он заминро солиёна ҳар тирамоҳ аз он **сайидони** замин додагӣбадин тариқ солиёна аз он сайидон, ки замин ба онҳо дода буд, мегирифтанд [с. 51].*

Вожаи **Пир** дар фарҳангҳо бо маъноҳои гуногун шарҳу тавзеҳ дода шудааст. Яке аз маъноҳои он *мурид, раҳнамо, шайхе, ки ба худ мурид ва этиқодмандон мегирифт*. Дар ҷамоати исмоилияи Бадахшон *пирҳо* раҳнамои пайравони мазҳаб буда, бо Имоми Замон алоқаманд буданд. Халифаҳо ҳамчун сохтори муайяни ниҳоди (институти) *пирҳо* буданд.

Истилоҳи **халифа** дар фарҳангҳо ҳамчун истилоҳи динӣ «лақаби подшоҳони ислом, ки ноиби Муҳаммад пайғамбар(с) ва пешвои мусулмонон махсуб мегаштанд» шарҳ дода шудааст.

Шоҳхусайн ханда зада, он хати ҷандродро ба халифа Қадамишонишон медиҳад, ки лашқари рус ба Шохдара ғарб шудааст [с. 108].

Эшон - рӯҳонии намоён, шайх, мулло, ки гузаштагонаш ҳам ба ҳамин табақа мансуб бошанд, лақаби шайхон, муллоҳо ва хоҷагони калон.

*Пас он аҳвол чунон аҳвол шуд, ки Абдулгаёсхон омада ҳароҳи **эшон** Шохдара ва **эшон** Сучон бо ҳам маслиҳат карда, ки аризаро, ки ба ҳокими Қалъаиҳум мекунад, ба ҳузури ман оварда, ман ҳам онро муҳр карда, ба дастӣ одами шумоён дода, мураҳхас мекунам [с. 137].*

Уроқ – яке аз унвонҳои фахрӣ, ки аз тарафи дарбори амир ба донишмандон дода мешуд [5, 371].

*Ва эшонҳое, ки мурид доштанд, яъне Юсуфалишоҳ ва монанди он, ҳар чанд эшонҳое, ки дар Шугнон буданд, ба онҳо мансаби **уроқӣ**, дода,*

ЗАБОНШИНОСӢ

дар сол аз амири Бухоро барои ҷамъи амалдорони Бадахшони кӯҳӣ аз уроқҳо, мирохӯрҳову қаровулбекиҳо ва ҷебачиҳо хилъат омада.

Истилоҳоти дигари маъмурию низомӣ.

Қушбегӣ – шахси дуҷум дар идораи шоҳ махсуб меёфт, корҳои идорию давлатӣ дар дасти ӯ буд. Ин калима аз ду ҷузъ таркиб ёфтааст: **қуш** ва **бегӣ**. **Қуш** - дар хонигарии Осиёи Миёна андозаи замини зироатӣ буд, ки ба 40-50 таноб (10-12 га) рост меомад. Қушбегӣ дар ибтидо ба заминҳои зироатӣ сару кор дошт. Вожаи **бегӣ** аз ҷузъи **бек** шакл гирифта, маънои «**идораи бек**»-ро дошт. Дар бораи пайдоиши калимаи **бек** ақидаҳои гуногун мавҷуданд. Дар аксари фарҳангҳо ин калимаро чун вожаи туркӣ нишон додаанд. Дар «Таърихи Бадахшон» ба ҷойи он калимаи **вазир** ба кор рафтааст.

Аммо номи шаҳӣ аз **шаҳи Шугнон** буд, магар ҳоким Шугнон Муҳаммадқарим буд, чаро ки ҳам вазири шаҳи Шугнон буд ва ҳам девонбегӣ буд [3, 61].

Девонбегӣ – мансабдори қисми молиявӣ ва хоҷагӣ, мансабдоре, ки ба дахлу харҷи дарбор маъмул мебошад

Шаҳи Шугнон он шабро рӯз карда, баромада рост ба хонаи **девинбегӣ** рафта, тамошо мекард, ки **девинбегӣ** Муҳаммадқаримро монанди ош қима-қима кардаанд... [3, 61].

Ишағбошӣ – ба маънои раиси таширифот дар аморати Бухоро ба кор бурда мешуд. Намоёндагии аморати Бухоро дар минтақа ба шумор мерафт.

Ба соли дуҷум Эшонқул ишағбошӣ ба Рӯшон мулкӣ шуда қарор ёфт [3, 116].

Ҷеваҷӣ – номи яке аз мансабҳои поёнӣ дар аморати Бухоро, сардори қаровул ва дидбонҳо:

...ва **ҷеваҷиҳо** як ҷома, дувоздаҳ газ дастор, панҷоҳ танга [3, 161].

Лаишкарбошӣ – сардори сипоҳ, сардори ҳарбии дарбори шоҳ, ки ба корҳои низомию ҳарбӣ машғул мешуд.

Мирохӯр - маъмур ва мутасаддии аспхона (яке аз мансабҳо дар дарбори амирони Бухоро)

Мингбошӣ – унвони ҳарбию маъмурӣ, ки дар Осиёи Миёна ва дар Эрон Хуросон ба сардори ҳазор савораи ҳарбӣ итилоқ мешуд.

Ба **мирохӯрон**, яъне **мингбошиҳо**, ҳар чанд, ки дар Бадахшони Кӯҳӣ буданд, як чакман болопӯш, сздаҳ газ дастор, саду сӣ танга бухорӣ [3, 161].

ЗАБОНШИНОСӢ

Тура – 1. унвони валиахдон – фарзандони амирони Бухоро 2. Унвони эhtiромии эшонхо; 3. Унвони амалдорони ҳукумати подшоҳии рус дар Туркистон; 4. Маҷ. Мансабпараст, калонгир [5, 361].

Дар асари мавриди назари мо ба маънои унвони амалдорони ҳукумати подшоҳии рус омадааст.

Ва дар соли ғусфанд дар моҳи июли ҳичрӣ, мелодӣ 1894 буд, Бинковс тӯра ҳамроҳи камтар фавҷ омада, дохили шаҳри Хоруг шуда, қарор гирифт ва ҷойи иморат талаб карда [3, 115].

Қаровулбегӣ - сардори посбонони дарбори амирони Бухоро.

Ва қаровулбегихо як ҷома, дувоздаҳ газ дастор, саду сӣ танга бухорӣ [3, 161].

Қозӣ – судья, аз рӯйи қонунҳои шариат амал мекард.

Аммо дар он се рӯзи ид ба ҷуз аз мингбошиҳо ва эшонҳову қозиҳо ва оқсақолҳову навқария, яъне қаровулбегихо ва ҷебачиҳо, ба каси дигар хӯрок надод [3, 118].

Сарқорбошӣ – сардори қорҳо дар заминҳои шоҳ, ҳангоми ҷамъоварии ҳосил аз заминҳои шоҳ дар тақсими он ширкат меварзид.

Ақсақол (Оқсақол) – сардори ҷамоати деҳот, маҳалла ки аз якчанд деҳа иборат буд.

Миршоҳ аз оқсақолони худ маслиҳат пурсид, ки шумоён чӣ мегӯед, ки ман ҳамроҳи Абдулазиз аҳд карда будам ...

Оқсақолони Бадахшон ҷавоб доданд, ки Абдулазизхон худ аҳдишиканӣ карданд [3, 45].

Арбоб – ёрдамчии ақсақол, калони деҳа, ё ягон маҳаллаи шаҳру ноҳия.

Ва бори подшоҳӣ аз раъият бад-ин тариқ гирифтанд, ки ҳар кадом раъият, ки ба маърифти оқсақолу арбоб ҳарчанд тухмбар кам, ё тугриш замини худро гирифта, иқрор намуд ... [3, 94].

Амлоқдор – соҳиби замин, заmidори калон, мансабдори андозгиранда аз амлоқ дар аморати Бухоро.

Ва як нафар амлоқдор дар шаҳри Хоруг қарор дод ва иморат қурган қашида, дарвоза нишонданд [3, 117].

Навқар – аъзои дастаи ҳарбии шоҳон ва мирон, ки на танҳо дар ҷанг иштирок карданд, балки дар рӯзҳои осоишта низ ҷамъоварии андоз ва тартибу низомро назорат мекарданд.

ЗАБОНШИНОСӢ

Бинобар шунидани ин аҳвол Амирбек ҳамроҳи чанд **навкари** худ Роҷқалъаи Шохдараро монда, ба қалъаи Барпанча омада, Муҳаббатхон ва Юсуфалихон ҳамроҳи акаи худ Амирбек маслиҳат ба миён монданд [3, 117].

Акобир - калонон, бузургон, аён.

Баъд Муҳаммадазим ном аз **акобирони** Баҳшор аз шаҳи Шугнон Муҳаббатхон дуо талаб карда, барои ман дуо дода, як бор ҳарифро мекарда, камони худро ба рӯи душман холӣ кунам [3, 65].

Панча – воҳиди ченаки ҳудуди маъмурӣ.

Чунончӣ, даҳ рӯз **панҷаи** Шохдара харҷи миру рус гӯсфанду равған дода буд, даҳ рӯз **панҷаи** Ғунд дода, ҳафт рӯз **панҷаи** Порошинеф.

Лексикаи заминдорӣ.

Қӯш – зиёфат, меҳмонӣ, андозаи замини зироатӣ, ки дар мавсими деҳқонӣ бо як ҷуфти гов кор карда мешуд.

Ва аз ҳузури сардор шаҳ ҳамроҳи оқсақолону навкарон мураҳхас шуда, ба **қӯши** худ ба Зағирчӣ баромаданд ва харҷу хӯрданиро диданд, ки аз ҳар гуна таом тайёр аст, ҳозир карданд [3, 82].

Хироч – андоз, бо роҳи зӯрӣ исломро паҳн карда, андоз мегирифтанд.

Ушр – андози худихтиёрӣ, аз аҳолие, ки исломро қабул кардааст.

Ва Гулзорхон раиятпарвар буд, касеро озор намедод ба ҷуз аз ушри замин ва никоҳпулӣ чизи дигар раиятро чандон озор намедод [3, 94].

Бор – андози замин.

Пут - андозаи ченаки вазн.

Пут гандум шаш танга, **пут** ҷав як сӯм, **лашак** – **пут** чаҳор танга, коҳи ришқа агар дарзаи калон буд, се дарзаро як дарза ҳисоб карданд ва агар майда буд, панҷ дарзаро як дарза ҳисоб карданд, дарза се пулӣ [3, 121].

Пис – воҳиди андоз аз замин.

Аммо кам аз ду **пис** нагирифтаанд [3, 104].

Тухмбар - воҳиди андоз аз ҳосил.

Миқдори шаш улог тухмбар аз боғ то замин ва як сер тухмбар аз ҳавлӣ то иморати ободонӣ, ҳамаро хонаи падариш Устоишанбеи Роҷқалъа бароварда, қарор додаанд [3, 120].

Кафш – воҳиди андоз аз замин.

Анбун – воҳиди андоз аз замин.

Сер – воҳиди андоз аз ҳосил.

ЗАБОНШИНОСӢ

Тоқӣ - воҳиди андоз аз ҳосили замин.

Аз ҷиҳати ин ба **сер** ҳафт **тоқина** панҷ **сер** гандум як рупия, як асти миёна понздаҳ рупия ... [3, 105].

Қулоч – воҳиди масофаи дарозӣ.

Ва агар кадоме ба тортиқбачӣ карданд, дусад рупия, ду чакмани **навқулочӣ**, ё қичқори калон, ё бузи калон тортиқ дода, то ҷибрчӣ шуд [3, 117].

Мол – чорвои майдаи шохдор.

Молиёти деҳқонро ба чунин арзонӣ дар никоҳпулӣ ва боқӣтпулӣ гирифтаанд [3, 105].

Паймона – воҳиди андоз аз ғалла.

... деҳқони бечора як **паймона ғалларо** дар он ҳолӣ мекард, аз як тараф он монанди об мерафт ва тарафи дигар пур нашуда, нима монда [3, 105].

Барот – санади андоз.

Агар як рӯз ҳезумро бор кард, рӯзи дигар коҳро бор карда, ҳама беғул ва ғӯсфандро **баротӣ** гуфта, шикан карданд [3, 104].

Пули боқӣт - як намуди андоз

Аммо то ба тайёр кардани **пули боқӣт** ду баробари он қӯиш гирифта, аз ғӯсфанд то равған ҳар чанд равғану фарбеҳ буд [1, 104].

Мосал – нозири андоз.

Касе нотавону камбағал буд, аз ҷиҳати қимат будани пул хонаи падари худро **фурӯхта**, сесад тангаро мавҷуд карда, оварда, ба мир супорид ва бист танга касе ки **мосал** буд, он **мосалона** мегирифт [3, 119].

Подшоҳӣ – намуди андоз барои пур кардани хазинаи шоҳигарӣ ситонда мешуд.

Ва кадоме, ки аз деҳқонон писари худро аз нав ихтиёрӣ кадхудо карданӣ буд, қозӣ як коса равған ҳаққи худро гирифта ва ҳафт рупия нав никоҳ гуфта, қозӣ ба **подшоҳӣ** гирифт [3, 94].

Лексикаи низомӣ.

Ҷарнайл – маъмури низомӣ, аз вожаи англисии **jeneral** маншаъ мегирад.

Карнайл – маъмури ҳарбӣ, аз вожаи олмони **Karal** маншаъ гирифтааст, ки дар артиши як қатор кишварҳои Аврупо, Аргентина, Канада, Австралия ҳамчун рутбаи ҳайати хурди сардорӣ ба кор бурда мешавад.

ЗАБОНШИНОСӢ

Каминдон – шояд шакли таҳрифшудаи истилоҳи **қумандон** ба маънои **командир** бошад.

*Муддати ҳаши моҳ Ҳочихон ба Шугнону Мирманзаршоҳ ба Рӯшон ҳокимӣ карданд, ки охири моҳи тирамоҳ, қариби зимистон аҳвол омад, ки **ҷарнайл** ба маърифати **карнайл** ва **каминдон** ҳамроҳи шаи ҳазор нафар фавҷ ба ҷанги Шугнон дар Зебок расиданд [9, 90].*

Тӯпхона – иншооти мудофиавӣ.

*Фурсат ба лашкар ҷамъ намудан наёфтааст, аммо **тӯпхонаҳоро** гирифта, дарвозаро маҳкам карда, ба назорати душман камин карда, ором гиртфтанд.*

*Баъд аз **тӯпхонаҳо** вақти мургбонг хотирҷамъ шуда, фарозер омаданд [3, 55].*

Пайра – посбон, қаровул.

*Дар муддати ҳафт рӯз ацғоли шаҳро ба Файзободи Бадахшон расонида, **пайра** дар болои онҳо муқаррар карданд [3, 84].*

Ясавул, Ясовул – хидматгори дарбори амир, ҳоким, шах, ки чӯб ва яроқ гирифта, тартиб нигоҳ медошт ва дар сафар ҳамроҳӣ мекард.

Ясавулбошӣ - сардори ясавулон дар дарбори ҳокимон.

*Додхудои Сучонӣ ва Марсеи **ясавулбошии** шаҳро ҳам ба болохона талабида, мазкурон баромада, аз ақибу ҷапи сардор истодаанд [3, 84].*

Хосадор – сарбозон аз қабилаҳои афғон, ки хизмати худро ба ивази маоши муайян анҷом медоданд.

Дафдор – унвони вазифаи низомӣ, сардори гурӯҳи муайяни ҳарбӣ.

Садбошӣ – унвони маъмурии ҳарбӣ, сардори сад нафар сарбоз.

*Вақте ки ҷаҳ Юсуфалихонро, сардори Абдуллоҳҷон тарафи Кобул фиристонид, адади сад нафар **хосадор** ҳамроҳи **дафдор**, ҳамчунин **садбошии** калон, он сесад нафар ба қалъаи Барпанча муқаррар намуда, фиристонид [3. 86].*

Кифтон – мансабдори ҳарбии афғонон. Эҳтимол бо калимаи русии *капитан*, ки бо *capitaneus*-и лотинӣ ба маънои «пешоҳанг», «пешрав» алоқаманд буда, ба забонҳои Афғонистон низ ворид гардида, шаклан тағйир ёфтааст.

Ба дар соли мори ҳиҷрӣ, милодӣ 1888 буд, ки кифтон ҳамроҳи панҷоҳ нафар сипоҳи афғон аз ҷиҳати гирифтани роҳи рус тарафи Помир баромаданд [3, 106].

Биркат – рутбаи ҳарбӣ дар артиши ҳамон давраи Афғонистон, генерали бригада, «бригадный генерал».

ЗАБОНШИНОСӢ

*Дар ҳамин кашокаи буданд, ки аз тарафи сардор Абдуллоҷон аз Бадахшон ба роҳи Шева **биркат** омада, берун аз қалъа фаромада, ба меҳмонхонаи шаҳ омада, бо ҳам мулоқот шуданд [3, 80].*

Тирум – табли чанг. Вожаи **тирумб** дар забони шугнонӣ ба маънои «овози дастаи мусиқии нафасӣ, ки хангоми қадамзании низомӣ иҷро мешуд. Манбаи он вожаи **тромбон** ба маънои номи яке асбобҳои мусиқии дастаи нафасии ҳарбӣ мебошад.

Тирум кашида чанг давом карданд [3, 96].

Началик – сардори дастаи низомии рус, шакли тағйир ёфтаи калимаи русии *начальник* «сардор»

*Ва ба тамошоҳгоҳ **началик** ҳамроҳи фавҷи худ.... ба тамошо ҳозир шуданд [3, 117].*

Ҳамин тариқ, дар «Таърихи Бадахшон» гурӯҳҳои гуногуни истилоҳот мавриди қорбурд қарор гирифтаанд, ки ба мазмуну мундариҷаи асар алоқаманданд. Аз рӯи мансубияти забонӣ вожаҳои истилоҳоти соҳавии асарро метавон ба гурӯҳҳои зерин ҷудо кард:

1. Вожаҳои истилоҳоте, ки аз луғатҳои аслии забони тоҷикӣ таркиб ёфтаанд;

Ин қабати луғат бештар мансабу рутба, воҳидҳои маъмурӣ, намудҳои андоз, воҳидҳои андоз, ченакҳои замин ва дигар мафҳумҳоро ифода мекард, ки ба замони гузашта тааллуқ доштаанд;

2. Истилоҳу вожаҳои, ки мансуб ба забони арабӣ мебошанд;

3. Истилоҳу вожаҳои соҳавии мансуб ба забонҳои аврупоӣ, ки бевосита ба забонҳои Афғонистон дохил шуда, ба хусусияти забонҳои минтақа мутобиқ шудаанд;

4. Воҳидҳои луғавӣ, ки аз забони русӣ баъд аз ҳамроҳ гардидани Кӯҳистони Бадахшон ба Россия ва дар давраи барқарор гардидани Ҳокимияти Шӯравӣ ба забонҳои минтақа ворид гардиданд ва дар таъсири вижаҳои савтии забонҳои маҳаллӣ ба тағйироти шаклӣ дучор шудаанд.

Таркиби луғавии «Таърихи Бадахшон» вазъи даврони гузаштаро инъикос намуда, пайдоиши истилоҳоти гуногуни соҳавии он ба даврони муайяни таърихи ин диёр иртибот мегиранд.

Истилоҳу вожаҳои соҳавӣ мафҳумҳоро ифода кардаанд, ки ба тартибу низоми ҳокимиятдорӣ шохигарӣҳои маҳаллӣ алоқаманд буданд.

ЗАБОНШИНОСӢ

Гурӯҳи дигар чунин мафҳумҳо бо забт гардидани минтақа аз тарафи афғонҳо пайдо шудаанд.

Ба ҳайати аморати Бухоро ҳамроҳ гардидани манотиқи Кӯҳистони Бадахшон боиси пайдо шудани мафҳумҳои нави маъмурию иқтисодӣ ва иҷтимоӣ гардид.

Бо омадани русҳо ба минтақа мафҳумҳои нав дар соҳаи низомӣ, маъмурӣ ва иҷтимоӣ ба вуҷуд омада, мавриди қорбурд қарор гирифтаанд.

Ёдоварӣ намудан ба маврид аст, ки омӯзиши луғавии “Таърихи Бадахшон”-и Охон Шохфитур ва Охон Сулаймон барои муайян намудани вижагиҳои гунаи минтақавии забони адабӣ ва масоили печидаи лексикологияи таърихӣ забони адабии тоҷикӣ, таъсири мутақобилаи забони тоҷикӣ ба забонҳои маҳаллии минтақаи Кӯҳистони Бадахшон аҳамияти калони илмӣ амалӣ дорад.

Китобнома:

1. Таърихи Бадахшон История Бадахшана / С предисловием академика АН ТССР Б. Искандарова. – М.: Наука, 1972. - 310 с.
2. Қурбонмуҳаммадзода (Охон Сулаймон). Таърихи Бадахшон. Таҳияи матн, пешгуфтор ва тавзеҳот Давлат Ниёзбеков ва Ҳаким Дорғабеков / Қурбонмуҳаммадзода (Охон Сулаймон), Муҳаббат Шохзода (Сайид Шохфитур). – Душанбе: Сифат Оффсет, 2021 – 154 с.
3. Қурбонмуҳаммадзода Охон Салмон. Таърихи Бадахшон. Баргاردони Қосум Охонӣёзов / Қурбонмуҳаммадзода Охон Салмон., Сайид Шохфитур. – Душанбе: Сифат Оффсет, 2021. – 169 с.
4. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 2. / Зери таҳрири С. Назарзода, Аҳмадҷон Сангинов, Саид Каримов, Мирзо Ҳасани Султон. – Душанбе, 2008. – 960 с.
5. Элчибеков, Қ. Анализ «Истории Бадахшана» важного источника по изучению истории социально-экономических отношений Шугнана и Рушана. Описание некоторых редких рукописей найденных в ГБАО / Қ. Элчибеков, Қ. Элчибеков. – Хорог, УЦА «Высшая школа развития». Научный доклад. - 2021. - №13. – 82 с.

ЗАБОНШИНОСӢ

ПРОИСХОЖДЕНИЕ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ШУГНАНСКИХ СЛОВ “ŽINDAM” – ПШЕНИЦА, “QAMOŠ” - ХЛЕБ, “GARĎĀ” - ЛЕПЁШКА

Аламшоев М.³

*Институт гуманитарных наук им.
академика Б. Искандарова НАНТ*

Пайдоиш ва вазифаҳои вожаҳои шугнонии “žindam” – гандум, “qamoš” нон (хлеб), “gardā” – нон

Дар мақола муаллиф, дар партави Суханрони Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо фаъолон, намоёндогони ҷомеа ва ходимони дини кишвар аз 9-уми март соли 2024, ки қайд карда буд «...ба хурофот роҳ набояд дод, аз зиёдаравию бегонапарастӣ худдорӣ бояд кард» [1, 1] ... гиреҳи масъалаи сарфакориҳои нонро, ки бар души ҳар як сокини кишвар истодааст, меҳаҳад кушояд. Масъалаи дигаре, ки дар мақола гузошта шудааст, ин эҳтимолияти баланд бардоштани дониши ҳамватанони мо дар бораи пайдоиши нон ва эҳтиёҷи зарурӣ нисбат ба он мебошад. Аз ҳамин сабаб, ба таври пурра, таҳлили пайдоиш ва истеъмоли калимаҳои гандум, қумоч, нон аз нуқтаи назари тасвирӣ-этнолингвистӣ ва муқоисавӣ-таърихӣ дода шудааст. Таъин шудааст, ки мардуми Шугнон аз қадимулайём ба заминдорӣ шугл варзида будаанд ва аз ин маҳфуз мондан ва истеъмоли бисёр калимаҳои аслии шаҳодат медиҳанд.

Калидвожаҳо: суханронӣ, иқтисодиёт, таҳлили тасвирӣ-этнолингвистӣ, методи муқоисавӣ-таърихӣ, истеъмол шудан, калимаҳои асли.

³Аламшоев Муқбилшо Мирзобафоевич – доктори илмҳои филологӣ, профессор, сарҳодими илмии шӯбаи забонҳои помирии Институти илмҳои гуманитарии ба номи Б. Искандарови АМИТ. Нишони: ВМКБ, ш. Хоруг, кӯчаи У. Холдоров, 4. Тел.: (+992) 934520925; e-mail: mukbil07@mail.ru.

Аламшоев Муқбилшо Мирзобафоевич - доктор филологических наук, профессор, главный научный сотрудник отдела памирских языков Института гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хоруг, ул. У. Холдорова, 4. Тел.: (+992) 934520925; e-mail: mukbil07@mail.ru.

Alamshoev Muqbilsho Mirzobafoevich - doctor of philological sciences, professor and leading employee of the Department Pamir languages of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Khorog, st. U. Kholdorov, 4. Tel.: 934520925; e-mail: mukbil07@mail.ru.

ЗАБОНШИНОСӢ

Происхождение и функционирование шугнанских слов “zindam” – пиеница, “qamoč” - хлеб, “gard’ā” - лепёшка

В данной статье автор попытался в свете выступления Основателя мира и национального единства - Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона на встрече с активистами, общественными представителями и религиозными деятелями страны от 9-го марта 2004 года, где он особо отметил, что сегодня «...не допустить суеверия, следует воздержаться от излишних затрат и расточительство» [1,1] раскрыть ту задачу, стоящую перед каждым жителем страны в бережном отношении к хлебу. Другой вопрос, который рассматривается – это по всей вероятности обогащение знания наших соотечественников о происхождении хлеба насущного. Поэтому даётся подробный анализ происхождения и функционирования шугнанских лексем: пиеницы, хлеба, лепёшки в описательно-этнолингвистическом и сравнительно-историческом освещении. Выявляется, что земледелием шугнанцы занимались издревле, доказательством этому являются сохранение и употребление многочисленных исконных слов.

Ключевые слова: выступление, экономика, описательно-этнолингвистическое изучение, сравнительно-исторический метод, функционирование, исконные слова

The origin and functioning of the shugnan words “zindam” – wheat, “qamoč” bread, “gard’ā” - flatbread

The author tries to analyze in the light of the Speech of the Founder of Peace and National Unity - the Leader of the Nation, the President of the Republic of Tajikistan, the respected Emomali Rahmon at a meeting with activists, public representatives and religious figures of the country on March 9, 2004, where he emphasized that today "... to prevent superstition, one should refrain from unnecessary expenses and alienation" [1,1] to reveal the task facing every inhabitant of the country in the bread economy. Another issue that is being considered is, in all likelihood, enriching the knowledge of our compatriots about the origin of daily bread. Therefore, a detailed analysis of the origin and functioning of the Shugnan words: wheat, bread, flatbread is given in descriptive, ethnolinguistic and comparative historical light.

It is revealed that the Shugnan peoples have been engaged in agriculture since ancient times, evidence of this is the preservation and use of numerous native words.

Key words: speech, economics, descriptive-ethnolinguistic study, comparative-historical method, functioning, native words

Выступление Основателя мира и национального единства - Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого

ЗАБОНШИНОСӢ

Эмомали Рахмона на встрече с активистами, общественными представителями и религиозными деятелями страны 9-го марта 2024 года, в котором он особо отметил, что сегодня «...не допустить суеверию, следует воздержаться от излишних затрат и расточительство...» [1,1] натолкнуло нас на мысль, что в это особое время - глобализации каждому жителю страны не следует быть на стороне и высказать своё мнение. Глубоко вникнув в изучение Выступления, мы, каждый житель страны должен ответственно относиться к выполнению высказанного Президентом. Один из актуальных и важных вопросов выступления – это соблюдение «Закона о порядке традиции, праздников и обрядов», «...который считается важным усилием в упорядочении семейной жизни, устранении суеверия, искусственных обычаев и излишних затрат» [1, 5].

Действительно, расточительство и излишние затраты, имеют в нашем обществе место. На наш взгляд вопрос, «воздержаться от излишних затрат», которая сильно препятствуют семейному бюджету, остаётся актуальным. Ещё встречаются случаи, когда не соблюдают традиционные принципы, которые необходимы для потребления и совершения традиции.

Здесь мы остановимся на то, как бережно и экономно относиться к насущному хлебу. Порою мы встречаемся с тем, что наши граждане без надобности, слишком много производят хлеб. Без единого плана на потребность в наличии базаров и хлебобулочных магазинов встречаемся с тоннами произведённого хлеба. Из-за того, что потребность на хлеб для потребителя не так велик, то хлеб на полках задерживается днями и становится не съедобным. В таких ситуациях производители не всегда доброжелательно поступают с хлебом. Встречаются случаи, когда хлеб и хлебные изделия бросают, где попало, а подобные поступки были чужды нашим предкам.

Наша страна богата многочисленными праздниками, свадебными и религиозными мероприятиями. Во многих местах ныне экономно, бережно и без расточительства относятся к хлебу, но иногда мы сталкиваемся с тем, что в потреблении хлеба нет нормы. Не везде экономно относятся к неиспользованному хлебу, что требуют моральные качества нашего исторически цивилизованного общества. Ныне, бережное отношение к хлебу, уважение к нему, придерживание

ЗАБОНШИНОСӢ

традициям и обычаям нашей нации - вот те качества прогресса человека и его жизни которым мы должны соответствовать.

Другой вопрос, который стоит перед нами на сегодняшний день – это по всей вероятности обогащение нашего знания о происхождения хлеба насущного. В последнее время люди во многих странах, особенно развитых, цивилизованных и великих забыли о появлении хлеба, забыли о том, как испокон веков народы разных стран, с появлением первого человека на земле Адама кровью и потом производили хлеб из мягкой пшеницы, забыли о бережном отношении к хлебу. Хотя с появлением и выращиванием пшеницы у каждого народа появились и существенные обереги, и запреты на священность хлеба как важного для человека продукта. И что удивительно сохранились эти древние верования и традиции в отстающих и далёких от цивилизации странах, где потребность в этом продукте велика.

Где в древности впервые сеяли эту пшеницу, кто стоял за очагом производства этого необходимого для жизни человека продукта, почему его надо беречь как зеницу ока и другие вопросы сегодня волнует людей, особенно учёных. И до сих пор точного ответа на этот вопрос не найдено.

В этой статье мы попытаемся на примере древних народов ГБАО (Памира) ответить на некоторые вопросы, отмеченные выше.

В иранском языкознании этому вопросу посвящены многие работы. Что касается памирских языков, то данному вопросу отведена работа И.М. Стеблина-Каменского “Названия культурных растений” в сопоставительно-историческом освещении. Как он сам отмечает «Первым среди хлебных злаков у памирских народов была пшеница “*žindam*” (*Triticum aestivum, compactum*) [15, 277b], высотный предел распространения которой превышает 3 тыс.м. [3, 36]; [4, 76, 86.]». По его мнению слово *gandum* во всех иранских языках имеет одинаковое происхождение: согд. *ynt(w)m* [6, 200], ягн. *yantum, amtun*, пехл., перс., тадж. дари *gandum*, афг. *yanem* [13, 26], пар., орм. *ganum*, бел. *gandim* [13, 26], курд. *gamin* [16, 209], ав.-романи *ganma* [14, 110], хот. *ganama* “*ganama*” [11, 79a].

Как выясняется, по предположению И.М. Стеблина-Каменского “...однако неясно является ли оно в памирском исконным древнеиранским наследием или старым заимствованием из какого-

ЗАБОНШИНОСӢ

либо другого иранского языка. В этом случае заимствование должно было иметь место ещё в древнеиранскую эпоху, как о том свидетельствуют соответствия шугн. -руш. *ž*, ишк. *y*, вах. *ŷ*, несвойственные для заимствованной лексики: сар. *žandam*, шугн.-руш., хуф., барт., рош. *žindam*, ишк. *yūnd̄m*, сангл. *yōnd̄m*, вах. *ŷ(ə)dim*, *ŷdim*, мундж. *yond̄m*, *yod̄m*, йид. *yād̄m* “пшеница” [8, 18]. В конце он приходит к заключению, что “...происхождение названия пшеницы в индоиранских языках остаётся неизвестным” [8, 18]. Однако в дальнейшем он указывает на то, что “по теории Н.И. Вавилова, горные районы Восточного Гиндукуша являются центром происхождения мягкой пшеницы, а Северо-Западная Индия и Южный Афганистан – первичный очаг разнообразия пшениц [4, 77; 5, 266-269].

Из этого следует, что И.М. Стеблин-Каменский поверхностно относится к происхождению слово пшеницы “*žindam*” и не относит его к исконным. Однако становится ясно, что это слово соответствует древнеиранскому **gantumā* [14, 110], что отделилось от праязыка в очень древнем периоде и претерпело фонетическое изменение. Поэтому мы предпочитаем, что это слово является собственно-исконным. Если, по утверждению археологов и биологов, что родиной мягкой пшеницы являются именно горные районы, в том числе высокогорье Памира, то непосредственно остаётся правдоподобным, что именно первые земледельческие работы вероятно происходили на этой земле. Некоторые учёные настаивают на то, что появление человека на земле происходило именно на высокогорьях Памира, Гиндукуша и Тяньшаня, что именно оттуда спустились люди на долину. Своё мнение об этом высказал немецкий географ, крупный специалист по древнему Ирану Карл Риттер (1779-1858), который считал, что памирские народы являются предками всего человечества. Немецкий и английский филолог, религовед, профессор Оксфордского и Кембриджского университетов, специалист по общему языкознанию Карл Мюллер (1823-1900) в работе “Лекций по науке о языке” (Филологические записки. Воронеж, 1866, 1868) отметил о том, что индоевропейцы начали свой путь именно с Памира и их языки произошли от памирских языков. Также английский путешественник Генри Юль придерживался мнения, что именно на Памире по некоторым толкованиям находится колыбель рода человечества, о котором повествуют Моисей и арийские предания.

ЗАБОНШИНОСӢ

Б.А. Литвинским установлено, что на базе новейших палеоботанических исследований зона типчаковых степей в период обитания сакских племён на Восточном Памире была по своей площади больше чем в настоящее время. Если верить тектоническим и географическим изменениям, то их версия является правдоподобной, потому что именно вода смыла когда-то ровную землю и преобразовались горы, препятствующие труднодоступностям и суровым условиям. Об этом свидетельствуют и сохранившиеся на высьях гор Памира следы арыков, грядок от полей культурных растений и куча камней вокруг них. В некоторых местах около них встречаются и следы строений и могильников.

Другая версия свидетельствует о том, что первый человек появился на долине и по истечению времени и обстоятельства жизни, которые вынудили их подняться на горы как кочевники.

Однако, как бы не были противоречивы выше отмеченные гипотезы становится ясно, что возделыванием земли впервые начали народы высокогорных стран, можно привести множество лингвистических примеров, которые сохранились в составе памирских языков. Среди них до сих пор широко распространены древние запреты, обычаи и традиции, связанные с почитанием и уважением к священному хлебу. Так, например, хлеба нельзя бросать на землю, если случайно падает, то надо поднять правой рукой, приподнести ко лбу и рту и поцеловать, потому что по поверью хлеб считается священным, от него зависит жизнь человека; хлеб нельзя кидать; хлеба надо подавать правой рукой; ломать лепёшку двумя руками; когда отправляешься в путь или дальние страны, обязательно надо взять с собой кусочку хлеба; на первом месте в дастархане занимает хлеб; первой трапезой считается хлеб во всех светских и религиозных мероприятиях, без дуа нельзя прикасаться к хлебу, сначала взрослые должны пробовать, а потом только разрешается детям; пока взрослые или халифы не совершали дуа, нельзя вставать с дастархана; на празднике первым делом ставят хлеб; на трауре, особенно *cirowpithid* «сжигание свечи», свадьбе, обрезании *čũlburũn*, первая стрижка ребёнка, после первого года жизни, на празднике роженицы *muborakbod*, взаимопомощи *kiryār*, на летовье, на изголовье только, что родившего младенца ставят хлеб. Хлебом клянуться (*gardā tu kũr kixt* букв. пусть хлеб ослепит меня) и т.д.

ЗАБОНШИНОСӢ

При первой борозде *xĩjziwêst* «букв. выход быков» выпекали из муки мягкой пшеницы разные формы булочек, под названием *zivak* «язычки», также женщины каждого двора должны были приготовить из белой муки трапезу - *koči* (специальное блюдо из белой муки на масле и молоке). Это блюдо - *koči* является традиционным блюдом для роженицы. Другое блюдо - *čikaš* “хлеб, лепёшка, смешанная с маслом, обводят вокруг главного столба памирского дома” подают на свадьбе жениху и невесте, при приходе в дом невесты и прибытии в дом жениха.

При равноденствии, в специально назначенный и благодатный час *xĩjziwêst* «букв. выход быков», обязательно вводили быков в памирский дом, первым делом их кормили булочками (*zivak* «язычки»), которые напоминали фигур домашних животных, птиц и горных архаров, коз, а также изображения гор и вод, деревьев. Потом намазывали их рога маслом. Когда быков вводили на поле (*zimc, čakāl*), оснастили их орудием пахоты (*siporn, yuŋ*), провели сахой круг, причём до окончания процедуры в этот круг было запрещено входить. После того, как старший мужчина, которого ещё называют *Boboyi dêqũn* бросит зерно (*tũym*) на борозду, при произнесении слов “*bismiloyi rāmũni rayĩm, as yĩ dũnāyand azor, as azorand bešumor*” (букв. Бог велик, из одного зерна получить сотни, а из сотни - многочисленно) разрешается входить в круг и радоваться, особенно дети бросают друг в друга горсть земли. Земля из круга (может быть, в старину это стало поводом для происхождения *garδā* - лепёшки, имеющая форму круга) по поверью считается целебной, обычно её используют для исцеления кожных заболеваний. В это время мужчины поздравляют друг друга с этим днём равноденствия, с начинанием весенних работ и сядут вместе, чтобы съесть приготовленное ритуальное кушанье - *koči*.

В пользу вышеотмеченного и свидетельствуют сохранившиеся в памирских языках многочисленные слова и выражения, имеющие отношение к хлебу - *qamoč* и лепёшке - *garδā*, которые сохранили древнюю форму, хотя ныне слово *qamoč* (тадж.диал. *qumoč*) меньше употребляется в речи шугнанцев.

По поводу происхождения хлеба “*qamoč*” и лепёшки “*garδā*” среди учёных распространились разные мнения. Оранский И.М. и Стеблин-

ЗАБОНШИНОСӢ

Каменский И.М. считают, что слова хлеб и лепёшка имеют древнее происхождение и возводят их происхождение к др. ир. **ni-kana*, букв. «закопанный (в горячую золу)» [7,121-12; 9, 1999], параллельно к тюркскому *komaš*, ориентируясь на [12, 1643]. Но мы здесь должны констатировать, что происхождения таджикского *ноп* от **ni-kana* сомнению не подлежит, а что касается происхождения *qamoš* от той же древней формы **ni-kana* и тюркского происхождения совсем сомнительно. Мы полагаем, что в самом шугнанском языке употребляется старинное слово *хатиш* «раскалённая уголь в золе» (ныне стало архаичным из-за того, что убрали в памирских домах очаг - *kicor*), имеющее значение «раскалённый уголь в золе очага памирского дома», а также производное от этого слова *хатишӣ* «испечённый в раскалённом угле золы очага, обычно *qamoš* «хлеб». Поэтому мы предполагаем, что слово *qamoš* произошло от *хатиш*, путём фонетического изменения звуков *х* на *q* и *и* на *о* и является исконным словом. Слово широко используется во всех памирских и афганском языках: шугн. *qamoš*, ишк. *q̣moš*, барт., руш., рош. *qimoš*, сар. *кытиш*, афг. *qimāš*. На широкое распространение этого слова нас наталкивают и многочисленные обычаи памирских народностей. Так, на раскалённой золе на празднике *Xidirayūm* (*Nawrūz*) «большой праздник», который имеет шесть тысячелетий давности, ритуальный хлеб *qamoš* выпекали именно в очаге памирского дома после *čidīrδēd* «очистки потолка памирского дома от чада и пыли», особенно вечером: тесто ставили на раскалённую золу *kicor* –а - очага, а рано утром снимали из *хамуч* раскалённой золы этого хлеба. По обычаю испечённый хлеб завязали в узелок и привязывали на спину мальчика, девочке не разрешалось, и отойдя от очага к стене дома, взрослые, держа на спине мальчика хлеб, били три раза об стену и при этом громко-громко восклицали: «*Xido y risq at rūzi ziyod kixt, seri yat puri lāk vid, osil lāk ziyod sūd*» букв.: Пускай Бог побольше даёт хлеб насущный, пускай будет изобилие, пускай урожай будет обильным. Потом развязывали узелок, резали священный ритуальный хлеб. Ритуальный хлеб должен достаться всем домочадцам, а оставшиеся испечённый *qamoš* раздают соседям под названием *tabruki* (целебный и магический).

ЗАБОНШИНОСӢ

Со словом *qamoš* связаны и другие производные от него слова, такие, как: *qamošdūn* южн.: “вместилище для хлеба, место, где стоит очаг”, *qamošin* “из хлеба, хлебный”, *qamošak* “ласк. кусок хлеба, маленький хлеб, хлебушек”, *qamoštarīt* “блюдо - крошенный хлеб с маслом”.

Qamošdūn как название, до сих пор, в некоторых местах Памира, особенно Шугнана (напр., в кишлаке Бароч, Рошткалинского района) является святым местом, где проводят ирригационный праздник. «...участники праздника забирают остатки пищи и отправляются в святое место *Qamošdūn*. Пришедшие туда женщины начинают печь два больших хлеба *qamošen*. Это происходит следующим образом: тесто, заранее приготовленное дома, помещают здесь в специальный очаг *kicorak* и затем испечённый хлеб *qamoš* раздают всем собравшимся. Этот хлеб называют целебным или магическим *tabruki*. Каждый несёт его домой, чтобы он достался всем домочадцам. Сельчане верят в то, что он способен обеспечить им хороший урожай» [2, 69].

Что касается слова *gardā*, то оно используется в речи в большинстве случаев. Исторически оно произошло не от **ni-kana*, как считают, а из арийского **grat-*, **gart(h)-*, др.-инд. *grath-*, др.-перс. **grta-*, «кружиться» «вращаться», **garθ(a)na-* «круглый», «вращающийся» (10, 196, 200-201, имеющий значение круглый. Сравним: шугн. руш. барт. *gardā*, сар. *girda*, ишк. *gola* “лепёшка”; ягн. *girda* “вид сдобной лепёшки”; ср.-перс. *girda* “лепёшка”. С этим словом также связаны многие этнолингвистические выражения.

В конце мы должны констатировать, что вопрос об отношении жителей страны к хлебу ныне остаётся актуальным. Особо мы сочли необходимым высказать своё мнение в канун обсуждения выступления Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона на встрече с активистами, общественными представителями и религиозными деятелями страны от 9-го марта 2024 года, которое имеет неоценимое значение в процветании социальной жизни нашей страны. А приведённые в изложенной статье многочисленные примеры из жизни, а также исторические данные о появлении хлеба, об уважении к нему и его экономике должны иметь пользу в повышении знания наших соотечественников.

ЗАБОНШИНОСӢ

Даётся подробный анализ происхождения и функционирования шугнанских слов: пшеницы, хлеба, лепёшки в описательно-этнолингвистическом и сравнительно-историческом освещении. Выявляется, что земледелием шугнанские народности занимались издревле, доказательством этому являются сохранение и употребление многочисленных исконных слов, в том числе выше изложенных.

Литература:

1. Эмомали Рахмон. Выступление Основателя мира и национального единства - Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмон на встрече с активистами, общественными представителями и религиозными деятелями страны от 9-го марта 2024 года / Газета «Омузгор». – 2024. – 14.03.
2. Аламшоев, М.М. Об одном ирригационном празднике шугнанцев долины р. Шахдары (Западный Памир) / М.М. Аламшоев, Т.С. Каландаров // Энографическое обозрение РАН. – Москва. – 2000. - № 4. - С. 69.
3. Баранов, П.А. Дарваз и его культурная растительность / П.А. Баранов, И.А. Райкова / Бюллетень САГУ. - Ташкент, 1928.
4. Баранов, П.А. Земледелие и сельскохозяйственные культуры Горно-Бадахшанской автономной области Таджикской ССР. Т. 2. / П.А. Баранов, А.В. Гурский, Л.Ф. Остапович. – Душанбе: Дониш, 1964.
5. Вавилов, Н.И. Земледельческий Афганистан / Н.И. Вавилов, Д.Д. Букинич. - Л., 1929.
6. Лившиц, В.А. Согдийские документы с горы Муг. Вып. 2. Юридические документы и письма. Чтение, перевод и комментарии В.А. Лившица. - Москва, 1962.
7. Оранский, И.М. Об одной ирано-тюркской семантической параллели // Turkologica (К семидесятилетию акад. А.Н. Кононова). – Ленинград, 1976.
8. Стеблин-Каменский, И.М. Очерки по истории лексики памирских языков: Названия культурных растений / И.М. Стеблин-Каменский. - Москва, 1982.
9. Стеблин-Каменский, И.М. Этимологический словарь ваханского языка / И.М. Стеблин-Каменский. - Санкт-Петербург, 1999.

ЗАБОНШИНОСӢ

10. Bailey, H.W. Dictionary of Khotan Saka / H.W. Bailey. - Cambridge, 1979.
11. Doerfer, G. Turkische Lehnwörter im Tadschikischen / G. Doerfer. - Wiesbaden, 1967 (Abh. Für Kunde des Morgenlandes, XXXVII).
12. Morgenstierne, G. An etymological vocabulary of Pashto / G. Morgenstierne. - Oslo, 1927.
13. Morgenstierne, G. Etymological Vocabulary of the Shughni Group / G. Morgenstierne. - Wiesbaden, 1974.
14. Grossen Pamir. – Österreichisches Forschungsunternehmen 1975 in den Wakhan - Pamir / Afghanistan. Hrsg. Von Roger Senarclens de Grancy und Robert Kostka. Graz, 1978.
15. Horn, P. Grundriss der neupersischen Etymologie / P. Horn. - Strassburg, 1893.

КОРБУРДИ ИСМҲОИ ХОС ДАР АФСОНАҲО ВА РИВОЯТҲОИ БАДАХШОН

Абодуллоева С.⁴

*Институту илмҳои гуманитарии ба
номи академик Б.Искандарови АМИТ*

Дар мақола мавқеи истифодабарии исмҳои хос дар афсонаҳо ва ривоятҳои мардуми Бадахшон мавриди таҳқиқ қарор гирифта шуда, ин элементҳои забонӣ барои алоқамандии маъноӣ ва сохторӣ дар ин жанри адабӣ хизмат меkunанд. Ҳар як вожаи онимӣ принципи муайяни истифодабарӣ дар матни афсона ва ривоят дошта, намудҳои асосии афсонаҳо ва ривоятҳо:

⁴**Абодуллоева Сафина Юсуповна** – доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забони тоҷикӣ Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев. Нишони: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯчаи Иҷубов, 152. Тел.: (+992) 935342621; e-mail: safinaabodulloeva77@bk.ru.

Абодуллоева Сафина Юсуповна – доктор филологических наук, профессор кафедры таджикского языка Хорогского государственного университета им. М. Назаршоева. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. Иджубова, 152. Тел.: (+992) 935342621; e-mail: safinaabodulloeva77@bk.ru.

Abodulloeva Safina Usupovna – Doctor of philology sciences, professor at Tajik language department of Khorog State University named after M. Nazarshoev. Address: GBAO, Khorog, st. Ijubov, 152. Tel.: (+992) 935342621; e-mail: safinaabodulloeva77@bk.ru.

ЗАБОНШИНОСӢ

афсонаҳо ва ривоятҳои тамсилӣ, афсонаҳо ва ривоятҳои сеҳромез, афсонаҳо ва ривоятҳои маишӣ-реалӣ асоси ифодаи ин принципҳо ба шумор мераванд. Принципҳои асосии номгузориҳои образҳои бадеӣ, таърихӣ ва воқеӣ дар матни афсонаҳо ва ривоятҳо: принципи услубии онимҳо, принципи муайян сохтани таносуби ономастикаи воқеӣ ва ономастикаи таҳаюлотӣ, ки се гурӯҳи онимҳоро муайян месозад: онимҳои мифологии афсонаҳо ва ривоятҳои Бадахшон: Аудал (аждаҳо), Алмасте (Албасти), деу (дев), Жиндург ё Жиндурв, Вуйд (ҷинси мардона) ва Вайд (ҷинси занона), Паре, Азозил, Шайтон, Ландаҳур; онимҳои динӣ: Одам (Сафиуллоҳ), Ҳазрати Алӣ алайҳиссалом, Довуд пайғамбар, Муртазо, Муҳаммад (с), Хӯҷаи Хизр, Юсуф пайғамбар, Сулаймон пайғамбар; онимҳои таърихии афсонаҳо ва ривоятҳои Бадахшон: Ҳотами Той, Луқмони Ҳаким, Носири (Шоҳносири) Хусрав, Шайх Аттор, Шамси Табрезӣ ва Чалолиддини Румӣ, Шоҳамирбек; принципи системанокии ономастикаи афсонаҳо ва ривоятҳои Бадахшон, ки антропонимҳо, топонимҳо, гидронимҳо, орронимҳо, зоонимҳо ва фитонимҳоро дар бар мегирад ва принципи номинативӣ.

Таҳлили вожаҳои онимӣ нишон дод, ки дар матни афсонаҳо ва ривоятҳо мардуми Бадахшон истифодабарии онимҳо, баҳусус, исмҳои ҳос, зиёд ба назар расида, вазифаи ин вожаҳои забонӣ дар баробари вазифаи номинативӣ, вазифаи тавсифӣ-экспрессивӣ низ мебошад. Тавассути онимҳо мақсадҳои гоҷавӣ, принципиалии ҳар як гӯянда нисбат шунаванда ифода мегардад.

Калидвожаҳо: исмҳои ҳос – онимҳо, антропоним, топоним, гидроним, орроним, зооним, фитоним, элементҳои забонӣ, алоқамандии маъноӣ ва сохторӣ, принципи услубии номгузорӣ, принципи муайян сохтани таносуби ономастикаи воқеӣ ва ономастикаи таҳаюлотӣ, принципи системанокии номгузорӣ, принципи номинативӣ, вазифаи тавсифӣ-экспрессивӣ.

Применение собственных имен в сказках и легендах Бадахшана

В статье рассматривается употребление собственных имен в сказках и легендах народа Бадахшана, в которых данные языковые элементы служат смысловым и структурным средством связи. Каждое онимическое слово имеет определенный принцип употребления в тексте сказок и легенд, а основные виды сказок: сказки и символические сказания, сказки и легенды, сказки и бытовые сказания составляют основу выражение этих принципов.

Основными принципами наименования художественных, исторических и реальных образов в тексте сказок и легенд считаются: стилистический принцип онимов, принцип определения соотношения реальной ономастики и мнимой

ЗАБОНШИНОСӢ

ономастики, определяющий три группы онимов: мифологические онимы сказаний и онимы легенд Бадахшана: Аудал (дракон), Алмасте (Албасты), дѳ (демон), Джиндург или Джиндурв, Вуйд (мужской род) и Вайд (женский род), Паре, Азозил, Сатана, Ландаур; религиозные имена: Адам (Сафиулла), Пророк Али, Пророк Давуд, Муртаза, Мухаммад (мир ему и благословение Аллаха), Ходжа Хизр, Пророк Юсуф, Пророк Соломон; исторические персонажи мифов и легенд Бадахшана: Хотами Той, Лукман Хаким, Насири (Шахнасири) Хусрав, Шейх Аттар, Шамси Табрези и Джалалуддин Руми, Шохамирбек; принцип систематической ономастики мифов и легенд Бадахшана, включающий антропонимы, топонимы, гидронимы, орронимы, зоонимы и фитонимы, а также номинативный принцип.

Анализ онимических слов показал, что в текстах сказок и легенд жители Бадахшана используют много онимов, особенно собственные имена, причем функция этих языковых слов носит описательно-экспрессивный, а также номинативный характер. Через онимы выражаются по отношению к слушателю объективные, принципиальные цели каждого говорящего.

Ключевые слова: имена собственные, антропонимы, топонимы, гидронимы, орронимы, зоонимы, фитонимы, языковые элементы, семантическая и структурная связь, стилистический принцип именования, принцип определения соотношения реальной ономастики и мнимой ономастики, принцип систематического именования, номинативный принцип, описательная функция – экспрессивная.

Use of proper names in tales and legends

The article examines the use of proper names in tales and legends of the Badakhshan people, where these linguistic elements serve as semantic and structural connections. Each onymic word has a certain principle of using tales and legends in the text, and the main types of tales and legends are: fairy tales and symbolic tales, fairy tales and legends, fairy tales and everyday tales form the basis for the expression of these principles.

Basic principles for naming artistic, historical and real images in the text of fairy tales and legends: the stylistic principle of onimas, the principle of determining the relationship between real onomastics and imaginary onomastics, which defines three groups of onimas: mythological onimas of legends and onimas. legends of Badakhshan: Agudal (dragons), Almaste (Albasti), dѳ (demon), Jindurg or Jindurv, Vuyd (masculine) and Vaid (feminine), Pare, Azozil, Satan, Landahur; religious names: Adam (Safiullah), Ali, Prophet Dawut, Murtaza, Prophet Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him), Khoja Khizr, Prophet Yusuf, Prophet Solomon; historical characters of tales and legends of Badakhshan: Khotami

ЗАБОНШИНОСӢ

Toy, Lukman Hakim, Nasiri (Shahnasiri) Khusrav, Sheikh Attar, Shamsi Tabrezi and Jalaluddin Rumi, Shohamirbek; the principle of systematic onomastics of tales and legends of Badakhshan, including anthroponyms, toponyms, hydronyms, orronyms, zoonyms and phytonyms, as well as the nominative principle.

Analysis of onymic words showed that in the texts of tales and legends, the inhabitants of Badakhshan use many onyms, especially proper names, and the function of these linguistic words is descriptive-expressive, as well as nominative. Through onyms are expressed the objective, fundamental goals of each speaker in relation to the listener.

Key words: *proper names, anthroponyms, toponyms, hydronyms, orronyms, zoonyms, phytonyms, linguistic elements, semantic and structural connections, stylistic principle of naming, principle of determining the relationship between real onomastics and imaginary onomastics, principle of systematic naming, nominative principle, descriptive function - expressive.*

Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик ва халқҳои гуногуни дунё дорои жанрҳои гуногуни фолклорӣ мебошанд, ки тавассути онҳо хусусияти милли-фарҳангии ҳар як халқ ифода мегардад. Афсона ва ривоят яке аз чунин жанрҳои фолклорӣ ба шумор мераванд, ки бо ҳаёти ҳар як халқ алоқамандии зич дошта, аз давраҳои қадим дар байни мардум роиҷ будаанд. Омӯзиши афсонаҳо ва ривоятҳои халқи тоҷик нишон дод, ки дар таркиби онҳо элементҳои гуногуни забонӣ маҳфузанд, ки барои алоқамандии маъноӣ ва сохторӣ хизмат мекунанд. Яке аз ин элементҳои забоншиносӣ, ки дар таркиби афсонаҳо ва ривоятҳои мардуми тоҷик, махсусан мардуми Бадахшон зиёд ба назар мерасанд, ин исмҳои хос – онимҳо мебошанд, ки барои номгузориҳои инсон ва нишон додани ҷойҳои ғайбӣ хизмат мекунанд. Бояд қайд кард, ки дар афсонаҳо ва ривоятҳои мардуми Бадахшон мавқеи корбурди антропонимҳо зиёд ба назар расида, ҳар як вожаи онимӣ присипи муайяни истифодабарӣ дар матн дорад. Баҳри аниқ нишон додани принципҳои асосии истифодабарии онимҳо дар афсонаҳо ва ривоятҳои Бадахшон намудҳои афсонаҳо ва ривоятҳоро аз рӯи мавзӯӣ, мазмун ва мундариҷа бояд шарҳ дод, ки ба се гурӯҳ тасниф мешаванд:

ЗАБОНШИНОСӢ

1. Афсонаҳо ва ривоятҳои тамсилӣ, ки дар онҳо чонварону (зоонимҳо) рустаниҳо (фитонимҳо) ва ашёву ҳодисаҳои табиат ҳамчун инсон ҳарф мезананд, рафтор мекунанд.

2. Афсонаҳо ва ривоятҳои сеҳромез, ки дар мундариҷаашон амалҳои гуногуни сеҳру ҷодуӣ, ғайриоддӣ, ифодаи муболиғанок ба назар мерасад, ки бештарашон мифонимҳо мебошанд.

3. Афсонаҳо ва ривоятҳои маишӣ-реалӣ, ки ғориғ аз хусусиятҳои тамсилу сеҳромез буда, дар ин навъи афсонаҳо муносибати ҳаррӯзаи мардум, ҳодисаҳои ҳаррӯзаи ҳаёти воқеӣ, танқиди шахсони алоҳида ва дигар омилҳои ҳаёти воқеӣ бозтоб мешаванд.

Таҳқиқи гурӯҳҳои мундариҷавии афсонаҳо ва ривоятҳои мардуми Бадахшон нишон дод, ки дар ин жанри фолклорӣ намудҳои гуногуни онимҳо истифода мешаванд, ки тавассути онҳо хarakterистикаи воқеӣ ва коннотатсионии ин онимҳо ифода мегардад. Омӯзиши исмҳои хос – онимҳои афсонаҳо ва ривоятҳои Бадахшон дар самтҳои гуногун сурат ёфта, вазифаи онҳо дар матни фолклорӣ, муайян кардани чараёни номгузории образҳои бадеӣ, таърихӣ ва воқеӣ махсуб меёбад, ки асоси он принципҳои зерин доништа шудаанд:

1. Принципи услубии онимҳо, ки дар афсонаҳо ва ривоятҳои Бадахшон гуногун буда, элементи муҳимми системаи семантикӣ-услубии матни фолклорӣ доништа шуда, воситаи махсуси услуби ин матн ба шумор меравад. Вожаҳои гуногуни ономастикӣ, бахусус исмҳои хос вазифаи муайяни услубиро дар ифодаи ғояи афсона, хусусияти маълумотӣ доштани он ва ифодаи ҷанбаи асотириашонро нишон медиҳанд. Принципи услубии истифодабарии онимҳо дар афсонаҳо ва ривоятҳои Бадахшон бештар ба инъикоси концепсияи ғоявии гӯянда равона гардида, ин вожаҳо ҳамчун элементҳои таъсирбахши гуфтор аз тарафи ӯ ба кор бурда мешаванд. Вазифаи иттилоотии исмҳои хос дар афсонаҳо ва ривоятҳои Бадахшон аз рӯи мавқеи махсуси корбурдашон муайян мегардад, яъне дар ҳар мавриди мушаххас афсонаҳое дорои онимҳо – образҳои мувофиқ: мусбӣ ё манфӣ нақл карда мешаванд, ки дар ҳамон лаҳза ба мавриду таъсирбахш бошад.

ЗАБОНШИНОСӢ

2. Принципи муайян сохтани таносуби ономастикаи воқеӣ ва ономастикаи таҳаюлотӣ, ки дар асоси тасвири мантикии ҳодисаҳои асотирӣ, динӣ ва таърихӣ сураат меёбад. Аз рӯи ин нишондод, ономастикаи афсонаҳо ва ривоятҳои Бадахшонро ба гурӯҳҳои: ономастикаи асотирӣ, динӣ, воқеӣ ва таърихӣ ҷудо мекунанд:

1) Онимҳои мифологии афсонаҳо ва ривоятҳои Бадахшон барои консепсияҳои таърихӣ-фалсафӣ ва ҳиссиёти гӯянда хизмат намуда, бештари онҳо аз асотирҳои қадимаи Эронӣ сарчашма мегиранд ва олим Н. Шакармамадов ин гурӯҳи номхоро бо унвони инсу чинс дар китобашон ёдрас мешавад [13]: Аўдал (аждаҳо), Алмасте (Албастӣ), дев (дев), Жиндурғ ё Жиндурв, Вуйд (чинси мардона) ва Вайд (чинси занона), Паре, Азозил, Шайтон, Ландахур:

Дев – аз чинси мард мӯйҳои дарози парешон ва пистонҳои калон-калони ба пушт партофта тасвир шуда, одатан, ба модар ва тифли навзод зарар мерасондааст: *Ӯу вам чор аз сафар йобд-иди йам- ард гавго. Ат йам-ард вам үник зирйот-ен-ат ви дев-анд бе-хинури-йен* (Афсонаи «Дев зерётен» – Кудакони дев). – Шавҳараш аз сафар баргашт, ки он ҷо ғавғост. Он ҷо бошад, кудакони он зану дев бозӣ мекарданд (тарҷума) [13, 270].

Паре (ӣ) – яке аз чинсҳост, ки тибқи тасаввуроти мардум он рамзи покӣ ва зебӣ буда, бонии оҳувон аст. Он метавонад бо аҳду шартҳои худ бо инсон оилаи ягонро барқарор кунад, вале агар баъди оиладорӣ аз ҷониби шавҳар ранҷе бинаду аҳдшиканӣ шавад, он кас худ дучори ранҷу осеб мегардад: *Ук руз штокбн шадбкон айлоқ бад шуон мол чупони, ук шток ца май байн апиу. Парио вани тәрфон, цэмнд ван шәкурон на-авирон* (Афсонаи «Шўкорчӣ-ут Парио» –Шикорчӣ ва Парӣ).– Як рӯз чанд тан духтарон барои молбонӣ ба айлоқ рафтанд. Аз байни онҳо як духтарак гум мешавад. Парихо ўро дуздида бурдаанд (тарҷума) [13, 269].

Алмастӣ – ҳамчун зани бадвоҳимаест, бо мӯйҳои парешони дароз, ки бештари вақт ба занони ҳомиладор ва кӯдакошон таъсир мерасонад: *Ӯед-анд вам Алмасти ШИНТ ху қАПИ вам гӯнч-анд бод ху бйд қамчи вам- ата лӯвчи: “Е чалаби канчани, вуз-та шич ху*

ЗАБОНШИНОСӢ

куд-ен дам ту-ти сар, ваб-та ту тика-тика кин-ен.” (Афсонаи «Гулша-ат Алмасте» – Гулша ва Алмастӣ).– Алмастиро дида аз мӯяш сахт дошта, бо қамчӣ вайро зада гуфтааст: “Ай, беҳаёи аз банд гурехта, акнун сағҳоямро сар дода, онҳо туро пора-пора хоҳанд кард” (тарҷума) [13,255].

Вуйд//вайд//войд – қувваи сеҳрнокест, ки ба ҳама чиз мубаддал мешавад ва ба одамони махсус шарик пайдо мекунад: Бад ика войд лӯвч: “*Ас азор-анд йиш сет, аз йиш-анд азор*”. *Йа войд ди йобд рӯз-ти вам гӯнч пойга-ти гула сӯд*. (Афсонаи «Худодод-ат войдак» – Худодод ва Войдак). Баъд ҳамон войд гуфтааст: “Аз ҳазор як тан шавед, аз як тан ҳазор.” Войд ҳангоми сари равзан омадан мӯи сараш рӯи пайғаҳи хона кашол мешавад [13,266].

Ландахур – аз симоҳои маъмули асотири. Ашхоси ниҳоят азимпайкарро «ландахур» низ мегӯянд: Ландахур гӯё аз соҳили чапи дарёи Панҷ қасди ҷони Хӯҷаи Хизр карда, санги калонеро фалахмон ба сӯи ӯ ҳаво медиҳад. Он санг ба Хӯҷаи Хизр намерасад ва ӯ дар навбати худ бо белча хокро гирифта, болои Ландахур мепартояд ва дар ҷое, ки Ландахур истода буд, он белчаи хок аз болояш ба теппаи сангин табдил ёфтааст (Ривояти «Ландахур ва Хучаи Хизр») [13,64].

Азроил – номи ғаришта аст. Чун гирандаи рӯҳи инсонҳо, малакулмавт, қабзагари ҷон ва ё ғариштаи марг шинохта мешавад: *Лӯв-ди дигар малоика-аф на-вар дод ди хок зеут-ат аз азрати Изроил лӯвд*: «*Са зоз хок*». (Ривояти «Олам-ат Одам пибо сит» – Пайдоиши оламу Одам).– Малоик хокро гирифта натавонистанд ва Худо ҳазрати Азроилро фармуд: «*Равед хокро гиред (тарҷума)*» [13,45].

Азозил – аз аввалин малоикест, ки сачдаи Худовандро ба ҷо меовард. Гӯё замоне аз боиси ғурури аз Одам бартарӣ дониستاني худ ва ба сабаби беитоатӣ ба Парвардигор аз мақоми улёи ҷаннат ба замин ронда шуд, ба номи Иблис, Шайтон маъруф гашт: *Шайтон лӯвд*: «*Хай, йид лӯвд аз хок, маш-ан аз нӯр. Нӯр-ти, лӯвд, хок-ри сиҷда кихт-на*». (Ривояти «Олам-ат Одам пибо сит» – Пайдоиши оламу Одам). – Шайтон гуфт: «*Худовандо, ин аз хок аст, мо аз нур, магар нур ба хок сачда мекунад?*» (тарҷума) [13, 45].

ЗАБОНШИНОСӢ

Қабраил – номи яке аз ҷаҳор фариштаест, ки мувофиқи таълимоти динӣ гӯё аз Худованд барои пайгамбарону набиён хабар меовард: *Йаке Муҳаммад сӯд аз ди веб кор хабардор ху Азрати Қабраил римед-иди ку пехсд ҷиз ҷатен ҳаб дивибӯн-ен аз Шайтун ар ҷанат лак-ҷӯ* (Ривояти «*Ҷиз ҷат-ен Одам-ан аз ҷаннат зивост*» – Чаро Одамро аз ҷаннат ронданд).– Муҳаммад аз ин амали онҳо хабар ёфт ва Ҳазрати Қабраилро фармуд, то рафта пурсад, ки дарбонҳо чаро Шайтонро ба ҷаннат роҳ доданд (тарҷума) [13,52].

2) Онимҳои динӣ ба ҳайси образҳои бадеии махсус баромад накарда, ҳамчун воситаи системаи лексикӣ-услубии афсонаҳо хизмат меkunанд. Яъне ҳангоми ифодаи афкори гӯянда алоқаманд ба таъкиди ягон ҳодисаи ахлоқӣ-маърифатӣ, ҳатман онимҳои динӣ ёдрас мешаванд, ки бо номбар кардани онҳо таъсирбахшии суҳан сурат меёбад:

Одам (Сафиуллоҳ) – *То ик ми дамец Одам Биби-Аво хез-ард ца вуд, Шай- тун тар вам хез йато навардод.* (Ривояти «*Ҷиз ҷат-ен Одам-ан аз ҷаннат зивост*» – Чаро Одамро аз ҷаннат ронданд).– То даме, ки Одам он ҷо буд, Шайтон ба назди Бибиҳаво омада наметавонист (тарҷума) [13,52].

Алӣ – Ҳазрати Алӣ алайҳиссалом дар назар аст: *Қадим давра-инди гӯйо азрати Алӣ ху ворҷ Дулдул қати кам-ва наӯҷибҷ-ат ми ворҷ сумб-ҷой кам-анд редҷ. Мардум ИК-ми ҷой-анд ми остуни ҷӯҷ.* (Ривояти «*Сумби Дулдул остун*» Остони Сумби Дулдул).– Дар давраи қадим гӯё Ҳазрати Алӣ бо аспаш аз он ҷо гузаштаст, ва иззи сумаш он ҷо мондаст ва он остонро остони Дулдул ном монданд (тарҷума) [13,235].

Довут пайгамбар - *Довуд-пайгамбар-ат Иусуф-пайгамбара талош сун. Су- рати хуш Йусуфа-ат ОВОЗИ хуш Довууда* (Ривояти Юсуф ва Довуд пайгамбар). – Боре байни Довуд пайгамбар ва Юсуф пайгамбар аз хусуси сурати хубу овози хуш мунозира ба амал омадааст. Довуд овози хушу Юсуф сурати хуб доштааст (тарҷума) [13,66].

Муртазо – халифаи ҷаҳорум буда, солҳои 656-661 хилофат дошт. Ӯ имоми барҳақи аҳли исмоилия мебошад: Малоика-ан во сат ба пеши Муртазо. Лувдан: *«Йо Мавло, аз МУӢ ҷисм ворҷ вайрон ҷӯг. Лувд: «Дуйум бор во сав-ат сохта кин-ат».* (Ривояти «Одам-ат

ЗАБОНШИНОСӢ

Одам педо сито»). – Малоик пеши Муртазо рафта гуфтанд: «Худовандо, он чисмро асп вай-пештар чон дароварданд. Гуфт: Дуюмбора раведу чисмро созед (тарчума) [13,45].

Муҳаммад (с) – номи пайғамбари Ислом: *Ик-дис-га риwoйат йаст-иди гӯйo ик-дам кихёпц-анд Муҳаммад пайғумбар-хез-анд дам қадр лап биланд вӯдч* (Ривояти «Оби айот»).– Ривояте аст, ки ин акка дар назди Муҳаммад пайғамбар эътибори баланд доштааст (тарчума) [13,212].

Хӯчаи Хизр – номи пайғамбарест, ки дар чустучӯи оби ҳаёт вориди зулмот гашт, дар он ҷо онро пайдо кард, аз он нӯшид ва умри абадӣ ёфт. Дар тасаввури мардум Хӯчаи Хизр гоҳ дар либоси каландарӣ, гоҳ дар сурати муйсафеди нуронӣ, ҳам дар хоб ва ҳам дар бедорӣ намудор гашта, ашхоси алоҳидаро пеш аз вукӯи ҳодисаҳои фалокатбори табиат огоҳ мекунад. Дар баъзе ривоятҳо бо номи Илёс ёд мешавад: *Йи мев-ата Хӯчаи Хизр йобд ху ас вам марӯб тилант. Йа дад марӯб wi-рд на-дакиҳт ху лӯвд*: «Мунд-ик хӯвд нист вуз дойим чуқум-чуқум». *Йу дад дар ҷавоби вам лӯвд*: «Илоҳим, чӯк са!» *Йа дад гардд чӯк*. (Ривояти «Чук»).– Рӯзе Хӯчаи Хизр омада, аз вай қаймоқ меурсад. Ба ӯ қаймоқ надода гуфтааст: «Аз ман шир нест, ҳарчанд мечӯкаму мечӯкам.» (Яъне, чаконда-чаконда базӯр панир ё дигар анвои ширӣ тайёр мекунам). Хӯчаи Хизр баъд дар ҷавоби он зан гуфтааст: «Йлоҳим, чӯк гардӣ!» Пас ба чӯк табдил ёфтааст (тарчума) [13,301].

Юсуф пайғамбар: *Йусуф лӯвч-иди дарйo хиз саиан, дарйo маиш шарат сиравд* (Ривояти «Юсуф-ат Довуд пағомбар» – Довуд пайғамбар ва Юсуф).– Юсуф гуфтааст: «Биё, бар лаби дарё равем, вай ба баҳси мо ҷавоб мегӯяд» (тарчума) [13,66].

Сулаймон пайғамбар: ...лаълро аз Кӯҳи Лаъл Сулаймон пайғамбар бо қувваи девон ба даст овардааст ва ангуштарине, ки Сулаймон доштааст, нигинаш аз лаъли ҳамин ҷо будааст. Сулаймон пайғамбар, он замон ки бо девон лаъл истихроҷ мекунад, дар деҳаи Сист, дар он ҷое, ки акнун мазори Хоҷаи Лаъл ҷой гирифтааст, хайма зада, зиндагӣ кардааст (Ривояти «Хоҷаи Лаъл») [13,238].

3) Онимҳои таърихии афсонаҳо ва ривоятҳо Бадахшон исмҳои хосеро дар бар мегиранд, ки ба шахсиятҳои мушаххаси таърихӣ ишора мекунанд, ки ин онимҳо ба ду гурӯҳи калон

ЗАБОНШИНОСӢ

тасниф мешаванд: онимҳои таърихии машҳури ифодакунандаи қаҳрамонони таърихӣ, ки барои мардуми маҳаллӣ шиносанд ва онимҳои таърихӣ, ки бо ҳодисаи махсуси таърихӣ бо ин мардум алоқаманд машҳур гардидаанд:

Ҳотами Той: Отаи Той лӯвд: *«Ар чиз ҷа лув-ат, ар чиз кор та кини та-дал-ат озир аз мун зоз ху тар подҳӣ хӣз айос ху ху ақ аз ӯй зоз.* (Ривояти «Саховати Отаи Той»). – Ҳотами Той гуфтааст: *«Ҳарчи мегӯӣ, ҳар коре ки мекуни ихтиёрат, вале ҳозир маро гирифта назди подшоҳ мебарӣ ва ҳақатро аз ӯ ситон.* (тарҷума) [13, 89].

Луқмони Ҳаким – дар асотири халқҳои Ачаму Араб номи марди ҳакиме ёдовар мешавад, ки аслаш ҳабаш буда, дар аҳди Довуд - пайгамбар зиндагӣ кардааст: *Искандари Зулқарнай давра-нди Луқмӯни Акӣм мардикор вӯдҷ. Ёи меџ-ат Искандари Зулқанай тар бед тӣзд ху лиҳқар-қати, ӯу тар ӯи канори динӣо фиронт, ӣам-анд ӯи зор винт.* (Ривояти «Искандари Зулқайрна-ат Луқмӯни Акӣм» – Искандари Зулқайрнай ва Луқмони Ҳаким). – Дар давраи подшоҳии Искандари Зулқарнай Луқмони Ҳаким ном мардикор будааст. Рӯзе Искандари Зулқарнай бо лашкараш ба ҷанг меравад. Ё ба як гӯшаи дунё расида, он ҷо ғореро мебинад (тарҷума) [13,130].

Носири (Шоҳносири) Хусрав – номи яке аз шоирон, нависандагони порсу тоҷик: *Танг нӯми ди Носири Хусрав добҷ. Ёу гӯӣо ӣаџч ӯу-ва ху ӯӯд-анд гал гӯӣо на нӯнд вӯдҷ-ат на и-чӣз-га. Ёу-ӯи бад лӯвҷ: “Ин танг асту худо вайра тангтар гардонад.” К-ас там таруд ик-кид нӯм ми-ти нуст* («Ривояти «Танг»). – Номи Тангро гӯё Носири Хусрав ба он раво дидааст. Ё замоне ба ин ҷо омада будааст, ки ин ҷо на ягон роҳи дурусту на ягон чизи дигар доштааст. Ё баъд гуфтааст: *“Чун ин ҷои танг аст, Худо онро тангтар гардонад. Аз ҳамон рӯз номи Танг ба он насб шудааст* (тарҷума) [13,187].

Шайх Аттор : Бади ҷонд вахт-ат очи-ӣен-ан ӣат лӯвд-аф тамаш-аф к-аз ӯи шахс пӣх ҷа тежд ганда кор-аф чӯг. Ёа шайх Аттор - марди валӣ вӯч (Ривояти «Шайх Аттор»). – Баъди чанд вақт ҳочиён омада, арз намуданд, ки шумо касеро, ки таъкиб кардед, кори носавоб кардед. Он кас шайх Аттор - марди валӣ буд (тарҷума) [13,107].

Шамси Табрезӣ – ориф ва мутафаккири форс, ки бо Ҷалолиддин ошноӣ пайдо кард ва ӯро устои маънавии худ хонд ва

ЗАБОНШИНОСӢ

Чалолиддини Румӣ – шоир, мутафаккир ва мутасаввифи форс-тоҷик буда, дар байни аҳли илму адаб, махсусан, бо «Маснавии маънавӣ» шӯҳрати беше дорад: *Дар бораи Чалолиддини Руми-йат Шамси Табрези дисга ривоят ҷаст-иди ғӯё ик-кид Чалолиддини Руми Шамси Табрези-йанд ми бӯб*. (Ривояти «Чалолиддини Руми-ат Шамси Табрези»). – Дар бораи Чалолиддини Руми ва Шамси Табрези чунин ривоятест, ки ин Чалолиддини Руми бобои Шамси Табрези будааст (тарҷума) [13,108].

Шоҳамирбек – номи яке аз мирони Шуғнон: Мегӯянд, ки мавзеи Сарои Баҳор,¹ ки дар баландӣ воқеъгардидааст, ду аср қабл аз ин ҳам як макони зебои сабзу хуррам ва сердолу дарахте будааст. Онро мири Шуғнон Шоҳамирбек, ки ҳамчун мири бунёдгару адолатпарвар шуҳрат доштааст, обод кардааст (Ривояти «Сарои Баҳор») [13,171].

3. Принципи системанокии ономастикаи афсонаҳо ва ривоятҳо Бадахшон, ки ба мундариҷа ва системаи образҳои афсонаҳо алоқаманд аст. Дар асоси ин принцип навъҳои гуногуни воҳидҳои ономастикӣ дар таркиби афсонаҳо ва ривоятҳо мардуми Бадахшон ба назар мерасанд. Аз ҷумла:

1) Антропонимҳо – ном, лақаб ва эпитети одамон дар афсонаҳо ва ривоятҳои мардуми Бадахшон зиёд қорбасти шуд, бештари онҳо шакли мураккаб ва таркибӣ доранд. Боиси қайд аст, ки дар таркиби антропонимҳои ҳамин гурӯҳи ривоятҳо компонентҳои «*шоҳ*», «*пир*», «*саид*», «*шайх*» ва ҳатто «*авлиё*» барои ифодаи мартабаи ашхоси алоҳида зиёд қорбасти гардидаанд: Таҳлилҳо нишон доданд, ки дар афсонаву ривоятҳои мардуми Бадахшон бештар шакли мураккаби ин антропонимҳо ба назар расида, бештари вақт бо роҳҳои зерин сохта мешаванд:

а) ба воситаи лексемаи «*шоҳ*»: Шоҳбурҳониддин (Шоҳбурҳон) – дар мобайни Тусён ҷой маъкул қарда, зиндагӣ ихтиёр намудааст. Ё бисёр ҷойҳоро обод қардааст. Дар Тусён ҷӯйборе аст, ки таърихашро қасе наредонад, аммо аз рӯи нақли мардум ғӯё ҳамин ҷӯи Тусёнро Шоҳбурҳон бароварда бошад; Шоҳмаланг ва Шоҳи Қошон баъди Носири Хусрав аз Хуросон ба Бадахшон омада, ҳамчун пир шинохта шудаанд. Шоҳмаланг дар муқобили деҳаи Тем ва дуюмӣ дар ҳуди Тем маскун шудаанд. Онҳо, аслан, бо ҳам дӯст

ЗАБОНШИНОСӢ

будаанд. Аммо гоҳ-гоҳ хилофи оини дӯстӣ рафтор мекарданд: Онҳо чаҳор кас буданд: Шохбурҳон, Шоҳи Кошон, Шохмаланг ва Шоҳи Хомӯш. Онҳо барои ба дини ислом гаравонидани мардум ба кӯҳистон омада буданд (Ривояти «Шоҳи Бурҳон») [13, 114].

Шоҳзиёӣ – аз шоирони Бадахшоне, ки дар асри ХУП зиндагӣ ва эҷод кардааст. Дар байни мардум, махсусан, бо манзума - мухаммаси «Деҳқоннома» ё худ «Панҷ ахвон» шуҳрат дорад: *Шозийойӣ аз Балх тар Йумгон йат. Носири Хусрав-ри се сол хизмат чӯ. Арай сол хизмат чӯ-йат Носири Хусраду лувд: «Зийойӣ, та хизмат адо сут, са манд тутат рухсат».* (Ривояти «Носири Хусрав-ат Шозийо-йи»).– Шоҳзиёӣ аз Балх ба Юмгон омад. Се сол дар хизмати Носири Хусрав буд. Се сол хизмат карду Носири Хусрав ба ӯ гуфт: «Зиёӣ, хизматат адо шуд, акнун рав, ба ту ҷавоб додам. (тарҷума) [13, 105].

Шо(ҳ)назарбек- Окибат-ард Мамадтавуур зирйот-дор сӯд. Хидир пуц винд Шоназарбек нӯм вӯдҷ. (Ривоят дар бораи «Сардем»).– Окибат Мамадтавур соҳиби фарзанд шуд. Писари калониаш Шоназарбек ном дошт (тарҷума) [13, 189].

Шо(ҳ)толиб – Дар Помир (Кӯҳистони Бадахшон) бисёр мавзеъҳо ба номи ин шахси вали ёдовар шуда, муқаддас шуморида мешаванд. Дар ривоятҳои Носири Хусрав яке аз ҳамсафарони ӯ нишон дода шудааст: *Шотилиби ҷомай чӯг (мӯг), аман-ди-йан шайх ҷо қабр. Асани йакдаста шайх ҷо бауун, вай ном сут Шотилиб.* (Ривояти «Шоносири Хусрав-ат ви йорен» - Шоҳносири Хусрав ва ёрони ӯ). – Шоҳтолиб вафот кард ва ўро дар ҳамин ҷо ба хок супурданд. Ҳасан якдаста мақбараашро обод кард, он ҷо номи Шоҳтолиб гирифт (тарҷума) [13, 235].

б) ба воситаи лексемаи «Абд»: Абдулло: *Абдулло нӯм чорик Носири Хусраду-қати амсафар сӯд. Мардум ви римед-иди йу ку Носири Хусрав-анд ви шахсият фамт, йу чи-гуна одам* (Ривояти «Носири Хусрават Абдулло» – Ривояти Носири Хусрав ва Абдулло).– Абдулло ном одам ҳамсафари Носири Хусрав шуд. Пеши мардум фиристонд, ки Носири Хусрав ин шахсро фаҳмид, ки чӣ гуна аст (тарҷума) [13, 102].

Абдурахмон: *Ви ҷой-ти ни Барпанча ви вирои Абдурамӯн нидт.* (Ривояти «Помир хайен» – Хонҳои Помир).– Дар Барпанча ҷои ўро бародараш Абдурахмон мегирад (тарҷума) [13, 157].

ЗАБОНШИНОСӢ

в) ба воситаи лексемаи «Абу»: Абӯтолиб: *Ук шахси бәзәрғ вәдоқ и ним Абӯтолиб вәдоқ. Пу ва ӯахто пә Рән век фай кам вәдоқ.* (Ривояти «Абӯтолиб-ном чӯхма»).– Як марде бисёр бузург буд номаш Абӯтолиб. Дар ҳамон замон дар деҳаи Рин об хеле кам будааст. (тарҷума) [13, 251].

г) ба воситаи компоненти «мир»: Мирсалим: *Мирсалим нӯм чорик ди Бадчорв-анд кофир вӯдҷ. Маё дига қишлоқен-ен ӯирд хироч вуд* (Ривоят дар бораи «Бадчорв») – Марди кофире бо номи Мирсалим аз Бадчорв зиндагӣ мекард. Ин дигар қишлоқҳо ба ӯ хироч меоварданд (тарҷума) [13, 192].

Мирхоншоҳ – Асфалихӯн Мирхӯншо пӯнд анчивдо-ти тар фук ақсақол- ен-ат арбоб-ен хез одам боҳҷ, ку ӯаё -та ӯи-рд чйз маслиат ден (Ривояти «Помир ҳайен» – Хонҳои Помир).– Асфалихон барои гирифтани пеши роҳи Мирхоншоҳ ба ҳамаи ақсақолону арбобон барои маслиҳат одам мефиристонанд, ки онҳо ба ӯ чӣ маслиҳат медиҳанд (тарҷума) [13, 157].

д) ба воситаи компоненти «саид»: Саидчалол: *вай ӯирод Саидчалол гулхани ӯудд хо ност вай-ри қабрбон, Бобоумари Инғӣ сут Баррихӯн-анди хо ност, сут пйри мулк* (Ривоят дар бораи Носири Хусрав-ат ви ёрен»). – Бародараш Сайидчалол гулхан афрӯхта қабрбонаш шуд. Бобоумари Инғи ба Баррӯшон рафт ва пири аҳли он деҳа гашт (тарҷума) [13, 95].

Саидмаҳмудшоҳ: Баъди чанд соли дигар Саид Маҳмудшоҳ дар як гӯшаи хушманзараи дашт хона месозад. Мардум минбаъд ин мавзеъро “Шоҳдаҳт” (“Дашти шоҳ”) (Ривоят дар бораи «Дашти Саид Маҳмудшоҳ») [13, 174].

Антропонимҳои таркибӣ дар афсонаҳо ва ривоятҳои Бадахшон зиёд ба назар расида бештари онҳо алоқамандии нисбии нисбат ба сифат: Пири Бомафил – *Йед-анд Пири Бомафил ху дам дйд ху во ху йоц-қати рауӯн сӯд* (Ривояти «Остӯни Пири Бомафил» – Остони Пири Бомафил).– Пири Бомафил дам гирифта, боз бо оташ равон мешавад (тарҷума) [13, 464]; Хӯҷаи қишқор – *Мар, тар -нали сут-ат йа жйр ас ӯи Хӯҷаи Қишқор андой ност ӯи-ти, гал-ағ мис йа жйр от-ав ӯи кабар-ца* (Ривоят дар бораи «Шобуруниддин»).– Хӯҷаи Қишқор омада, болои қабраш афтидааст. Ҳоло ҳам он санг дар ҳамон ҷо аст (тарҷума) [13, 114].

ЗАБОНШИНОСӢ

нисбат ба макон: *Араби Хуросонӣ: Аз* уф цавор нафар шайх-ен уф хайдр Араби Хуросонӣ, йиw Мирзомамад, йиw Ақбил, йиw Ватанӣ. (Ривояти «Цавор шайхат Амалмирзо»).– Аз он чаҳор нафар калониаш Араби Хуросонӣ, дуйум Мирзомамад, сеюм Ақбил ва чаҳорум Ватанӣ ном доштанд (тарҷума) [13, 84].

Гурӯҳи муайяни антропонимҳои афсонаву ривоятҳои Бадахшон дар шакли таркибӣ бо пайвандаки пайваस्तкунандаи «ва» зиёд ба назар мерасанд. Чунончӣ: Тошбек ва Гулқурбон, Пин ва Пат, Абиб ва Толиб, Гувринпак ва Банафша, Тоҳир ва Зӯхро, Варқа ва Гулшод, Шоҳи Хубон ва Бесамон: *қиссā қуто кинām Тошбеки ам Гулқурбӯн-ат ам Буори ба никоӣи мусулмӯни вӯд. бāд-ен туй-йат тамошо-йат, шоди-йат хуррами чӯд. дāд-ен тар ху мақсад фирӣпт, тама-та мис ног-ин фирāпет* (Афсонаи «Тошбек-ат Гулқурбон» Тошбек ва Гулқурбон). – Қисса кӯтоҳ, Тошбек Гулқурбону Баҳорро ба никоҳи худ медарорад. Онҳо тӯю тамошо доданд ва хушию хурсандӣ намуданд. Ҳамаи онҳо ба муроду мақсад расиданд ва шумо ҳам ба мақсад бирасед (таҷума) [15, 13]; *йи потҳо вудч-ата wi вирод. wi потҳо-йанд йи рӯз сӯд пуц wi нӯм ден дод Варқā-ата, wi вирод-инд сӯд ризӣн Гулшод нӯм. waд-ен гуллā сиц-атā weв кин-ен йакдигар-ард хеҳи* (Афсонаи «Варқā-йат Гулшод» – Варқа ва Гулшод). – Будааст набудааст, подшоҳе будааст. Вай ду бародар доштааст. Рӯзе зани подшоҳ писар таваллуд мекунад ва ўро Варқа ном мегузоранд. Бародараш низ соҳиби духтар мешавад ва ўро Гулшод ном меноманд. Варқа ва Гулшодро дар хурдсолӣ гахворабахш мекунанд (тарҷума) [14,247].

2). Топонимҳо – номи объектҳои ҷуғрофӣ низ дар баробари номи ашхос дар афсонаҳо ва ривоятҳои Бадахшон зиёд ба назар расида, аз рӯи таносуби минтақавӣ онҳоро ба топонимҳои маҳаллӣ: Аличӯр (Аличул) [13:70] Андарситез – [13:87], Апхарв [13:103], Ваҳиё – [13:57], Ваҳон [13:41,19в], Вер (Вияр) [13: 28г, 92], Вибист [13:85], Вибор [71г], Видоч [13:28], Бадахшон [13: 11, 156, 19а, 20,286, 28в, 49, 53, 65], Бардара [13: 16, 26], Бароч [13:28, 28а], Барпанча [13: 196, 49, 64, 83], Баррӯшон [13:19], Барсем [13: 64], Бартанг [13:49, 54, 58, 60, 61, 62, 64, 115], Дарвоз [13:19в, 21], Дарморахт [13:11], Миёнакӯҳ [13:65], Миёнатанг [13:63], Намадгут [13:15, 15а, 15в], Никбистдара [13: 56, 115],

ЗАБОНШИНОСӢ

Нирв [13:115], Нисур [13:71г, 72], Нуд [13:102], Патхур [13: 64], Питфунч [13:86], Пиш [13:101, 104], Помир [13:19, 23, 28а, 49, 55, 88], Поршинева [13:19, 196, 19в, 31, 49], Равмед [13:60, 61], Рангкӯл [13:69], Рин [13:15, 15а, 15в, 102], Рожак [13:101], Роштқалъа [13:71б], Рошорв [13:56, 115], Хуф [13:49, 91] ва объектҳои топонимии ҷаҳонӣ: Афғонистон [13:23, 28б, 28г, 67, 68, 81], Байтулмақаддас [13:28в], Балх [13:25], Макка [13:15а], Машҳад [13:16], Миср [13:19а], Муъминобод [13:28в], Руссия [13:49], Ҳиндустон [13:19в, 28в, 76], Шероз [13: 28г].

Боиси қайд аст, ки топонимҳо бештар дар таркиби ривоятҳо ё афсонаҳои маишӣ зиёд қорбаст гардида, мавзеъҳои муайяни таърихиву асотириро ишора мекунам. Чунончӣ: Миёнакӯх – номи деҳаест, ки дар паҳлӯи резишгоҳи наҳри кӯҳи Бадҷорв ба дарёи Ғунд воқеъ аст. Онро аз ду ҷониб кӯҳтеппа ихота намудааст: *Мирсалим лӯвҷ бад: “Ун тарафи Мийӯнакӯ нӯм тах Шикед- ард боди хидорҷ-ат му-рд ҷӯд, вуз мис мусулмӯн сам* (Ривояти «Бадҷорв»).– Мирсалим гуфтаст: ‘Агар дар Миёнакӯх дар болои кӯҳи Шикед осӣи бодӣ соӣ, ман ба мусулмонӣ мегаирам (тарҷума) [13, 192].

3) Орронимҳо – номи объектҳои рельефӣ: кӯх, дашт, биёбон: Дашти Саид Маҳмудшоҳ, Турмадаҳт (дашт), Кӯҳи Лаъл, Кӯҳи Видор – название скалистой местности в низовьях ледника и где растут берёзы: Баъди чанд соли дигар Саид Маҳмудшоҳ дар як ғӯшаи хушманзараи дашт хона месозад. Мардум минбаъд ин мавзеъро “Шоҳдаҳт” меномиднд (“Дашти шоҳ”) (Ривояти «Дашти Саид Маҳмудшоҳ») [13,174].

4) Гидронимҳо – номи объектҳои обӣ: дарё, кӯл, ҳавз, чашма: дарё, кӯл, ҳавз, чашма: Кӯли Окбалик [13:79}, Кӯли, Суман [13:46, 79], Сарез [13:71 г, 71д] – номи кишлоқе буд, ки нисбатан дар баландие ҷойгир буда, онро хангоми дарави кишти ғалла (моҳи охири тобистони ҳамаи сол) об зер қардааст: *Бад ид ҳаҷи ти Сарез мис дарах анҷӯд сӯд. Авал тагов-йн ху бад фук-а9 мардум кӯч-гардӯн-ен, и-лав ди вен ар Ғунд, ид маали сӯд-ата бад Сарез нӯм педо сӯд.* (Ривояти «Сарез кул педо-сито» – Пайдоиши кӯли Сарез).– Об оҳиста-оҳиста худӣ Сарезро зер мекард. Мардумро кӯчгардон мекунад. Як қисмашонро ба Ғунд кӯчонда оварданд. Баъди чанде номи Сарез машҳур шуд (тарҷума) [13, 203].

ЗАБОНШИНОСӢ

5). Зоонимҳо – номи ҳайвонот: мор («Қасди мор») [13, 291], «Дар бораи мор») [13, 289], мандоз («Фароштурук») [13, 296], бум («Тақсими чашм») [13, 299], гург («Тақсими чашм») [13, 299], гӯсфанд, шутур («Гӯсфанд ва шутур») [13, 277], паланг, хирс («Шикорчӣ, паланг ва хирс») [13, 278], хар («Ақли хар») [13, 281], маймун («Зане маймун гаштаст») [13, 282], суғур («Суғур») [13, 283], гурба («Хосияти гурба») [13, 285], пишак («Пिशак бало») [13, 287], ку-ку («Ку-ку») [13,300], акка («Одам ва акка») [13, 303]: *Бӯм-ард дак-ен ҷем, бад лӯв-ен: «Са баҳ ки». Ёа бад ви дакиҳт хӯрн-ард, нӯрг-ард, вӯрч-ард, мағ-ард, одам-ард. Хулоса, фуак 9-ард дакиҳт. Ху ҷем-ен дйд ху пи-бӣр. Сар безсб ҷем-ен дакиҳт ки хёпч-ард, сар хуируй хурд зезд. К-аз рӯи ик-ди бӯм ҳаб наҳтӣзд-ат, кихёпч рӯз. Ага бӯм ме9-ин ҷа наҳтӣзд кихёпч вам ҷем ҷунт* (Ривояти «*Ҷем баҳ*» – Тақсими чашм).– Чашмро гирифта, ба бум медиҳанд ва мегӯянд: «Тақсим кун». Бум онро гирифта, ба зоғ, муш, гург, гӯсфанд мелиқад. Барои худ дар тайаш пинҳон мекунад Чашми аз ҳама безебро ба ало шақ-шақа (акка) медиҳад. Аз ин чихат бум рӯзона намебарояд, ки акка аз бахилӣ чашмонашро меканад (тарҷума) [13, 299]; *Каргас йобд ху ди маси зезд ху ривозд вам дивуск тар йи даҳти мусата йест ху питевд.* (Ривояти «Носири Хусрав-ат дивускат каргас» – Носири Хусрав, мор ва каргас).– Каргас омада, маҳсиашро бардошта, парида меравад, то ки морро ба як дашти сӯхта бурда партояд (тарҷума) [13, 101].

6) Фитонимҳо – номи растаниҳо, гулҳо: дарахт, ҳаспирух (райҳон): Савсан барои аз ҳаспирух дил кандани одамон дар ҳаққаш забон ба таънаву мазаммат мекушояд. Гули ҳаспирух ҳам ба забон омада, ба савсан чунин ҷавоб гуфтааст:

Савсан чи гул аст, ки мезанад таъна маро,

Ман аз арақи Алӣ, ӯ аз хок бувад

(Ривояти «Гули ҳаспирух» (райҳон) [13,217].

Ҳамаи ин онимҳо системаи фазои ономастикии афсонаҳоро ташкил намуда, тибқи маъноҳои денотативӣ ва табодули номшиносии миллии забон ба қабатҳои алоҳида низ ҷудо мешаванд.

4. Принципи номинативиро гӯянда бо мақсадҳои муайян, дар лаҳзаи муайян аз вариантҳои махсуси вожаҳои онимӣ

ЗАБОНШИНОСӢ

истифода намуда, интихоби ин вожаҳо ба муносибати гӯянда ба шунаванда, вазъи коммуникативӣ, баромади иҷтимоии шунаванда ва мавқеи ҷойгиршавии ҳодиса вобастагӣ дорад. Омили асосии интихоби ин вожаҳо асоснокиро талаб мекунад, ки се навъ аст. Ин далелнокӣ дар матни афсонаҳо ва ривоятҳои мардуми Бадахшон ба назар расида, «ономастикаи ғайривоқеӣ»-ро ба вуҷуд меорад, ки денотат рамзи вожаҳои ғайривоқеӣ доништа шудааст.

Ҳамин тариқ, метавон гуфт, ки дар матни афсонаҳо ва ривоятҳои мардуми Бадахшон истифодабарии онимҳо, бахусус исмҳои хос зиёд ба назар расида, вазифаи ин вожаҳои забонӣ дар онҳо гуногун мебошад. Дар баробари вазифаи номинативӣ, онимҳои афсонаҳо ва ривоятҳои Бадахшон вазифаи тавсифӣ-экспрессивиро иҷро намуда, вазифаи услубӣ низ муҳим арзёбӣ мегардад. Тавассути онҳо гӯяндаи (нақлкунандаи) афсона таасуроти мухталифи худро баён намуда, аз шунаванда риояи ин ё он хислат, характер, меъёрҳои ахлоқии мусбии аз тарафи ин ё он образи афсона ва ё рад кардани меъёрҳои манфии аз тарафи шохиси дар афсона номбар шударо интизор мешавад. Сабаби ҳамаи ин мақсадҳои ғоявӣ, принципиалии ҳар як гӯянда шуда метавонад, зеро бо ин талаботи махсус замон (ифодаи арзишҳои ахлоқӣ) ва макон (меъёрҳои баромади иҷтимоӣ) инъикос мегардад ва бештари ифодаи вожаҳои онимӣ тариқи ифодаи коннотатсионӣ сурат меёбад.

Китобнома:

1. Амонов, Р. Афсонаҳои халқи тоҷик / Р. Амонов. – Душанбе: Ориёно, 2001. – 375 с.
2. Давлатбеков, Н. Доисламские верования населения Западного Памира (по материалам русских исследователей) / Н. Давлатбеков. – Душанбе: Ориёно, 1995. – 76 с.
3. Ёхоқӣ, Муҳаммад Ҷаъфар. Фарҳанги асотир ва интишороти дoston дар адабиёти форсӣ / Муҳаммад Ҷаъфар Ёхоқӣ. – Техрон: Суруш, 1375х. – 596 с.
4. Климович, Л.И. Қуръон, пайдоиш ва асотири он / Л.И. Климович. – Душанбе: Ирфон, 1990. – 239 с.
5. Қасас-ул-анбиё. – Душанбе: Ориёно, 1991. – 398 с.

ЗАБОНШИНОСӢ

6. Қурбонхонова, Н. Асотир ва ривоятҳо (Дар бораи ҳайвоноту паррандагон) / Н. Қурбонхонова. – Душанбе: Нодир, 2003. – 39 с.
7. Раҳмонӣ, Р. Шавғот (Афсонаҳои форсӣ ва маҳорати як афсонапардозӣ эронӣ) / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе, 1996. – 180 с.
8. Раҳмонӣ, Р. Афсона ва жанрҳои дигари насри шиғоҳӣ (Дастури таълимӣ) / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе, 1999. – 102 с.
9. Ризвоншоева, Г. Афсонаҳои сеҳромези Бадахшон (таҳқиқи гоя ва образ) / Г. Ризвоншоева. – Душанбе, 2011. – 256 с.
10. Романовская, Е.Е. «Тошбек и Гул-Қурбон» (Памирская народная сказка) / Е.Е. Романовская. – М.: Сов.музыка. - 1937. – №7. – С. 45-67.
11. Стеблин-Каменский И.М. Сказки народов Памира / И.М. Стеблин-Каменский, А.Л. Грюнберг. – М.:Наука, 1976. – 535 с.
12. Худой Шарифов. Маъно ва мафҳуми афсона дар адабиёти асрҳои миёна / Шарифов Худой // Масъалаҳои фолклори кишварҳои форсзабон. – Душанбе, 1998. – С.16-21.
13. Шакармамадов, Н. Фолклори Помир. Асотир, ривоят ва нақлҳо / Н. Шакармамадов. – Ҷ.2. – Душанбе, 2005. – 430 с.
14. Шакармамадов, Н. Фолклори Помир. Афсонаҳои ҳаёти-маишии мардуми Бадахшон / Н. Шакармамадов. – Ҷ.3. – Хоруғ, 2011. – 366 с.
15. Шакармамадов Н. Фолклори Помир. Афсонаҳои сеҳромези Бадахшон / Н.Шакармамадов. Ҷ.4. – Хоруғ, 2012. – 135 с.

ЗАБОНШИНОСӢ
К СОСТАВУ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ С КОМПОНЕНТОМ
«СЕРДЦЕ» В ШУГНАНСКОМ ЯЗЫКЕ
Мирзоев Ш.⁵

*Институт гуманитарных наук им.
академика Б. Искандарова НАНТ*

***Оид ба таркиби воҳидҳои фразеологӣ бо компоненти “дил”
дар забони шугнонӣ***

*Дар мақола таркиб ва ҳолатҳои корбарии воҳидҳои фразеологии дорои
ҷузъи соматикӣ «дил» дар забони шугнонӣ сухан рафта, муодили русии
онҳо низ муқаррар карда шудааст. Мақсади мақола муайян намудани
мавқеи воҳидҳои фразеологӣ бо соматизми «дил», ки бо лексемаи муайян
дар системаи забони шугнонӣ ифода ёфтааст, мебошад.*

Калидвожаҳо: воҳидҳои фразеологӣ, соматизмҳо, дил.

***К составу фразеологических единиц с компонентом «сердце»
в шугнанском языке***

*В статье определяется состав и случаи применения фразеологических
единиц с соматическим компонентом «сердце» в шугнанском языке, а
также устанавливаются их русские эквиваленты. Целью статьи
является определение места фразеологических единиц с соматизмом
«сердце», который выражен определённой лексемой в системе
шугнанского языка*

Ключевые слова: фразеологические единицы, соматизмы, сердце

***On the composition of phraseological units with the component heart
in the shughnani language***

*This article examines the composition of phraseological units with the
component “heart” in the Shughnani language, as well as cases of their
usage and their Russian equivalents. The purpose of the article is to*

⁵**Мирзоев Шохназар** - номзади илмҳои филологӣ, ходими пешбари шуъбаи забонҳои помирии Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишони: ВМКБ, ш. Хоруг, кӯчаи С. Бандалиев, 210. Тел.: 917328373; e-mail: sokhnazar.mirzoev@mail.ru.

Мирзоев Шохназар – кандидат филологических наук, ведущий научный сотрудник отдела памирских языков Института гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. С. Бандалиева, 210. Тел.: 917328373; e-mail: sokhnazar.mirzoev@mail.ru.

Mirzoev Shohnazar – candidate of Philological sciences, leading Researcher of the Pamir Languages Department of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Khorog, st. S. Bandaliev, 210. Tel.: 917328373; e-mail: sokhnazar.mirzoev@mail.ru.

ЗАБОНШИНОСӢ

determine the configuration and place of phraseological units with the somatic component, expressed by a particular lexeme in the system of the Shughnani language.

Key words: *phraseological units, idioms, somatisms, heart*

У некоторых народов, в том числе и у населения Западного Памира, ГБАО, шугнанцев, рушанцев, ваханцев, ишкашимцев и язгулямцев, считается, что душа человека находится в сердце и всё, что происходит вокруг, человек сначала воспринимает сердцем и только потом осмысливает. При этом считается, что эмоциональное состояние человека, его переживания связаны с сердцем, именно им человек воспринимает горе и радость, обиды и неприятности.

Как известно, в шугнанском языке имеется исконная лексема *зорб*, которая встречается и в других языках шугнано-рушанской группы (см. об этом подробнее [9, 158]). При этом отметим, что в шугнанском языке, как и в прочих памирских языках широко используется и таджикско-персидское заимствование — *дил* (см. подробнее [Там же]). Это старое заимствование глубоко вошло в состав словаря памирских языков, в частности благодаря литературной традиции, существовавшей на персидском языке, и религиозной деятельности, которая многие столетия в регионе велась на персидском языке. В силу этого на современном этапе развития шугнанского языка данную лексему можно считать полностью усвоенной этим языком. К тому же заимствования в бесписьменных миноритарных языках являются одним из источников синонимии и становления синонимических рядов. При этом известно, что в синонимическом ряду одно из слов является стержневым, доминантным, а прочие второстепенными. Однако в нашем случае определить стержневую лексему достаточно трудно, так как вне контекста обе лексемы имеют практически одно значение. Во многих случаях в шугнанском языке лексемы *зорб* и *дил* представляют собой полные синонимы, передавая в шугнанской языковой картине мира значения как ‘анат. сердце; сердце’, так и ‘душа’ [8 (1), 570; 462], и могут употребляться параллельно в одних и тех же контекстах.

В настоящей работе мы рассмотрим употребление шугнанских фразеологических единиц со словом *сердце*. Само понятие фразеологизм является предметом дискуссии, что ведёт к множеству классификаций фразеологических единиц (ФЕ). Исходя из устойчивости

ЗАБОНШИНОСҲ

ФЕ, их соотношения со словом, одни ученые вводят в их состав широкий круг словосочетаний: пословицы, поговорки, афоризмы, крылатые слова, другие относят к ведению фразеологии собственно фразеологизмы. Мы руководствуемся определением В.Н. Телия: «Фразеологический оборот (ФО) — это устойчивое по составу и структуре, лексически неделимое и целостное по значению словосочетание или предложение, выполняющее функцию отдельной лексемы (словарной единицы)» [6, 147].

В любом языке имеется обширный пласт ФЕ, представляющий особый интерес для исследователей благодаря своей функциональной значимости, — это соматические фразеологические компоненты, в состав которых входит название частей тела человека/ животного. Соматические ФЕ, в основной своей массе, представляют собой метафорические или метонимические обороты речи, основанные на наблюдении за поведением человека.

О представлении эмоционального состояния в ФЕ в памирских языках и значении экстралингвистических факторов в языковой картине мира памирских народов на примере соматизма «глаза», см., например, [2, 179-200].

В разного рода текстах (фольклорных, рассказах очевидцев, биографиях и личных историях), находящихся в шугнанском Фонде ИГН АН РТ и других источниках, нам удалось обнаружить порядка 40 шугнанских примеров ФЕ, построенных на употреблении слов *зорб* и *дил*. В нашем материале зафиксировано 4 случая, в которых слова *зорб* и *дил*, входя в состав ФЕ, могут употребляться в них параллельно; в 11 примерах может быть использовано только слово *дил*. В остальных ФЕ, которых зафиксировано более 20, применяется исконно шугнанское слово *зорб*. Мы рассмотрим ФЕ данного ряда и проиллюстрируем их фразовыми примерами:

1. *зорб*

1. *зорб хйчйфтов* ‘разрываться (о сердце)’ [8 (3), 274] *Баҷгалайен дис қйн ху нāн чӯд, иди оқибатен вaм зорб хйчефт* ‘ребята так замучили свою мать, что в конце концов загнали её в гроб’, букв. ‘её сердце лопнуло’; *йи меф атā йи чупон хабар вйрт-иди ду ўевдоҷи рйхт анҷӯвч, йид кампйри ту ди ди хйнт ху вaм зорб аз зақтов пок вид хйчофт* ‘однажды пастух принес весть, что в горах под лавиной остались два охотника, у старухи от такой вести сердце разорвалось (от боли)’.

ЗАБОНШИНОСӢ

Кроме того, в шугнанском языке встречается фразеологизм *зарка хйчйфтов* ‘разрываться (о сердце, о боли во всейгрудине)’ с опорной лексемой — *зарка*, употребляющейся только в составе данной ФЕ, синонимичной *зорд хйчйфтов* ‘разрываться (о сердце)’: *вам гац-ен дис қйи чу иди оқибатенвам зарка хйчефт* ‘ту девушку так замучили, что в конце концов её сердце не выдержало, разорвалось’.

2а. *зорд танги чихтов* ‘сжиматься (о сердце)’ [8 (3), 27] *Йима тар нура ду афта му зорд танги кихт* ‘вот сегодня уже две недели, как у меня с сердцем неладно, сердце сжимается’.

2б. *зорд тӑнг видов* ‘быть сердобольным’, ср. *зорд тӑнг сут* ‘сердце сжималось’ [8 (3), 59]

Йид гидӑ зорд-тӑнг вудч-иди вам мау кӑл зӑхтов зӑрӑ накихт ‘этот юноша был таким жалостливым, что не решался зарезать овцу’.

3. *зорд пӑли гӑрбент* ‘сердце перевернулось’ (*пӑли гӑрбентов* ‘переворачиваться, падать’ [8 (2), 391])

Ви парӑ ва одам ца нау чйст, зорд пӑли гӑрб, цем торик сӑд ‘когда человек проходит над той пропастью, сердце падает, в глазах темнеет (от страха)’.

4. *зорд-ти галч вад* ‘на сердце было беспокойно’ (*галч* ‘тревожное состояние’ [5, 237]).

Подхӑ ар чо ца сут йа ви ризйи ви зорд-ти галч вад... ‘куда бы не отправлялся падишах, на сердце у него всегда было беспокойно (он беспокоился) за дочь’.

5. *зорд шарθк гӑхт* ‘сердце затосковало’ [8 (3), 406] *Ди подхӑ-йанд иич ди зорд амехӑ шарθк гӑхт, тар йи чйз-аθ ди дил на-тйздат* ‘у падишаха теперь на душе всегда тягостно, ни к чему сердце его не тянется’.

6. (*му*) *зорд торик ситтов* ‘испытывать недомогание’, букв.: ‘на сердце темно’ *Йима цӑнд рӑз сут-иди му зорд торик* ‘вот уже несколько дней, как мне нездоровится’.

7. *зорд бесавоб сӑд* ‘становится плохо с сердцем’, букв.: ‘сердце становится грешным’, ср. *савоб* ‘справедливый, благой’ [8 (2); 521]

Йима цӑнд тов му зорд аз бийор тару бесавоб сӑд ‘вот уж несколько раз со вчерашнего дня с сердцем происходит неладное’.

8. *шито-зорд* ‘равнодушный, бессердечный (о человеке)’, букв.: ‘холодное сердце’ [8 (3), 428].

ЗАБОНШИНОСӢ

Тут ачаб шито-зорд одам на-вудч... ‘какой же ты чёрствый человек...’.

9. **зорд на-вирёдов** ‘не находить мужество’, букв.: ‘не находить сердце’ [8 (1), 571].

Ви мол исоб на-бѣфт, атā хурд-ат ху зирётен-ард йи чѣз зорд на-вирӯд ‘его богатство невозможно сосчитать, но он не решался что-то тратить на себя и своих детей’.

10. **зорд тӯр ситов** ‘сжиматься, вздрагивать, пугаться (о сердце)’ [8 (3), 232].

Подхō-бача лӯди чи дедум вуд-атā тар вам гор уѣв-ум фирѣнт, му зорд-и тӯр ху, ди чāt-ум вижѣвд ‘сын падишаха ответил, что хотел войти, но как только добрался до входа в пещеру, (мол), моё сердце ёкнуло, потому и вернулся’.

11. **зорд печах кихт** ‘привязаться, прикипеть сердцем, ухаживать (за девушкой)’:

Йид вазѣр пуц та ху зорд-ец нис дам гāц-аθ печах кихт ‘сын визиря всем сердцем привязался к той девушке’.

12. **зорд рухнойи ситов** ‘испытывать облегчение’,

букв.: ‘сердце просветлело’ [8 (2), 496].

Йӯданд-ен вам мӯн подхō-ра вӯд-ат ви-нд ви зорд рухнойи сут ‘как только падишаху принесли то яблоко, на сердце у него просветлело’.

13. **зорд вирихтов** ‘разбить сердце; перен. пугать, испытать охлаждение (о сердце)’

Подхō-бача сут ху мак ризѣн-ти ошиқ, ат ди нāн шич қаранг кихт-иди ху пуц зорд аз дам гац вирѣд ‘сын падишаха влюбился в дочь своего дяди по отцу, а его мать сделала все, чтобы ее сын охладил к девушке’.

14. **зорд цирафстов** ‘тосковать; букв. саднить (о сердце)’ [8 (1), 232]

Ёқуб лӯвд веф-ард азор шукр Худо-йард-атā, қаранг-ум му зорд Юсуф-чāt цирафст ‘Якуб им отвечал, что он тысячу раз благодарен Богу, но что делать; сердце ноет по Иосифу’.

15. **зорд лаўзā кихт** ‘сердце дрожит’ [8 (1), 232].

Подхō лӯвд: йима қонд-ум рӯз му зорд лаў зā кихт-атā хāб хӯдм мунд нист ‘падишах сказал: вот уж несколько днейдрожит сердце мое, по ночам не сплю’.

16. **зорд буқ чїдов** ‘испытывать беспокойство (в сердце)’ [8 (1), 232].

ЗАБОНШИНОСӢ

Ёқуб Юсуф *ви* *ви*родар қати безд сайли-атӓ *ви* зорд Юсуф-ҷӓт *буқ* *ис* *кихӓт* ‘Якуб отправил Иосифа с его братьями в путешествие, а на сердце было беспокойно ...’.

17. **зорд ҷузг дѐдow** ‘рваться, обрываться о сердце (от страха)’ [8 (1), 232].

Вийум ди вӓнт му зорд мис ҷузг дод... ‘как увидел я его, у меня сердце оборвалось...’.

18. **зорд ʈидow** ‘беспокоиться о ком-л.’, букв.: ‘сердце горит’ [8 (1), 232].

Ви подхӓ пуц фикри кихӓт-иди ви тӓти ви на-жӓйwч, хуӓ ew ви на-лӓкт, ди на-фӓмт иди ви тӓт-анд ви зорд ви-ти ʈуд ‘падишах не пускает сына на охоту, а сын думает, что отец его недолюбливает потому и не пускает, не догадывается он, что отец о нем беспокоится’.

В некоторых случаях данная лексема может применяться в значении «желудок, живот»:

19. **зорд гири дѐдow** ‘обессиливать’, ср. ‘надорвать живот’ [8 (1), 571; 393].

Йам вухӓйор вазӓр лӓвчи ху хизматгорен-ард ди палавон- ард зӓрд рӓган бет, лӓк ди тар зорд бед, зорд гири бед ‘хитрый визирь повелел своим слугам накормить пахлавана топленным маслом: пусть, мол, он лишится силы’.

20. **зорд хас-хас чӓйдов** ‘мутить, тошнить (о желудке)’,

хас-хас кихӓт ‘тошнит’ [8 (3), 184]

Му-рд ца-ди му зорд хас-хас кихӓт ас ху ҷой-ти андидow на-вӓрдӓм ‘не знаю, что со мной, тошнит меня, встать с места не могу’.

21. **зорд сифӓйдов** ‘испытывать тошноту’, букв.: ‘подниматься (о желудке)’ [8 (3), 184]

Подхӓ пуцанд йи хосият вудч хӓни ди вӓнт ви зорд фук вахт сифӓйч ‘у сына падишаха была одна особенность, когда он видел кровь, это у него всегда вызывало рвоту’.

2. дил

Рассмотрим теперь примеры ФЕ со словом *дил* - *сердце* и также проиллюстрируем их фразовыми примерами в различных речевых ситуациях:

1. **дил-ти чӓйдов** ‘поступать по сердцу, по чьей-л. воле’,

дил-ти ‘по сердцу’ [8 (1), 462].

ЗАБОНШИНОСӢ

ту ху дил-ти ӯин ва, йаст ди-ти биди сӯд 'женись по своему усмотрению, по выбору своего сердца, может быть так будет лучше', вазӣр подҳ-ра лӯвд тут йида му ба дил на-чу ... 'визирь говорит падишаху: ты поступил по своему, не по моему'.

2. **дил дирамбтов** 'биться о сердце; перен. опасаться, казаться' [8 (1), 466].

Тама на-фāmум-ата му-нд му дил аз ви дирамт, бӣди сӯд бинёсум ху азӯнди 'не знаю, как вы, а я опасюсь его, будет лучше, если исчезну отсюда'.

3. **дил тӣждов** 'тянуться о сердце, быть милым / не милым'.

Му дил ви на-тожд, маҷбӯр ху чӣдов на-вāрдбӣм 'мое сердце к нему не тянется, заставить себя не могу'.

4. **дил римёдов** 'приказывать сердцу', му дил му на-римед букв.: 'своему сердцу не прикажешь'

Мумкин вам гāи шартен иҷро-чӣд вāрдбӣм, ата му дил му на-римед 'может быть я и смогу выполнить условия девушки, но сердцу не прикажешь (не велит оно идти на это дело)'.

5. **дил на-тӣдов** 'не лежать (о сердце)'

Подҳобачā гāрдд тар ху нāн ху лӯвд: ик-ми ди му ӯин азчӣд-анд ца бебҷ му дил тар ичизаθ на-тӣзд 'царевич, обратившись к матери, сказал: с момента пропажи моей жены из дому, я не могу заниматься ничем, сердце не лежит ни к чему'.

6. **дил пур** букв.: 'сердце полное', 'сердце — спокойно',

дил пур нист 'сердце не спокойно'

Аз ви зулди пуҷ му дил пур, йу ху-рд йаст, ат йима йам гулā му дил пур нист 'за младшего сына я спокоен, он стоит за себя, а вот за старшего сына я неспокоен'.

7. **дилқувати видов** 'быть уверенным, надеяться', букв.: 'иметь силы, способность сердца' [8 (1), 465].

Подҳобачā-йанд ви дилқувати ни вазӣр-бача вуд, фāмт йу та Робийа шартен фука иҷро кихт 'царевич надеялся на сына вазира, знал, что тот выполнит все условия Робии'.

8. **дилбардори чӣдов** 'уговаривать, ободрять', из т., ср. т. дилбардорӣ кардан 'утешать, успокаивать, ободрять' [7].

Чӯнӯбача сифӣнт биланд жӣр-ти йиди ар тāх ху кихт, ата ви нāник-и бечора ас тагов дилбардори ви кихт 'пастушок поднялся на

ЗАБОНШИНОСӢ

скалу, чтобы броситься в пропасть, а его несчастная мать, (стоя) снизу успокаивала его’.

3. зорѢ / дил

В нескольких примерах обе шугнанские лексемы могут быть употреблены параллельно.

1. *зорѢ/дил хаф̄а ч̄йдов* ‘огорчать сердце’, *зорѢ/дил хаф̄а ситов* ‘печалиться (о сердце)’, *хаф̄а ч̄йдов* ‘печалить, огорчать, душить’, *хаф̄а ситов* ‘печалиться, огорчаться, обижаться’ [8 (3), 186].

Ар ч̄ай ху дод зорѢ хаф̄а ца ких̄т, йу та ху умр-анд баракатна виред ‘кто обидит своего отца (букв.: сердце отца), тому в жизни не будет счастья’, *ви пуц-ард-ам ху риз̄йн на дод, йу қарораѢ нах̄туйд, зойро ви дил хаф̄а сут* ‘мы отказали тому мужчине выдать за его сына нашу дочь, он потихоньку вышел, вероятно обиделся (букв.: его сердце обиделось)’.

2. *зорѢ/дил (аз чиз/ч̄ай) шито ситов* ‘охладевать (о сердце)’ [8 (3), 428], ср. № 8 *шито-зорѢ* ‘равнодушный, бессердечный’, букв.: ‘холодное сердце’

ЖиуѢ-ум веф чу, ат̄а аз дасти веф дод му зорѢ аз веф шито сут ‘я любила их, но из-за их отца охладела к ним’, *пиуеф ч̄йд ача на-с̄ам, аз веф му дил шито (сут): ху н̄ан-ен азоб чу* ‘я к ним больше никогда не пойду, я к ним охладел: они свою мать избili’.

3. *зорѢ/дил т̄анг ситтов* ‘сжиматься (сердце)’ [8 (3), 27], ср. № 2а, 2б ср. *зорѢ т̄анг сут* ‘сердце сжималось’ [8 (3), 59].

АчаѢ ту зорѢ т̄анг ма с̄уд ту пуц-тир, лак ху-рд с̄уд ‘не жалея сына своего, пускай в люди входит’, *му дил амех̄а тама н̄ан-ти т̄анг, йик ви менати й̄а тама-рд-ца чу, йи чид̄ум н̄ан- та ху зир̄йотен-ард на ких̄т* ‘мне всегда жаль вашу мать, тех мучений, которые она вынесла из-за вас, никакая другая мать не вынесет ради своих детей’.

Итак, приведённые выше примеры дают представление о составе фразеологических оборотов с соматизмами *зорѢ* и *дил* в шугнанском языке. При этом анализ показал, что

- обе соматические лексемы, *зорѢ* и *дил*, используются, помимо обозначения непосредственно сердца, для характеристики внутреннего мира человека, символизируя душу, чувства, и выступают в качестве идентификатора слова;

ЗАБОНШИНОСӢ

- «душа». В некоторых случаях *зорб* может иметь значение «желудок»;
- в ряде случаев удалось выделить соматические ФЕ, в которых компоненты *зорб* и *дил* могут быть взаимозаменяемы.
- соматические ФЕ с компонентами *зорб* и *дил* не всегда совпадают по смыслу с непосредственным значением;
- данные лексемы в языке, передают широкий спектр таких эмоциональных состояний, как любовь и душевная боль, уверенность/неуверенность, а также некоторые физиологические состояния.

Литература:

1. Виноградов, В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке / В.В. Виноградов, // Избранные труды. Лексикология и лексикография. - Москва, 1986.
2. Додыхудоева, Л.Р. К составу и семантике фразеологии, обозначающей страх, со стержневым компонентом глаза (на материале памирских и таджикского языков) / Л.Р. Додыхудоева // Труды Института востоковедения РАН. Вып. 29: Проблемы общей и востоковедной лингвистики. Язык меняющийся: семантические и грамматические изменения в языках Азии и Африки. Отв. ред. выпуска А. И. Коган; ред.-сост. А.С. Панина. - Москва, 2020, - С. 179–200.
3. Мирзоев, Ш. Синонимия в лексике бесписьменных языков. - Душанбе, 2007.
4. Мирзоев, Ш. Краткий словарь фразеологических единиц шугнанского языка и их эквиваленты в русском языке / Ш. Мирзоев, И. Карамова. - Душанбе, 2014.
5. РШС — Карамшоев, Д. Русско-шугнанский словарь. Т. IV / Д.Карамшоев. -Душанбе, 2005.
6. Телия, В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В.Н.Телия. - Москва, 1996.
7. ТРС — Таджикско-русский словарь. Фарханги тоҷикӣ ба русӣ / Под ред. Д. Саймиддинова, С. Д. Холматовой, С. Каримова. Изд. 2-е, доп. - Душанбе, 2006.
8. ШРС — Карамшоев, Д. Шугнанско-русский словарь / Д. Карамшоев. - Москва. Т. I — 1988; Т. II — 1991; Т. III — 1999.
9. Эдельман, Д.И. Шугнано-рушанская языковая группа / Д.И. Эдельман // Основы иранского языкознания. Новоиранские языки: Восточная группа. - Москва, 1987. - С. 236–347.

ЗАБОНШИНОСӢ

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НАИМЕНОВАНИЯ СВАДЕБНОЙ ОДЕЖДЫ НЕВЕСТЫ И ЖЕНИХА ШУГНАНЦЕВ (на примере шугнанцев левобережья реки Пяндж (Афганистана))

Зоолишоева Ш.⁶

*Институт гуманитарных наук им.
академика Б. Искандарова НАНТ*

*Таҳлили лексикӣ-семантикии номгӯи либоси арӯси арӯсу домоди
шугнониён (дар мисоли шугнониёни соҳили чапи дарёи Панҷ
(Афғонистон))*

Дар ин мақола масъалаҳои хусусияти лексика-семантикии номгӯи либоси арӯсу домод дар байни шугнониёни соҳили чапи дарёи Панҷ (Афғонистон) аз ҷиҳати этнографӣ баррасӣ шудааст. Номҳои ашӯи маҳри арӯс ба таври муфассал тавсиф шуда, калимаҳои асли ва вомдор ва муродифи онҳо таъкид шудааст. Барои муқоисаи воҳидҳои луғавии мувофиқ дар забони шугнониёни Вилояти Мухтори Кухистони Бадахшон Тоҷикистон оварда шудаанд. Муайян карда шуд, ки сарфи назар аз рушд ва пайдоиши навъҳои муосири либос, баъзе воҳидҳои лексикӣ асил дар номи либоси суннатии навхонадорон то имрӯз нигоҳ дошта шуда, фарҳангу анъанаҳои онҳоро равшан инъикос мекунанд.

Калидвожаҳо: маҳри арӯс, воҳидҳои луғавии ифодакунандаи либоси арӯсу домод, вожаҳои асли ва иқтибосӣ.

*Лексико-семантический анализ наименования свадебной одежды
невесты и жениха шугнанцев (на примере шугнанцев левобережья реки
Пянджа (Афганистана))*

В данной статье рассматриваются вопросы лексико-семантических особенностей наименования одежды жениха и невесты у шугнанцев левобережья реки Пяндж⁷ (Афганистана) в

⁶Зоолишоева Шамшод Фаросатшоевна – номзади илмҳои филологӣ, ходими калони илмии шӯбаи забонҳои помирии Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишонӣ: ВМКБ, ш. Хоруг, кӯчаи У. Холдоров, 4. Тел.: (+992) 933557875; e-mail: sh.2006-2007@mail.ru.

Зоолишоева Шамшод Фаросатшоевна – кандидат филологических наук, старший научный сотрудник отдела памирских языков Института гуманитарных наук им. академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хоруг, ул. У. Холдорова, 4; Тел.: (+992) 933557875; e-mail: sh.2006-2007@mail.ru.

Zoolishoeva Shamshod Farosatshoevna – candidate of Philological sciences, senior employee of the department of Pamir languages of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician of B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Khorog, st. U. Kholdorov, 4. Tel.: (+992) 933557875; e-mail: sh.2006-2007@mail.ru.

⁷ Согласно договоренности между царской Россией и Англии в 1895 г., Шугнан был разделен по реке Пяндж, правобережная часть присоединилась к России, а левобережье

ЗАБОНШИНОСӢ

этнографическом аспекте. Подробно описаны названия предметов приданого невесты, выделены исконные и заимствованные слова и их синонимы. Для сравнения приведены соответствующие лексические единицы в языке шугнанцев Горно-Бадахшанской Автономной Области Таджикистана. Выяснено, что, несмотря на развитие и появление новых видов одежды, до наших дней сохранились некоторые исконные лексические единицы в названиях традиционной одежды молодоженов, наглядно отражающие их культуру и традиций.

Ключевые слова: приданое невесты, лексические единицы одежды жениха и невесты, исконные и заимствованные слова.

Lexico-semantic analysis of the names of wedding clothes of bride and groom of the Shugnan people (on the example of Shugnan people of the left bank of the Panj River (Afghanistan))

This paper examines the issues of lexical-semantic features of the name of the clothes of the bride and groom among the Shugnans on the left bank of the Pyanj River (Afghanistan) in an ethnographic aspect. The names of the bride's dowry items are described in detail, original and borrowed words and their synonyms are highlighted. For comparison, the corresponding lexical units in the language of the Shugnans of the Gorno-Badakhshan Autonomous Region of Tajikistan are given. It was found that, despite the development and emergence of new types of clothing; some original lexical units in the names of traditional clothing of newlyweds have been preserved to this day, clearly reflecting their culture and traditions.

Keywords: the bride's dowry, the lexical units of the bride and groom's clothing, native and borrowed words.

Шугнанцы левобережья реки Пянджа, Афганистана⁸, живут в тесном контакте с другими народами названного государства, носителями другой традиции и культуры, разговаривающими на дари (фарси) и пушту языках. Это ярко выслеживается в формировании и образовании новых лексем в языке, а также отдельных слов, обозначающих наименования некоторых видов свадебной одежды невесты и жениха.

отошла к Афганистану. Родной язык у жителей этого региона шугнанский, но государственными языками являются, дари и пушту.

⁸ См. Исследования этнографического характера содержать работы А.Э. Регель (Регель 1884), Путята (Путята 1884), Грум-Гржимайло (Гржимайло 1886), Д.Л. Иванов (Иванов, 1885а, 1885б), И.П. Минаев (Минаев, 1879) Бобринский А.А. (Бобринский, 1908), М.С. Андреев. А.Н. Писарчик, З.А. Широковой (Широкова 1989), З. Юсуфбековой (Юсуфбекова 1985а, 2001), Усмонова М.А. (Усмонов 1996), и др. В этих исследованиях, можно прочесть короткую информацию о шугнанцев, об их этническом составе, о положении женщин и мужчин, о религии и вероисповедании, о хозяйстве и быта.

ЗАБОНШИНОСӢ

Одежда быстро видоизменяется и совершенствуется, и сохранить её в первоначальном виде просто невозможно. С появлением новой одежды в языке формируются и новые лексемы. Многие наименования или лексемы проникают, как синонимы, в словарный состав носителей языка: «В шугнанской лексике абсолютные синонимы в основном возникают в результате заимствования слов из лексики других народов» [6. 24].

Как отмечает Худойбердиева Д.Ч.: «Традиционная одежда любого народа является одним из проявлений материальной и духовной культуры. В ней отражаются традиции, социальные отношения, верования, эстетические нормы. Лексические единицы этой тематической группы реагируют на малейшие изменения в жизни народа, связанные с условиями среды обитания, климата, духовной жизни. Народный костюм следует рассматривать как один из источников этнической истории народа и его культуры, языка, связей с другими народами» [17].

Шугнанцы, как и другие народы, для создания одежды, и в том числе свадебного обряда для новобрачных, шили особую одежду из доступных материалов, в основном использовали обработанную шерсть и шкуру домашних и диких животных [5, 75]. Кроме перечисленных материалов хозяйственного уклада, широко использовали хлопковые изделия⁹. Материя такого рода изготовления называлась *xiwinč* [2, 65-66] – хлопчатобумажная ткань белого цвета, “*rayza*” и “*qatmā*” [10, 96]. В зависимости от материального благополучия семьи, жители указанного региона старались, чтобы их одежда была красивой, с яркими красками и разными узорами.

Свадебная одежда отличалась от повседневной одежды, если не видом и сортом материала, то обязательно, вышивкой и внесенными разноцветными орнаментами.

Шугнанцы после обряда сватовства, старательно готовятся к проведению свадьбы, и очень серьезно занимаются приготовлением приданого – *jiyēz*. Лексема *jiyēz* - заимствована с арабского языка جهاز. В толковом словаре таджикского языка дается следующее

⁹ Хлопковые изделия широко использовали, когда свадьбу проводили в холодные времена года: “*wi paxtaen ilaven xubađ neđd az windien xiwinč tayor čud* - хлопка, некоторые сами сеяли и готовили из него *xiwinch* – хлопчатобумажную ткань белого цвета”.

ЗАБОНШИНОСӢ

объяснение: “*Чихоз – калимаи арабӣ аст, яъне асбоб ва чизҳое, ки арӯс бо худ ба хонаи шавҳар меорад* – Джихоз – это арабское слово, означающее принадлежности и вещи, которые невеста приносит с собой в дом мужа” [15, 595]. Кроме того в шугнанском языке, употребляется также заимствованное с фарси (тадж.) слово **-a(i)njūm** (انجام) – как принадлежность, снаряжение всего необходимого. Это лексическая единица, является синонимом приданого – **ǰiyēz**. Но, оно также употребляется и в разговорной речи шугнанцев, как глагол совершенного вида завершать, доводит до конца: “**aro di kor anjūm thet** – вы должны завершить это дело”.

В приготовления приданого, ответственные родители и родственники невесты. Семья жениха тоже обязана, обеспечит невесту в материальном плане. Его родные в свою очередь готовят **qalín(g)** – (قلین): “Жених передаёт в семью невесты только вещи и всё необходимое для подготовки невесты к свадьбе, и для самой свадьбы;.. (см. тур. диал. **-qaling** “деньги и вещи, отдаваемые женихом стороне невесты)” [7, 474].

Приданое невесты, как и раньше, собирается в специальном для невесты сундуке **-čōxhdūn** и **yaxdūn**, но эти два лексема, находятся почти в процессе вымирания, так как вместо них появилось заимствованное слово с арабского языка **sandūq** (صندوق) – “сундук”. В толковом словаре таджикского языка объяснено, что “**Яхдон** (يخدان) – кожаный сундук, где хранили вещи разного вида” [15, 691]. Среди пожилых шугнанцев обеих сторон реки Пянджа, это весьма употребляемое слово, но возникает вопрос, почему **yaxdūn**? Поскольку, это слово также имеет значение – “холодное место”, или просто “холодильник”. Но, рассмотрев процесс сборки приданого, можно прийти к такому выводу, что, если в течение многих лет, до замужества, мамы складывали в **яхдон** - **ar yaxdon** материалы **kola-wor** или дари **tika** “материал” (из тадж., тюрк. – вах. **tika**, шуг. **tiká**¹⁰, ишк. **ťká**, **tika**, из чего шили одежду [13, 356], драгоценные украшения, **titen** “маленькие платки”, **shol** (شال) - **en** “шалы”, и не дотрагивались до них, то можно сказать, они там находились в замороженном виде, тогда слово **yaxdūn** для такого действия очень подходяще в

¹⁰ **tiká** - в шугнанском языке, эта лексема вступает еще в роли глагола: порвать чегонибудь на куски **tiká tiká čīdow**.

ЗАБОНШИНОСӢ

переносном значении. Лексическая единица **čōxhdūn** - означает круглый сундук на ножках, с крышкой и замком, используется для хранения одежды [20, 82.]. Родители невесты, когда отправляются в дом зятя, после свадьбы на обряд **kal-zined** “мытья головы” с собой берут **čōxhdūn**¹¹, куда кладут несколько штук мыло, зеркало, материал и две или три расчёски.

Шугнанцы левобережья реки Пяндж за последние годы, кроме предметов одежды стали класть в сундук **virek** “посуду” (**tarmus** – термос от древнегреческого **θερμός** «тёплый», **deki-buxorí** – “афганский казан /пароварка”, **čini-yat čaynak** – “чайник и пиалы” и др.), как говорится «всё необходимое и лучшее для невесты». «В свадебном обряде одежда, обувь, головные уборы встречаются на разных этапах: они являются предметами дарения, говорят о материальном положении владельцев, выступают показателями социальной иерархии и др.» [9, 52].

Каждая семья старается, чтобы их дочь была обеспечена всем необходимым, и в разговорной речи это выражается специальным термином **sar-ta-po** – “с головы до ног”. Это заимствованная лексема с фарси (тадж.) языка, где **sar** – “голова”, **ta (to)** – “до”, и **po** – “нога”. Вдобавок ко всему этому, ей готовят **bīrej** – постельная принадлежность, но у шугнанцев левобережья реки Пяндж есть заменяемая, и общеупотребляемая номинативная единица, заимствованная из фарси (тадж.) **bistar(a)** (بستر). Постельная принадлежность – **bīrej** состоит из: **lef** – “одеяло”, **bōlāx** – “болишт”, “небольшое одеяло, **tarkī**¹² – “матрас” (**tark** – “лоскут”) с синонимом **tu(ū)šak** (توشك), **takya** (تكیه) заимствованная с арабского языка лексема - подушка “изголовье”, которую стали заменять синонимом **tagsarí** (تگسري), **namad** (نمد) – кошма, и **qolin** (قالین) заимствованное турецкое слово – “ковёр”. Если семья благосостоятельная, то вдобавок ей еще покупают швейную машину.

Как было указано выше, семья жениха, в свою очередь, обязана приготовить калым - **qaling**, который состоит из материалов для шитья одежды – **kola (tika)**, в размере 80, 100 или 120 м., большие платки – **šo(ō)l-en**, маленькие платки **tīt-en** (или иногда употребляется

¹¹ Как современный чемодан.

¹² На территории Шугнана Таджикистана

ЗАБОНШИНОСӢ

синоним данной лексемы **cīl-ak**), и деньги. В работе Т.Н. Пахалиной написано, что: «**cīl** – заимствование из перс. – тадж. – женский головной убор, шаль, ишк. **čīl, cīl** ‘шаль’, < * **kulay** - // ***kuray**-; ср. и. –е. (s) **kū-lo...**» [11, 191]. Оказывается в некоторых языках слово **cīl** – обозначает “шаль”, как большой платок. Но в шугнанском языке, лексическая единица “**cīl-ak**” переводится как косынка с прибавлением словообразовательного суффикса **-ak**, здесь суффикс **-ak** показывает уменьш. размер платка. Лексическая единица **šōl** – “шерстяной платок” заимствована из арабского языка, и в шугнанском языке используется без каких либо изменения.

Некоторые семьи для приготовления постельной принадлежности, несут хлопок в дом невесты, либо сами готовят её у себя дома, и потом вместе с калымом отправляют в дом невесты.

Шугнанцы левобережья реки Пяндж, так же как и шугнанцы ГБАО с давних времен, шили и одевали одежду, подходящую для определённого обряда. Это была традиционная совместная работа опытных женщин - кройщиц, которых называют **xayot** (حيات). До недавнего времени, для кройки и шитья одежды, организовали малый праздник – **jū(o)ma-burūn** (جامپيران) (тадж. **joma**–‘одежда’ основа глагола **bur-** + **суф. – on** ‘кроить’) [см. 1, 201; 19, 101; 7, 474]. В нём участвовали только женщины и подружки невесты, и этот процесс у них назывался “**kaxoy-en majlis**”¹³ – женское собрание”. Раньше для жениха тоже проводили этот обряд [5, 278], но, к сожалению, на сегодняшний день названный обряд вышел из традиции¹⁴.

Вся одежда невесты и жениха **xonče-yat niwenc luq-at par** состоит из традиционного и современного наряда. Но, большое внимание уделяется одежде невесты, она должна быть обеспечена всеми видами одежды с головы до ног. При этом употребляют номинативную единицу, заимствованную из фарси (тадж.) языка “**sar-ta(o)-po**” [2. 225], что означает “одеть с головы до ног”. В разговорной речи, данная лексема употребляется с такими глаголами, как **zextov** “покупать”, **čīdow** “делать” и **ancūvd, -anīcvd (ow)** - ‘шить’: типа: «**sar-**

¹³ **kaxōy-en majlis** – этот обряд на сегодняшний день проводится, когда пекут маленькие лепешки «**kulčā**», и приготовят халву – «**xīxc**».

¹⁴ Жители отправляются в столицу, в Кабул, и приобретают большинство наряда в приготовленном виде в магазинах и на базарах.

ЗАБОНШИНОСӢ

ta-po zextow – покупать всю одежду с головы до ног», «**sar-ta-po čīdow** – делать или приготовить одежду с головы до ног», «**sar-ta-po-yum wam niwenc-ard ancuvd** – для невесты шила всю одежду с головы до ног» [8, 71].

Именно **sar-ta-po** состоит из всех видов традиционной и современной одежды, где наименования одежды жениха и невесты мало чем отличаются друг от друга (за исключением некоторых лексических единиц наименования одежды невесты).

Широко употребляемое в шугнанском языке слово **luq** – “одежда” с двумя синонимами **lil**, **pūxok**, также используются для наименования одежды новобрачных. Следует сказать, что слово **pūxok** – заимствован из тадж. языка «пушок». Некушоева Ш. привела следующее: «Первый компонент данного слова перс. - тадж. **-pūš** осн. наст. вр. “одевать” с суф. относительности – **ok** на конце». [8, 70].

Лексические единицы **niwenc** – “невеста” и **xonči** – “жених”, одинаково стоят перед другими наименованиями одежды, которые весьма употребляемы в языке. К примеру, берем только слово **niwenc** – “невеста”: **niwenc luq** – “одежда невесты”, **niwenc luq-at pār** – “вся одежда невесты”, **niwenc tīr-luq** – “верхняя одежда невесты”, **niwenc bīr-luq** – “нижняя одежда невесты”, **niwenc lil-en** – “вся одежда невесты”, **niwenc pūxok** – “одежда невесты”, **niwenc pūxok-wori** – “одеяние невесты”.

Сравнивая использование выше приведенных лексических единиц **luq**, **lil**, **pūxok(a)**, в речи носителей шугнанского языка обеих сторон реки Пяндж, можно отметить, что эти слова употребляются одинаково без каких либо изменений [8, 70]. Жители Шугнана левобережья Пяндж, несмотря на некоторые инновации, вошедшие в стиль и форму одежды невесты и жениха, стараются, чтобы новобрачные, в день свадьбы носили традиционную свадебную одежду. Традиционные одежды невесты и жениха состоят из:

Платье – **kurtā**, является одной из форм традиционной одежды жениха и невесты. В сложных словах лексическая единица **kurtā**, является вторым слогом, как: **sūr-kurtā** – “свадебное платье”, **niwenc-kurtā** – “платье невесты”, **xonči-kurtā (yaktā)** – “рубашка жениха”. Послелог **tīr** “верх” и **bīr** “низ” присоединяясь к слову **kurtā** и создают сложное слово для наименования одежды, типа **tīr-kurtā** –

ЗАБОНШИНОСӢ

“верхнее платье”, и **bīr-kurtā** – “нижнее платье или рубашка”. В день свадьбы, как невеста, так и жених, после бани, обязательно должны надеть нижнее платье или рубашку белого цвета **safed bīr-kurtā**. Белый цвет является символом чистоты и невинности, и имеет огромное значение не только в свадебном обряде, но и в других обрядах, как рождение ребёнка и похоронный обряд. Нижнее платье обычно шили с круглым вырезом горловины, с длинными рукавами для жениха, а для невесты иногда и без них. Верхнее платье **tīr-kurtā** – оно и называется афганское платье, разного цвета, с красивыми вышивками.

Одежда новобрачных должна покрывать всё тело. Невеста и жених под платье носят набедренную одежду шаровары или штаны **tam(n)būn**. Номинатив **tam(n)-būn** заимствованно из фарси (тадж.) как покрывающее тело, так как слово **tan** - “тело” и **-būn** “охранять”, и оно используется как в одежде жениха, так и в наряд невесты. Наряду со словом **tam(n)-būn** в шугнанском языке ярко выделяются синонимы этого слова, как **lōzimí** (ي لازم) и **-lāq** (لق). **Lōzimí** – заимств. прес., тадж. необходимый, нужный, в шугнанском языке обозначает необходимую часть женской одежды. В Толковом словаре таджикского языка слова **lāq** (لق) приводится как, остатки от старого материала [14, 710], или женские шаровары.

Лексема – “**nekar**”- является наименованием нижнего белья.

Жених в день свадьбы носит **pīra-ān tam(n)-būn** (پيراهن و پنپان) - национальную афганскую одежду - длинную рубашку и широкие штаны. Слово **pīra-ān tam(n)-būn** – заимствованно из пуштунского языка. Поверх рубашки носят **kaltačā**, на сегодняшний день имеет новый синоним, как **vozkāt** – “безрукавка”, “жилет”. Жилет - **kaltačā** относится одинаково к наряду невесты и жениха, только невесты наденут его после свадьбы. Лексическая единицы **kaltačā**, которая состоит из знаменательного компонента тадж. **kalta** разг. “короткий”, “куцый” и суф. уменьш. **-čā** в конце [8, 75]. Лексема **wōzkāt** – жилет, безрукавка вошла в словарный запас шугнанцев, как заимствованное из афг., инд. и из английского “**waist-coat**”. Оказывается, на территории Шугнана ГБАО, тоже используют это слово [8, 75.].

Но наравне с традиционным нарядом, некоторые женихи предпочитают надевать современную одежду, переодеваться в костюм и брюки, и это слово обозначается лексической единицей **direšī** –

ЗАБОНШИНОСӢ

“костюм с брюками” или **direšī ta kinen** “наденут пиджак и брюки”. Наименование **direšī** заимств. из тадж., каб. (или афг.); каб. **dirīšī** ‘пиджак и брюки’, афг. **drešī** “костюм” (из англ. **dress** “одежда”); ср. мдж. **darišī** ‘одежда (парадная)’ ... [13, 155].

Жилет обычно бывает красного или другого яркого цвета, тогда рубашка выбирается, молочного или серого цвета. Осенью и зимой жених также носит **gilīm** (گليم) – “халат”, сшитый из толстой шерстяной материи **qatmā** [19, 102]. На сегодняшний день для жениха покупают готовую одежду, и вместо **gilīm** носят куртку. Тюбетейка тоже входит в традиционный наряд жениха, но, к сожалению, они мало его носят. Сейчас во время свадьбы на голову жениха наматывают кусок материи, заимствованное из арабского слова **sallā** (سلة) “чалма” или “тюрбан”, без тюбетейки. Но кое-что, до сих пор существует в своём первоначальном виде. Когда жених подходит к двери невесты, ему преподносят в пиалу **šir-ruyan** “молоко с маслом”, покрытое красным куском материала, жених берёт материю, и один из дружков кладёт его в тюрбан жениха, в виде красного цветка. Оказывается этот кусок материала, является знаком невинности невесты.

Раньше шугнанцы левобережья реки Пяндж, также как и шугнанцы правобережья, вышивали **šerozī** “тесьму” для свадебного наряда жениха и невесты, начиная с головного убора **tōqī** “тюбетейка”, и оформление переда платья невесты и рубашки жениха. Тесьма вышивалось на белом материале, разноцветной, шёлковой или шерстяной нитью.

Перед отправкой в дом невесты, бабушка, мама или старшая сестра, надевает жениху на шею **pijēnč** - связка очищенных орехов и абрикосовых косточек, продетых на нитку наподобие бус [2, 203].

Перед обрядом **niko** – “бракосочетания”, невеста сидит на специально отведённом в традиционном доме ей место, в нарядном свадебном платье, с покрытой головой, шалью. Раньше очень ценилась шаль, вышитая в технике филе, **fidoī-shol** (**virēxūm shol**) “шёлковый платок”. Эта шаль, была большого размера, белого цвета, и передавалась от матери к дочери. В толковом таджикском словаре написано, что “**фидои** (فدايي) маҷ. он ки худро қурбони дигаре мекунад – тот, кто принесет себя в жертву ради кого-то другого”. Можно сделать следующий вывод, так как **fidoī-shol** – передавалась по

ЗАБОНШИНОСӢ

наследству, то она являлась самой ценной, и только родители в силе отдать самое ценное своему ребёнку.

Перед уходом в дом мужа, опытная женщина снаряжает невесту. Этот процесс называется **šay-čid**, а женщину называют **šay-kun**, до этого момента, невеста одета в афганское красное платье с лексическими наименованиями, как: **gandí awyûn** – “

وقتی لباس گند افغانی می شود شامل سه تکه می شود: چادر، پیراهن و شلوار. چادر در این لباس به شکل یک شال بلند و یا یک روسری مربع خیلی بزرگ می باشد که در اطراف آن مهره دوزی شده است. پیراهن این لباس آستینهای بلندی دارد و در انتهای آستین ها تزیینات هنری انجام شده است. بزرگی دامن این پیراهن از لحاظ طول تا دوازده متر هم می رود. تزیینات لب دامن با لب آستین و شلوار هماهنگ می باشد. – [22]

Ганд - афганская одежда (местного производства) состоит из трех частей: большой платок, платье и штаны (шаровары). Большой платок в этом наряде в виде длинного шарфа или очень большого квадратного шарфа, который узорно вышит бисером. Платье имеет длинные рукава, а на концах рукавов выполнены художественные украшения. Длина юбки достигает двенадцати метров. Художественное оформление края юбки гармонирует с краями рукавов и шаровар [22]”.

Также, иногда носят **jolí(a)** – “тюль” платье в виде фата, длинная и без рукава, красного цвета. Лексическая единица **jolí(a)**, заимст. из индийского языка **jolī** “плетенье” [13, 198].

На голове носят **tōqī** покрытая шалью. **tōqī** – заимст. тадж. **toqí**, перс. **tāqīya** “тюбетейка”, “конусообразная шапочка”; аналогичные заимств.: шугн. **tōqí** “тюбетейка”, также мера сыпучих тел (около 2 кг), руш., хуф. **tōqay ‘id**, ср. бад., каб. **toqí** ‘шапочка с дном’ [13, 357]. Раньше переплетали волосы невесты в две косы, вплетая в них красные шерстяные шнурки **pešak** (پیچک) – но на сегодняшний день никто их не носит. Т.Н. Пахалина в своей работе «Ваханский язык» отмечает, что “**kālbiš** – “подвесная коса”, “подвески в косах”, ш., р. **kalbic**” [11, 215], но, хотелось бы отметить что наименования лексической единицы “**kalbic**” в таком значении употребляется только в рушанском, а в шугнанском языке имеет место слово **pešak**. Шерстяные шнурки раньше определяли статус их носителя, если они висели спереди над грудью, то она была не замужней девочкой, а если висели на спине, то уже замужем.

ЗАБОНШИНОСӢ

Одежду невесты кладут в **yalbél** “решето” со сладостями, и **šay-kun** берёт решето, обводит три раза по часовой стрелке над благовонным священным растением **sitiraxm**, которую сжигают на очаге. Приступая к снаряжению невесты, сначала ей надевают с правой ноги **jirīb** (جواب) “носки” – заимствованно из перс., тадж. **jurob** (очевидно, старое, по о → а, ср. вах. **ǰay**); аналогичные заимств.: **ǰrab**, шугн. **jirīb**, руш., хуф. **ǰirāb**, сар. **ǰirob**, язг. **ǰarūb**, йид. **zírabē**, **ǰurabə** верш., кхов. **ǰarāb** “носки”, “чулки” [13. 201], потом надевают ей афганское платье красного цвета с **tam(n)būn-en** “шароварами”. Снимая шаль и тюбетейку, голову и плечи невесты, обматывают 3 метровым белым материалом, в виде накидки, с наименованием **pīryūrm**. «Накидка **pīryūrm** надевалась на голову невесты под самый низ платков. Первая часть данного слова **pī** является предлогом со значением “под”, вторая часть слова **yūrm** обозначает “низ”, “нижняя часть”, “слой”, букв. “под низ” “нижний слой» [8, 82]. Поверх **pīryūrm** накидывают по две, но по традиции их должно быть четыре больших платка. Они символизируют четыре стихии, вода, воздух, огонь, ветер, считают, что они охраняют её во время поездки от сглаза и от злых сил. Все головные накидки обвязывают налобной вышитой насыщенным колоритом повязкой - **sar-bandak**, ширина которого составляет 15, 20 или 25см. Еще с головы до ног накидывают большое покрывало **sawor-čodar** заимств. с фарси (тадж.) языка, означает покрывало или как приведено в словаре Д. Карамшоева “накидка для всадника” [4, 522], так как, невесту в дом жениха отправляли верхом на лошади, и накидка покрывает всё её тело. Верхнюю шаль отбрасывают на спину, а лицо остается закрытым нижней шалью **pīc-biyīnd(ak)** “покрывальце”, “накидка”, которую невеста дарит свекрови. Лицо невесты остается закрытым до дома жениха до того момента, пока не поднимают покрывало с ее лицо, это говорить о том, что закроют лицо от девичьей жизни, откроют для перехода невесты в новую замужнюю жизнь. Хотелось бы отметить, что, такой обряд совершается для невесты только один раз. Если выходит замуж во второй раз, то лицо её остаётся открытым.

Покрывало имеет ещё два значения в шугнанском языке. Первое это **-čodarī** (یچادر) заимств. из языка пушту, и второе **burqī** (عبرقی) (

ЗАБОНШИНОСӢ

лексическая единица заимств. из арабского языка, это верхняя одежда, укрывающая тело и лицо женщин, от посторонних.

Номинативной единицей для обуви новобрачных в шугнанском языке является **-porūḫ** – заимствованное слово, с фарси (тадж.) **po** “нога” **pūḫ** “одевать”, дословно “надеть на ногу”. Также многие употребляют слово **porūḫí-zamonawí** – “современная обувь” с такими синонимами, как: **būt** – “ботинки”, “сапоги” неместного изготовления, заимств. англ. **boot** “ботинки”, “сапоги” через индо-ар. (кхов.) или афг. (по **ṭ** не через тадж-перс.); ср. аналогичные заимств.: бад. **but**, ишк. **but**, шугн., руш., хуф., барт. **būt**, сар. **but**, афг. **but**, йид. **būtó**, бур. **būt**, пар. **būt**, орм. **bōt** ‘boot’ [13. 104], **crasovkā** (слово произошло от английского глагола **cross** — “пересекать”, появилось это слово в 1972 году. Изначально слово “кросс” означало — бег по пересечённой местности, а позже это слово стали использовать как прилагательное, описывающее обувь для бега — кроссовая обувь. Затем к выражению добавились суффиксы и получились “кроссовки” [23].

Таким образом, из вышеизложенного материала следует, что заимствование слов- наименования одежды жениха и невесты, с дари (фарси), пушту, арабского и тюркских языков, приводит к пополнению словарного запаса носителей бесписьменного шугнанского языка. Большинство заимствованных слов проникли в процессе торговых связей. В речи шугнанцев левобережья реки Пяндж наблюдаются также слова, заимствованные с английского, посредством других языков народов Афганистана. Сравнение лексических единиц наименования одежды жениха и невесты в языке шугнанцев Афганистана и Таджикистана, показывает, что многие исконные слова у жителей обеих берегов реки Пянджа одинаково сохранились в первоначальной форме. Но, к сожалению, некоторые исконные слова, постепенно с истечением времени уступают место новым заимствованным словам.

Литература:

1. Андреев, М.С. Таджики долины Хуф. Вып I-II. Переизд. / М.С. Андреев. - Б.: ОсОО «Джем Кей Джи», 2020. - 794 с.
2. Зарубин, И.И. Шугнанские тексты и словарь / И.И. Зарубин. - М.; Л., 1960. - 386 с.

ЗАБОНШИНОСӢ

3. Иванов, Д.Л. Шугнан. № 6. Т. III. / Д.Л. Иванов // Афганистанские очерки. Вестник Европы. Год двадцатый. - 1885. - 658 с.
4. Карамшоев, Д. Шугнанско-русский словарь. Т. II / Д. Карамшоев. -М., 1991. - 615 с.
5. Каландаров, Т.С. Шугнанцы / Т.С. Каландаров. - М., 2004. - 275 с.
6. Мирзоев, Ш. О системе синонимии в лексике шугнанского языка. / Ш. Мирзоев. авт. канд. дис. - Душанбе, 1998. - 28 с.
7. Назарова, З.О. Этнолингвистический анализ лексики, связанной со свадебным обрядом (на материале памирских языков). Т.4. / З.О. Назарова // Российский гуманитарный журнал. – Москва. - 2015. - №6. – С. 471 – 486.
8. Некушоева, Ш.С. Лексико-семантический анализ наименований традиционной одежды (на примере шугнано-рушанской группы памирских языков) // С.Ш. Некушоева / Вопросы гуманитарных наук. – Душанбе. - 2020. - №1. – С. 67-85.
9. Никифорова, О.В. Наименования одежды в Нижегородской свадебной лексике: лингвокультурологический аспект. Т II / О.В. Никифорова // Приволжский научный вестник. - 2013. - № 8 (24), - С. 52-56.
10. Очимамадова, Р.Т. Тахлили этнолингвистии лексикаи марбут ба куртаи занонаи мардуми Бадахшон дар муқоиса бо дигар халқҳо / Р.Т. Оджимамадова // Вопросы памироведения. – Душанбе. - 2013. - № 7. – С. 95-97.
11. Пахалина, Т.Н. Ваханский язык. / Т.Н. Пахалина // Академия наук СССР. Институт языкознания. – М., 1975. - 141 с.
12. Серебренников, А.Г. Очерки Шугнана. Вып. LXX / А.Г. Серебренников // Сборник географических, топографических и статистических материалов по Азии. – СПб., 1896.
13. Стеблин-Каменский И.М. Этимологический словарь ваханского языка / И.М. Стеблин-Каменский. - СПб., 1999. - 480 с.
14. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.1. - Душанбе, 2008. - 950 с.
15. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.2. - Душанбе, 2008. - 945 с.
16. Фарҳанги паҳлавӣ. Ҷ II. - Техрон, 1352.

ЗАБОНШИНОСӢ

17. Худойбердиева, Д.Ч. Этнолингвистический и структурный анализ лексики женской одежды и моды в разнo системных языках (на материале русского, таджикского и английского языков): автореф. канд. дис. / Д.Ч. Худойбердиева. – Душанбе. 2019. – 28 с.
18. Хушназар, Д. Древний Шугнан в письменных и устных источниках: автореф. канд. дис. / Д. Хушназар. - Душанбе, 1998. - 39 с.
19. Юсуфбекова, З. Семья и семейный быт шугнанцев (конец XIX - начало XXв.) / З. Юсуфбекова. – Душанбе, 2001. - 183 с.
20. The folk art of the Pamirs. – Dushanbe, 2009. - 173 p.
21. سورگل سکا. تحول و تکامل زبان شغنی از هندو اروپایی تا امروز، افغانستان: سیمای شغنان، 2020. 91-ص.
22. ی دوره ی نامه پایان (پامیری زبانهای خویشاوندی 1393. حسینی شاه علی حسن بغالن دانشگاه).لیسان
23. <https://khamakshop.com/afghan-gand-cloths/>
24. <https://thegirl.ru/articles/kult-veshi-krossovki/#:~:text>

ЗАБОНШИНОСӢ

ЭКВИВАЛЕНТНОСТЬ НУМЕРОЛОГИЧЕСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ ТАДЖИКСКОГО И ШУГНАНСКОГО ЯЗЫКОВ

Шосафоева С.¹⁵

*Хорогский государственный
университет им. М. Назаршоева*

Баробари воҳидҳои фразеологӣи нумерологӣи забонҳои тоҷикӣ ва шуганӣ

Асоси нумерологӣи воҳидҳои фразеологӣи яке аз ҷузъҳои хусусиятҳои лексикӣ-семантикӣи ин воҳидҳо буда, бо ёрии онҳо арзишҳои миқдорӣ қайд карда мешаванд. Шумораи маъмултарин, ки дар воҳидҳои фразеологӣи забонҳои тоҷикӣ ва шуганӣ зиёд зикр мешавад, вожаи «як» буд, ки қорбурди он маъноҳои семантикӣи гуногун дошта, дар ҳар ду забон як маъно дорад.

Калидвожаҳо: воҳидҳои фразеологӣи, забони тоҷикӣ, забони шуганӣ, семантика.

Эквивалентность нумерологических фразеологических единиц таджикского и шугнанского языков

Нумерологическая основа фразеологических единиц является одной из составляющей основой лексико-семантической характеристики данных единиц, с помощью которых отмечаются количественные значения. Самым распространенным числом, которое часто упоминается в составе фразеологических единицах таджикского и шугнанского языков наблюдалось слово «як», при использовании которого построены разные семантические значения, и которое имеет схожее значение в двух языках.

Ключевые слова: фразеологические единицы, таджикский язык, шугнанский язык, семантика.

¹⁵Шосафоева Сабзина Шогадоевна – номзади илмҳои филологӣ, муаллимаи калони кафедраи забони тоҷикӣи Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев. Тел.: (+992) 938193358; e-mail: sabzinashosafoeva78@gmail.com.

Шосафоева Сабзина Шогадоевна – кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры таджикского языка Хорогского государственного университета имени М. Назаршоева. Тел.: (+992) 938193358; e-mail: sabzinashosafoeva78@gmail.com.

Shosafoeva Sabzina Shogadovna – candidate of Philological sciences, Senior teacher of Tajik department of Khorog State University named after M. Nazarshoev. Tel.: (+992)938193358; e-mail: sabzinashosafoeva78@gmail.com.

ЗАБОНШИНОСӢ

Equivalence of phraseological units with numeral components in tajik and shugni languages

The article is studied the semantically contacts of phraseological units with numeral components in Tajik and Shugni languages. Based on results of studying there were identified that the numeral components in phraseological units reflected the figurative ideas in two languages: Tajik and Shugni. The article also reflected the semantically contacts in these units by using of typological comparative way.

Key words: *phrase logical units, tajik language, shugni language, semantics.*

Нумерологическая основа фразеологических единиц является одной из составляющих основ лексико-семантической характеристики данных единиц, с помощью которых отмечаются количественные значения. Самым распространённым числом, которое часто упоминается в составе фразеологических единицах таджикского и шугнанского языков наблюдалось слово «як», при использовании которого построены разные семантические значения, и которое имеет схожее значение в двух языках. Яркими примерами вышесказанного могут послужить следующие фразеологические единицы:

В таджикском языке фразеологическая единица «аз як даст садо намебарояд» [116, 475] имеет эквивалентную форму с фразеологической единицей шугнанского языка «аз Ӣи дуст садо на-Ӣодд», которая используется в значении «работать вместе, дружно существовать»: *Мо корро бояд дастачамъона иҷро кунем, зеро дар урфият мегӯянд, ки «аз як даст садо намебарояд»* (тадж.). *МӢи бояд якҷоя 9 кор кинӢм, налӯвчен нӢ «аз Ӣи дуст садо на-Ӣодд* (шуг.) Мы должны работать вместе, как говорят: «рука руку моет».

Фразеологическая единица «як ба як» (якка ба якка) в шугнанском языке используется с полным форменным изменением «Ӣак ба Ӣак», которая в обоих случаях означает «всё по порядку, полностью»: *Қиссаро як ба як ба писараи нақл кард* (тадж.) *Ӣу-Ӣи ди қиссӢ Ӣак ба Ӣак ҳу пуҷ-ард нақл чӯд.* (шуг.) Он рассказал всю историю своему сыну.

Фразеологическая единица таджикского языка «як дараҷа» (як микдор камтар) [116, 475] имеет схожий вариант в шугнанском языке «Ӣи дараҷӢ», которая используется в значении «немножко, определённая степень»: *Онҳо аз дидани чунин вазъият як дараҷа худро баландтар ҳис мекарданд* (тадж.). *ВӢден аз ди одисӢ вӢнтови Ӣи дараҷӢ*

ЗАБОНШИНОСӢ

ху баланди ис чӯд (шуг.) Они почувствовали себя после увиденных событий одним уровнем выше.

Фразеологическая единица таджикского языка «як дарди бедаво» (дарди бедаво) [116, 475] также упоминается в шугнанском языке в форме «йи дārḍē бедаво» в метафоричном значении «неисправимая, безвыходная ситуация». В этих фразеологических единицах таджикское числительное «як» и его вариант в шугнанском языке «йи (ййw)» имеет определяющую функцию «одно из»: *ин зуҳурот барои ҳамагон як дарди бедаво менамуд* (тадж.). *Икид кор фука 9-ард йи дārди бедаво дивихт* (шуг.) *Это явление показалось всем одной из трудно исправимых ситуаций.*

Фразеологическая единица таджикского языка «як дунё» (*аз ҳад зиё*) [116, 478] в шугнанском языке также упоминается как «йи динйо», которое в словообразовании «*Йи динё гāп*» имеет значение «слишком много»: *Дилоро як дунё гапро барои ҳамсоягонашон гуфта медод* (тадж.). *Дилоройи йи динйо гāп ху амсоягун-ард фирён* (шуг.) *Дилоро рассказала слишком многое своим соседям.*

Фразеологическая единица таджикского языка «*бо як забон гап задан*» [116, 478] в шугнанском языке имеет некоторую изменённую форму «*ху зив йи чӯдо*», которая в таджикском языке также имеет схожий эквивалент выше названного фразеологического оборота как «*забонро як кардан*», лексическое значение которого «объединятся, действовать сообща»: *Ҳама вақт бояд бо як забон гап зад, дар ин маврид кор бобарор меояд* (тадж.). *Фук вахт йи зив-ти гāп дӯдо* *даркор, дад-та кор-анд ривҷ сӯд* (шуг.) (Букв.: всегда должны говорить на одном языке, в этом случае будет успех).

Фразеологическая единица таджикского языка «*бо як карашма ду кор кардан*» – «*бо як тир ду нишон задан*» [116, 481] в шугнанском языке имеет форму «*бо як тӣр ду нахчӣр*», семантическое значение которого «одним действием решать два вопроса» или его русский вариант фразеологизм «одним выстрелом убить двух зайцев»: *Одил чунон чаққон буд, ки ҳама вақт бо як карашма ду кор мекард* (тадж.). *Одил дис ухйор вуд-иди фук вахти бо як тӣр ду нахчӣр дӯд* (шуг.) *Одил был таким ловким, что всегда одним выстрелом убивал двух зайцев.*

Фразеологическая единица таджикского языка «*як пул кардан*» (*бе қадру қиммат*) [116, 490], употребляется в шугнанском языке в

ЗАБОНШИНОСӢ

изменённой форме: «*нӣм нӯл чӯдош*», где таджикское число «як» субстировано на слово «*нӣм*», тем самым усиливает передачу образного выражения отрицательного значения, так как «*ним*» – половина, меньше чем «як» – один и означает «оскорбить, понизить авторитет кого-либо, чего-либо»: *Бо ин суханони худ Шокир вайро ба як пул баробар кард* (тадж.) - *Ху гӯен қати-йи Шокир ми дӯд нӣм нӯли чӯд* (шуг.) - Этими словами Шакир указал, что грош ему цена. В таджикском языке фразеология «*яку якбора*» (*дар як бор*) [116, 500] имея значение «сразу, вместе», также употребляется в шугнанском языке в идентичной форме и значении «*йаку йакбора и йакбораӣ*»: *Яку якбора аз худ кардани маводи таълимӣ гайри имкон буд* (тадж.) - *Йакбораӣ-та дарс аз ху чӯдош набӯфт* (шуг.) - Усвоить сразу всю учебную программу невозможно.

Фразеологический оборот «*ҳазору як хел*» (*аз ҳад беш, гуногун*) [116, 500], в шугнанском языке используется в такой же форме и имеет значение «по-разному, многообразие»: *Бо пайдо шудани ин хабар ҳазору як хел таъбири он паҳн гардид* (тадж.). *Бӯди ми хабар пебо ситовишӣ азору йак рақам таъбир дӯд* (шуг.) С появлением этой новости распространились сотни (букв.: тысяча и одна) ее интерпретаций. Фразеологический оборот таджикского языка «*як-ду, даҳон сухан (ган) гуфтан*» [115, 341] также имеет форму в шугнанском языке «*йи ду гӯв гӯн*», используемый в значении «в двух словах, коротко высказываться, предварительно договорится»: *Моҳира барои як-ду даҳан ган аз роҳи дур ба наздаш омад* (тадж.) - *Моҳирā йи ду гӯв гӯн қāt аз дар ҷой ти вам хез йат* (шуг.) - Мохира из-за нескольких слов приехала к ней из далека.

Вдобавок к фразеологическим единицам с числительным «як» – «*йӣ*» – один также можно привести следующие примеры:

Бо як азоб (тадж.) [116, 468] – *ба як азоб* (шуг.) – с большим трудом;
Як ба сад розӣ (тадж.) [116, 468] – *аз саданд йи фоиз розӣ* (шуг.) – из ста процентов один процент не уверенности;

Як бало (тадж.) [116, 468] – *йи бало* (шуг.) – одно и то же, та же напасть;

Як бало кардан (тадж.) – *йи бало чӯдош* (шуг.) – сделать что-то, найти какое-то решение;

ЗАБОНШИНОСӢ

Як бар ду зиёд кардан (тадж.) [116, 469] – *йӣw тар дуйӯн чӣдоw* (шуг.) – добавить двух к одному;

Як бурда нон ёфтан (тадж.) [116, 470] – *йи гёв гардā вирёдоw* (шуг.) – найти пути для заработка;

Ба касе як гап доштан (тадж.) [116, 471] – *йичи қати йи гāп видоw* (шуг.) – иметь специальный разговор с кем-либо;

Як гапи касеро ду кардан (тадж.) [116, 471] – *йи гāп дуйӯн чӣдоw* (шуг.) – добавить от себя слово к высказанному;

Ба як гап истодан (тадж.) – *ху гāп ти видоw* (шуг.) – настоять на одном;

Аз гап мондан (тадж.) [116, 472] – *аз гāп редоw* (шуг.) – отказаться от разговора;

Як гап сад паҳлӯ дорад (тадж.) [116, 472] – *йи гāп-анд сад мāни* (шуг.) – у одного слово много значений;

Бо як гап мефаҳмидагӣ (тадж.) [116, 473] – *йи гāп қатийа 9 фамтоw // фāмчоз одам* (шуг.) – знающий и мудрый человек;

Як гапе, ки (тадж.) [116, 473] – *йи гāп-иди* (шуг.) – возможно, одно слово;

Як дард сад дард шудан (тадж.) [116, 475] – *аз йи дāрд-анд сад га дāрд* (шуг.) – нарастание боли и добавление болезней, проблем;

Як илоҷ кардан (тадж.) – *йи илоҷ чӣдоw* (шуг.) – искать пути решения проблем;

Як лаб нон (тадж.) – *йи гёв гардā* (шуг.) – немножко хлеба, кусок хлеба;

Ба як маслиҳат омадан (тадж.) [116, 483] – *ба йи хулоса йатоw, муслāт чӣдоw* (шуг.) – придти к одному решению;

Як мушт (тадж.) [116, 486] – *йи хāwак* (шуг.) – немножко;

Як сару ду гӯш // як сару як тан // як ҷони қоқ (тадж.) [116, 492] – *як сар ба ду гӯш // йи қоқ ҷӯн* (шуг.) – одинокий человек;

Як себу ду тақсим (тадж.) [116, 493] – *йи мунат ду чаҳч* (шуг.) – очень похожие по внешности и по характеру люди;

Як қадам роҳ (тадж.) – *йи қадам пӯнд* (шуг.) – очень близко;

Яксон кардан (тадж.) [116, 508] – *(ба хок) яксӯн чӣдоw* (шуг.) – уничтожить, сравнить с землей и многие другие.

ЗАБОНШИНОСӢ

Для эквивалентности нумерологических компонентов в составе фразеологических единиц таджикского и шугнанского языков также можно привести другие примеры с простыми числительными:

Фразеологическая единица таджикского языка «*сад ба сад*» [115, 13] в шугнанском языке имеет схожую форму «*сад дар сад*», которая используется в значении «точно, аккуратно, с точной уверенностью»: *Мо ин корро сад дар сад иҷро хоҳем кард* (тадж.). *Мāш-та сад дар сад ди кор иҷройāм* (шуг.) Мы сможем сделать эту работу на сто процентов.

Фразеологическая единица в таджикском языке «*аз сад гулаш як гулаш нашукуфтааст*» [115, 13] имеет эквивалентную форму в шугнанском языке «*аз сад гуланд йи гул нахйикифтош*», которое используется в значении «всё впереди, неиспользованные шансы, молодость»: *Ҳамагон аз касал будани ӯ гамгин шуда мегуфтанд, ки «аз сад гулаш як гулаш нашукуфтааст»* (тадж.). *Фукаден аз ӯи касали хафā сат ҳу лӯден, wind гал ас сад гул-анд йи гул мис на хйкуфч* (шуг.). Все грустили из-за его болезни и говорили, что он еще слишком молод.

Фразеологическая единица «*аз чор тараф*» (тадж) [116, 408] – «*аз чор тараф*» (тадж.) используется в исследуемых языках в значении со всех сторон: *Аз чор тараф гапу калоча баромадан мегирад* (тадж) [116, 408]. *Аз чор тараф-та гāп-ат гузор пёдо дарав сид сӯд* (шуг.). Слухи начинают появляться со всех сторон. Значение «хорошо подумать, всесторонне рассуждать» отражают эквивалентные единицы *чор тарафро фикр кардан* (тадж.) – *чор тараф фикри чйдов* (шуг.).

Фразеологическая единица таджикского языка «*чор тарафат қибла*» [116, 409] имеет схожую форму с одинаковым значением фразеологического выражения «*чор тараф қиблā*» (шуг.), т.е. «свободен (свободна) от всех обязательств», которое в русском языке имеет вариант «иди на все четыре стороны».

Нумеративный компонент «*дах*» в составе фразеологической единицы таджикского языка «*дах ангушт хунар будан*» [115, 330] также наблюдается в шугнанском языке в форме «*дйс*», а другие составные компоненты отмечены с некоторыми фонетическими изменениями: «*дйс ангихтат дйс унар*»: *ӯ бисёр шахси ҳунарманд буд ва ҳамагон дар нисбаташ мегуфтанд: «дах ангушту дах ҳунар дорад»* (тадж.) - *Йу дис баунар одам вуд-иди фукен аз ӯи лӯд: “wind дйс ангихт-*

ЗАБОНШИНОСӢ

ат дӱс унар» (шуг.) - Он был очень хорошим мастером и о нем все говорили: «мастер на все руки (букв.: у него десять пальцев и десять умений).

Фразеологическая единица таджикского языка «*дах ангушт (панча)-ро ба даҳон андохтан*» (гирифтан) (чашмгурусна), имеет диалектную форму «*панч чиллика дар даҳан андохтан*», которое в шугнанском языке имеет схожий вариант «*пӱнз ангихӱт гӛв-анд тӱптов*», которое используется в значении «жадный, ненасытный»: *Ҳамсоҷамон даҳ ангуштро ба даҳан зада, Худояширо низ фаромӯш намудааст* (тадж.) - *Мӱш амсойи ху дӱс ангихӱт ар ху гӛв тӱпч ху, Худойи мис ринӱхӱ* (шуг.) - (Букв.: наш сосед, засунув десять пальцев в рот, забыл своего Бога).

Фразеологическая единица таджикского языка «*ду даст дар (ба) бинӱ*» (хушку холӱ) [115, 420] имеет диалектную форму «*ду даст почики бинӱ*», а в шугнанском языке используется в форме «*wi (wam) дуст wi(wam) ти нӛз*», тем самым имеет значение «без ничего, с пустыми руками»: *Бародараи аз раҳи дур бо ду даст дар бинӱ ба пеши кӯдаконашон омад* (тадж.) - *Wi вирод аз дар ҷой тар ху зирӱотен хез дуст ти нӛз йат* (шуг.) - Его брат приехал издалека к своим детям с пустыми руками.

Фразеологическая единица таджикского языка *ду чашмро чор кардан (бисёр интизор шудан)* в таджикском языке также имеет вариант «*чаши касе чор шудан*» [115, 423], в шугнанском языке вместо числа «чор» - четыре используется слово «*сифц*» - бусинка, но имеют одинаковое значение «пристально ждать кого-либо, чего-либо»: *Меҳмонон дар интизори арӯсу домод ду чашиашонро чор карданд* (тадж.) - *Ас ти хӱнҷӛйат ниwенц нӱстow мемӯнен ҷем сифц гӱхӱт* (шуг.) - Гости в ожидании жениха и невесты проглядели все глаза.

Числительное «ду» – два также использовано в составе других единиц изучаемых языков:

Ду даст дар киса (тадж.) [115, 420] – *ду дуст ар чебак* (шуг.) – 1. сидеть, засунув руки в карманы; 2. пер. бездельничать, тунеядствовать;

Ду пойро дар як мӯза (кафш) *чо (қава) кардан* (тадж.) [115, 422] – *ду пӱд ар йи нӛх webdow* (шуг.) – быть настырным; пер.: упрячиться, упорствовать на своём.

ЗАБОНШИНОСӢ

Идиоматическое выражение «*ду понздаҳ як сӣ*» редко упоминается в шугнанском языке в значении «тоже самое»: *Бо такрор шудани ин амали ношоиста ҳама гуфтанд, ки боз ду понздаҳ як сӣ* (тадж.) - *Бади ик ви кор ситов во, фукафен лӯд-иди во ду пӯнздā йи сӣ сут* (шуг.) - При повторении этого неприличного поступка все говорили, что в лоб, что по лбу.

Таджикская фразеология «*дудила шудан*» имеет в шугнанском языке форму «*дудилā ситов*» [116, 77], которая имеет эквивалентное значение «не решаться, колебаться, сомневаться»: *Пеш аз сафар кардан бисёр дудила буд.* (тадж.) - *Пиро аз тар пӯнд дēдов лап дудила вуд* (шуг.) - Перед путешествием он очень долго колебался.

В таджикском и шугнанском языках фразеологическая единица «*кор панҷ*» (кор нағз) [116, 199] используется в одинаковых формах и в одинаковых значениях: «налаженные дела». Число «*панҷ*» – пять, как оценочный бал по пятибалльной оценочной шкале считается высшей. Исходя из этого, само использование этого числа придаёт фразеологизмам хорошее значение: *Аз ишораи дастӣ ӯ фаҳмидем, ки кораи панҷ* (тадж.). *Аз ӯи дуст ишорайандām фāмт-иди ӯи кор панҷ* (шуг.) - По жесту его руки мы поняли, что дела идут у него хорошо. С этим числительным также построены другие эквивалентные фразеологические единицы как:

Панҷ ангушт (панҷа) баробар нест (намешавад) (тадж.) [115, 802] – *пӣнз ангиҳтен баробар нист* (шуг.) – досл.: пять пальцев руки не равны; не все люди одинаковые.

Панҷ ангушт барин донистан (тадж.) – *пӣнз ангиҳт дастӯр фāмтов* (шуг.) – хорошо знать кого-либо или чего-либо;

Панҷ панҷааш ҳунар (тадж.) – *пӣнз ангиҳтат пӣнз унар* (шуг.) – мастер на все руки, талантливый человек;

Панҷ-шаи танга гундоштан (тадж.) [115, 804] – *пӣнз-хоӣ тангā чāм чӣдов* (шуг.) – накопить немножко денег;

Панҷрӯза умр мондан (тадж.) [115, 805] – *пӣнзрӯза умри ӯинтов* (шуг.) – короткая жизнь (дослов.: осталось пять дней жизни), недолговечный, недолго живущий.

Идиоматическое выражение таджикского языка «*дар осмони ҳафтум будан*» имеет форму в шугнанском языке «*пи афтум осмӯн фирӣптов*» [116, 152], которое используется в значении «1. быть

ЗАБОНШИНОСӢ

благодарным, признательным, быть счастливленным, 2. гордиться, приобрести почёт»: *Хушбахтии фарзандонаширо дида, сараш ба осмони ҳафтум расид* (тадж.) - *Ху зирийотен хушбахтийи вӣнт ху, ми кāl пи афтум осмӯн фирӣпт* (шуг.) - Видя счастье своих детей, он неимоверно обрадовался.

Стоит отметить, что в составе фразеологических единиц таджикского и шугнанского языков для обозначения образного выражения также использованы слова отражающие степень выражаемой мысли, которые также имеют схожую структурно-семантическую форму. К этим единицам можно отнести следующие выражения: *на кам на зиёд* (тадж.) – *на кāmат на зийод* (шуг.) [116, 24] – ни много ни мало; *кам-кам* (тадж.) – *кām-кām* (шуг.) – немножко; *чамъ шудан* (тадж.) – *чām ситов, сарчām ситов* (шуг.) [116, 25] – собираться.

Можно сделать вывод, что при выявлении эквивалентности фразеологических единиц с нумеративными компонентами стало известно, что часто употребляемые числа в составе фразеологических единицах являются простые числительные как: «як» – «йӣw» - один, «ду» – «дуйӯн» - два, «дах» – «дйс» - десять, «хазор» – «азор» - тысяча, дробные числительные: «як-ду» (тадж.) – «йӣw-дуйӯн» (шуг.) – (дослов.: один-два), «чор-панҷ» (тадж.) – «ҷавор-пӣнз» (дослов.: четыре-пять) (шуг.), с помощью которых отражаются степень образного выражения мыслей носителей языка. Но анализ примеров показывает, что в шугнанском языке употребляются десять числительные, имеющую форму несовпадающих с таджикским. Во фразеологизмах-кальках в составе слов различаются фонемы: *ā, ū, y, δ, ɥ, x, ʏ* отсутствующих в таджикском. Фонема -з таджикского даёт -с в шугнанском, например таджикский предлог *ас*. При переводе после слов иногда употребляются частицы -анд, -инд, -анди, -инди, -ти, что не соотносительны с таджикским. Встречаются и не соответствия в порядке слово жив (як ба сад розӣ (тадж.) – ас саданд йи фойиз розӣ).

Литература:

1. Белозерова, Ф.М. Трансформация фразеологических единиц как аспект фразеологической стилистики (к постановке вопроса) / Ф.М. Белозерова // Вопросы романо-германского языкознания. Материалы внутри вузовской конференции. Вып. IV. - Челябинск: ЧГПИ, 1973. – С. 12–13.

ЗАБОНШИНОСӢ

2. Битокова, С.Х. Метафорическое использование зоонимов в формировании языковой картины мира / С.Х. Битокова // Проблемное описание и преподавание романо–германских языков. (Семантика и структура слова, предложения и текста). Меж. вуз. сб. науч. тр. - Нальчик, 1996. - С. 24–30.
3. Бирюкова, Н.В. Анималистическая фразеология русского языка: дис... канд. филол. наук / Н.В. Бирюкова. – Ташкент, 1990. – 191 с.
4. Бойко, В.Н. Фразеологические единицы с анималистическим компонентом в современном украинском языке: автореф. дис... канд. филол. наук. / В.Н. Бойко. – Киев, 1989. – 22 с.
5. Григорьева, Г.С. Фразеологические единицы с зоонимами в аспекте теории номинации (На материале современного английского языка): дис... канд. филол. наук / Г.С. Григорьева. – Ростов-на-Дону, 1985. – 220 с.
6. Гутман, Е.А. Названия животных в составе сравнений / Е.А. Гутман, М.И. Черемнсина. – Вып 4, Ч. I // Вопросы языка и литературы. - Новосибирск, 1970. – С. 253–266.
7. Гутман, Е.А. Образное значение зоонимов в словарях / Е.А. Гутман, М.И. Черемнсина // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. Вып. V. - Новосибирск, 1976. – С. 21–42.
8. Гутман, Е.А. Сопоставительный анализ зооморфных характеристик (на материале русского, английского и французского языков) / Е.А. Гутман, Ф.А. Литвин, М.И. Черемнсина // Национально-культурная специфика речевого поведения. - М., 1977. – С. 147–165.
9. Жельвис, В.И. Национально-специфические особенности лексической семантики зоонимов как элемент типологического анализа / В.И. Жельвис // Межвуз. сб. науч. тр. Ленингр. гос. пер. ин-та им. Герцена. Лексическая семантика и фразеология. – 1987.
10. Мирзоев, Ш. Краткий словарь фразеологических единиц шугнанского языка и их эквиваленты в русском языке / Ш. Мирзоев. – Хорог, 2014. – 280 с.
11. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. / М. Фозилов. Ҷ. I. – Душанбе, 1963. – 952 с.
12. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. / М. Фозилов. Ҷ. II. – Душанбе, 1964. – 908 с.

ҚАСОИДИ НОСИРИ ХУСРАВ ВА ҲАКИМ КИСОӢ:
ПРОБЛЕМАИ ИНТИСОБ

Қаландариён Ҳ.С.¹

*Институти илмҳои гуманитарии ба
номи академик Б. Искандарови АМИТ*

Имрӯз касоне, ки мавзуоти шеърӣ гузаштагонро таҳлил меkunанд, ба ин назаранд, ки қасоиди Носири Хусрави Қубодиёнӣ аз тамоми уюб мубарро ҳастанд. Муҳаққиқон қасидаҳои ӯро ба ду даста тақсим кардаанд: хуб ва хубтар. Яъне ба шаъни шоире чун Носири Хусрав намеzeбад, то соҳиби қасидае бошад, ки он аз хубию зебоии каломӣ бенасиб бошад. Қасоиди Носири Хусрав аз лиҳози вазн сангин ва диди қофия мушқилзо ҳастанд ва маъмулан вожаҳои аслии забони тоҷикиро дар бар доранд, даъвои муаллифи мақола ин аст, ки қасоиде чун “Худоё, арзу тӯли оламатро, Тавонӣ дар дили мӯре кашидан” ва “Агар бо хирад ҷуфту андархӯрем, Ғами хӯр чу хар чанду то кай хӯрем?”-ро ба иллати уюби шакливу мазмунӣ наметавон ба шоир нисбат дод. Ҳамчунин аксари муҳаққиқони ҳаёту эҷодиёти Ҳаким Кисоӣ бар ин назаранд, ки Кисоӣ пас аз таълифи қасидаи “Ҷону хирад раванда бар ин чархи ахзаранд” онро ба Носири Хусрав фиристодааст ва ӯ дар ҷавоб қасидаи “Болои ҳафт чархи мудаввар ду гавҳаранд”-ро таълиф намудааст. Муаллиф бо изҳори чанд далел кӯшиши намудааст, ки масъалаи ба Кисоӣ марбут будани қасидаи “Болои ҳафт чархи мудаввар ду гавҳаранд”-ро исбот наояд.

Ҳамчунин муаллифи мақола таҳқиқ намудааст, ки шоир дар мақтаи қасоидаи ҳамеша аз исми “Носири Хусрав” ва унвони “Ҳуҷҷат”, аммо аз исми «Носир» танҳо дар се маврид истифода намудааст. Ба така ба мазмун ва мақтаи қасидаҳои мазкур низ маълум гардид, ки онҳо моли Носири Хусрав нестанд.

¹ **Қаландариён Ҳоким Сафар** - доктори илмҳои филологӣ, директори Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишонӣ: ВМКБ, ш. Хорӯғ, кӯч. У. Холдоров, 4. Тел.: (+992) 934892626; e-mail: hokim_k@mail.ru.

Қаландариён Ҳоким Сафар - доктор филологических наук, директор Института гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хорӯғ, ул. У. Холдорова, 4. Тел.: (+992)934892626; e-mail: hokim_k@mail.ru.

Qalandariyon Hokim Safar - doctor of Philological Sciences, Director of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the National Academy of Science of Tajikistan. Address: GBAO, Khorog, st. U. Kholdorov, 4. Tel.: (+992) 934892626; e-mail: hokim_k@mail.ru.

Калидвожаҳо: Носири Хусрав, Ҳаким Кисои, адабиёти форсии тоҷикӣ, проблемаи интиқоби, қасида, ҷону хирад, фалсафаву ҳикмат, уюби шеър.

Оды Насира Хусрава и Хакима Кисои: проблема атрибуции

Сегодня те, кто анализируют поэтические темы нашей литературы прошлого, придерживаются мнения, что стихи Насира Хосрави Кубадияни свободны от каких-либо содержательных и формальных недостатков. Исследователи разделили его касыды на две группы: хорошие и лучшие. Другими словами, недостойно такого поэта, как Насир Хосров, иметь стихи, лишённые изящности слога. Стихи Насира Хусрава сложны по ритмике и рифмовке и обычно содержат оригинальные слова таджикского языка. Автор статьи утверждает, что такие касыды как “Худоё, арзу тӯли оламатро, Тавонӣ дар дили мӯре кашидан” ва “Агар бо хирад ҷуфту андархӯрем, Гами хӯр чу хар чанду то кай хӯрем?” нельзя отнести к поэту из-за отсутствия формы и содержания.

Также большинство исследователей жизни и творчества Хакима Кисои придерживаются мнения, что Кисои после сочинения оды “Ҷону хирад раванда бар ин чархи ахзаранд” отправил ее Насиру Хусраву, а тот в ответ написал “Болои ҳафт чархи мудаввар ду гавҳаранд”. Автор попытался доказать, что Хаким Кисои является автором касыды “Болои ҳафт чархи мудаввар ду гавҳаранд” с несколькими аргументами.

Автор статьи также исследовал, что поэт всегда использовал в своих касыдах имя «Насир Хусрав» и титул «Худжат», но имя «Насир» использовалось только в трёх случаях. Судя по содержанию и смыслу этих стихов, стало ясно, что они не являются собственностью Насира Хусрава.

Ключевые слова: Насир Хусрав, Хаким Кисои, таджикско-персидская литература, проблема атрибуции, поэзия, душа и мудрость, философия, поэзия.

Odes of Nasir Khusraw and Hakim Kisoi: the problem of attribution

Today, those who analyze the poetic themes of our literature of the past are of the opinion that the poems of Nasir Khusrawi Qubodiani are free from any substantive and formal shortcomings. Researchers divided his essays into two groups: good and best. In other words, it is unworthy of a poet like Nasir Khusraw to have a poem devoid of the beauty of words. Nasir Khusraw's poems are complex in construction and rhyme in weight and usually contain original words of the Tajik language. The author of the article claims that such poems as “Khudoyo, arzu tulli olamatro, Tavoni dar dili mure kashidan” and “Agar bo khirad jufu andarkhurem, Gami khur chu khar chandu to kay khurem?” cannot be classified as a poet due to the lack of form and content.

Also, most researchers of the life and work of Hakim Kisoī are of the opinion that Kisoī, after composing the ode “Yonu hirad ravanda bar in charkhi akhzarand”, sent it to Nasir Khusraw, and he wrote in response “Boloī haft charkhi mudavvar du gavharand”. The author tried to prove that Hakim Kisoī is the author of the poem “Boloī haft charkhi mudavvar du gavharand” with several arguments.

The author of the article also researched that the poet always used the name “Nasir Khusraw” and the title “Hujjat” in his poems, but the name “Nasir” was used only in three cases. Judging by the content and meaning of these verses, it became clear that they are not the property of Nasir Khusraw.

Key words: *Nasir Khusraw, Hakim Kisoī, Tajik-Persian literature, the problem of attribution, poetry, soul and wisdom, philosophy, poetry.*

То садаи дувоздахуми мелодӣ девони ашъори Кисоӣ дар даст будааст [6, 252]. Мутобиқи иттилооти охирин муҳаққиқи кисоӣшиноси эронӣ Муҳаммадбоқир Начафзодаи Борфурӯш ба Ҳаким Кисоӣ Марвазӣ 356 байт нисбат дода мешавад [3, 72], гарчанд ин интисоб ниёз ба таҳқиқ дорад. Зеро мувофиқи равиши муҳаққиқ он абёте, ки дар як маъҳаз ба Кисоӣ ва дар маъҳази дигаре ба шоири дигар мунтасиб гашта бошанд, онро моли Кисоӣ маҳсуб донистааст. Аммо то мушаххас шудани соҳиби ҳақиқии абёт даъвои ӯ чой дорад.

Муҳаққиқони ҳаёту фаъолияти Кисоӣ Марвазӣ дар баҳсҳои худ оид ба муоризаи Носири Хусрав бо Ҳаким Кисоӣ қалами тахайюл дар майдони тафаккур ронда, ағлаби онҳо бар ин ақида будаанд, ки Кисоӣ Марвазӣ қасидаи «Ҷону хирад раванда бар ин чархи ахзаранд»-ро навишта ба Ҳаким Носири Хусрав мефиристад ва Носири Хусрав дар ҷавоби он қасидаи «Болои ҳафт чархи мудаввар ду гавҳаранд»-ро таълиф намудааст.

Масалан, муаллифи «Маҷмаъ-ул-фусаҳо» аз қавли Тақиуддини Кошӣ нақл мекунад, ки Кисоӣ ин қасидаро назди Носири Хусрав фиристонд ва ӯ қасидае дар ҷавоб гуфта, ки байти охираш ин аст:

Ман чокару ғуломи Кисоӣ, ки ӯ бигуфт:

«Ҷону хирад раванда бар-ин чархи ахзаранд»

[2, 133; 1,834-845; 14; 120; 18,148].

Насруллоҳи Тақавӣ бо тақя ба маълумоти муаллифи тазкираи «Хулосат-ул-ашъор ва забдат-ул-афкор» ин қасидаро мансуб ба Ҳаким Кисоӣ донистааст, зеро котиб чун бар ин қасида мерасад, бар садри он ба хатти насх навиштааст: «Ин қасидаро Ҳаким Кисоӣ гуфта ва ба Носир фиристода» [5].

Аммо муҳаққиқони баъдӣ ин ҳадсҳоро рад мекарданд ва қасидаи зикршударо берун аз шеваву тарзи гуфтори Кисоӣ дарёфтаанд ва аз ҷумла Маҳдии Дурахшон дар таҳқиқоташ оид ба Кисоӣ чунин меандешад: «Дигар аз ақсоми ашъоре, ки интисоби онҳо ба Кисоӣ ба ҳеҷ вачҳ раво нест, қасидае баланд ва шаст байте аст дар исботи ақл ва нафс ва бархе мавоиз ва ҳикам ва саросар машҳун аз мазомини фалсафӣ ба матлаи:

Чону хирад раванда бар ин чархи ахзаранд,

Ё ҳар дувон нухуфта бар-ин гӯи агбаранд,

ки бархе аз муҳаққиқони фозил, ки яке аз он миён марҳум Ҳоч Сайид Насруллоҳи Тақавӣ аст, онро ба Кисоӣ нисбат додаанд ва гуфтаанд Носири Хусрав қасидаи машҳури фалсафии худро ба матлаи

Болои ҳафт чархи мудаввар ду гавҳаранд,

К-аз нури ҳар ду оламу одам мунавваранд

ба истиқбол аз он сурудааст.

Вале бо лахте тааммул, чунон ки қаблан низ гуфта шуд, ба хубӣ ошкор мешавад, ки ин ашъор на дар шеваи гуфтор ва на дар тарзи гуфтор ва на дар баён ва эроди далоил ба суҳанҳои Кисоӣ, ки намунаҳое аз онро дар даст дорем, намоишд. Балки ҳар ду қасида аз ҳайси мазмун ва баёни андешаи фалсафӣ ва сабки гуфтор ба ашъори Носири Хусрав ва мӯътақидон ба ақоиди исмоилия бештар монанда аст»[4, 69-70].

Ин муҳаққиқ ҳамчунин гӯяд: «Сарфи назар аз шеваи баён ва сабки калом ва тарзи афкор, ки худ далеле кофӣ барои исботи асноди он ашъор ба Носири Хусрав мебошад, ба тавре ки устод доктор Сафо навиштааст [10, 399] вучуди байти зайл:

Эй Ҳуҷҷати замини Хуросон, басе намонд,

То аҳли ҷаҳл рӯзу шаби хеш бишмаранд.

Ва ин байт:

Таҳқиқ шуд, ки Носири Хусрав ғуломи ўст,

Он к-ӯ бигӯядаш, ки ду гавҳар чи гавҳаранд?»

ки дар охири қасида омада ба тамоми маънӣ нисбати қасидаро ба Носири Хусрав исбот мекунад ва ҳатто метавон гуфт, ки қасидаи дувуми Носири Хусрав дунболаи қасидаи аввали ўст» [4, 70-71].

Муҳаққиқ шояд аз рӯи мақтаи қасидаи аввал, ки бо саволи «ду гавҳар чӣ гавҳаранд?» анҷом меёбад ва матлаи қасидаи дувум, ки бо шарҳи мафҳуми «ду гавҳар» оғоз меёбад, ба ин хулосаи қатъӣ

омадааст, ки қасидаи дувум дунболи қасидаи аввал аст! Аммо аз рӯи мазмуни мақтаъҳои ин ду қасида тардиди мансубияти ҳар ду ба як шоир зиёдтар мегардад. Чаро ки шоир мантиқан наметавонист худро ғулому чокари хеш ҳисоб кунад.

Саид Нафисӣ менависад: «Ин қасида аз уммаҳоти қасоиди Кисой аст. Ва қасидаест ҳакимона, ки дар он ба равиши исмоилия ҳикматро тарҳ карда ва чун Носири Хусрав низ онро истиқбол кардааст, бархе аз ашъори онро ба хато дар девони Носири Хусрав забт кардаанд» [1, 661].

Маҳдии Дурахшон иллати интисоби қасидаи аввалро ба Кисой дар он дидааст, ки ин ҳар ду ба як вазну қофия будаанд ва дар назари аввал тасаввури истиқбол дар яке аз он ду меравад ва чун Носири Хусрав дар қасоиди худ аз Кисои бисёр ном бурда ва ўро бо худ муқоиса намуда ва гоҳ фурӯтар аз хеш донистааст, чунин тасаввур кардаанд, ки қасидаи дувумро Носири Хусрав ба истиқбол аз қасидаи нахустин, ки онро аз Кисой пиндоштаанд, сурудааст [4, 71].

Нахустин маълумот дар бораи ба Кисой мансуб будани қасидаи мазкурро дар «Хулосат-ул-ашъор ва забдат-ул-афкор»-и Тақиуддини Кошӣ (асри 16) пайдо кардан мумкин аст.

Бадеуззаммон Фурӯзонфар бо чанд далел интисоби қасидаро ба Кисой мардуд мешуморад ва Мучтабо Минавӣ онро ҷузви осори Носири Хусрав ҷоп кардааст.

Ба ақидаи Фурӯзонфар, аввалан, дар баъзе нусхаҳо номи Кисой наёмадааст ва мақтаи қасида низ на ба шакли «ман чокару ғуломи Кисой...», балки «Носир ғулому чокари он кас...» нақл шудааст.

Баъдан, чун дар қасидаи Носир ба лафзи Хуччати Хуросон хитоб шуда, бояд баъд аз соли 444 ва бозгашти Носир ба Хуросон суруда шуда бошад ва зиндагии Кисой дар ин таърих бисёр дур аст. Ва Носири Хусрав пас аз вафоти Кисой онро бояд суруда бошад [12, 27-34; 1, 90-96].

«Далоиле, ки овардааст, комилан бачо буда» [9, 58] наметавонад.

Аввалан, агар дар баъзе нусах номи Кисой наёмада бошад ва дар баъзе омада, чаро хулосаи қатъии муҳаққиқ бар он аст, ки қасида моли Кисой нест. Бурҳони на он қадар қотеъст. Бо ин далел гиреҳи баҳс баста мемонад.

Баъдан, агар қасида баъд аз соли 1053, яъне баъд аз даргузашти Кисой суруда шуда бошад, чӣ рабте дорад ба он ки қасидаи аввал аз таълифоти Кисой нест?!

Ба иллати он ки қасида баёнгари фалсафа ва ҳикмати исмоилист ва ё Носири Хусрави исмоиликеш онро истиқбол карда, дар пайравӣ ва ҷавоби он шеър сурудааст, набояд хулосаи қатъӣ баровард, ки моли Кисой буда наметавонад.

Муҳаққиқ Муҳаммад Амини Риёҳӣ бе овардани санади мӯътамад мегӯяд, ки «бо субути шиа будани Кисой, қасидаи мутазаммини таълимоти исмоилӣ, наметавонад аз ӯ бошад. Инак ки бо интишори марсияи ӯ дар бораи воқеаи Карбало ақоиди мазҳабии ӯ равшантар мешавад, ин баҳсро бояд хотимаёфта донист [9, 110].

Ин хулосаи муҳаққиқ ҳоло ҳам баҳсангез аст ва бо ин ҳадс хотимаёфта ҳисобидани он шартӣ корҳои илмӣ нест аз се ҷиҳат:

Аввалан, чунончи зикр шуда буд, дар бораи воқеаи Карбало эътиқодмандони кулли мазоҳиби исломӣ чизе навиштаанд ва аз ҷумла Кисой, Носири Хусрав ва дигарон ҳам.

Баъдан, бо интисоби қасидаи баҳшида ба воқеаи Карбало ба Кисой, ашъори шомили таълимоти исмоилии Кисиро ба ӯ нисбат надодан бе мантиқ хоҳад буд.

Сеюм, чун ашъоре аз Ҳаким Кисой то ба замони мо расида ва дар сарчашмаҳо ба онҳо ишора рафта аз номи Кисой омадастанд ва дорои мазмуни ҳикмат ва фалсафаи таълимоти исмоилиянд, дигар шакку тардиде ба исмоилӣ будани ӯ наметавонад ва аз ин дид «ин баҳсро бояд хотимаёфта донист».

Ҳамчунин шеваи баёну сабки каломи шоирро аз осори калонҳаҷмаш муайян мекунам, на аз абёту порчаҳои алоҳида. Аз рӯи инсоф нахоҳад буд, агар мо бо така ба байтҳои ҷудогона, ки мазмуни нопурра доранд, тарзи афқору услуби хоси Кисиро исбот кунем. Агар ин тарзу равишро пеша гирем, дигар сурудаҳои шоирро, аз ҷумла, сурудаи «мидҳат куну бистой касеро, ки Паямбар...» низ ба ӯ интисоб дода наметавонем. Баръакс, шеваи гуфтор, тарзи баён, ҳукмҳои баъзан таассубомез, ғуруру ифтихори мазҳабии Кисиро маҳз касоиди ӯ, ки саршор аз панду зӯҳданд ва маълумоти тазкираҳо аз он сареҳан дарак медиҳад, муайян бояд кард. Аз байтҳои ҷудогонаи то ба замони мо расидаи Кисой ин мазмунро дарёфт кардан амри муҳол аст.

Баъдан ғайри мунсифона хоҳад буд, агар байтеро, ки дар фарҳанге ё луғате ва ё тазкирае, ки маълумоташон бештар беисбот сабт ёфтааст, ёфта шавад, ба Кисой нисбат дода шуда ва мо онро хурсандона қабул мекунем ва онро ганчинаи зикимати адабӣ, кашфиёти олимона пиндорему ин равишро дар баробари қасидаи тӯлонии ёфтшуда қабул нанамоем.

Сайид Ҳасани Тақизода ҳам бе он ки далели қотее бар асноашарӣ будани Кисой дошта бошад, менависад: «Иллати рақобате, ки аз ашъори Носир нисбат ба Кисой бо вучуди курби машраб эҳсос мешавад, шояд он будааст, ки Кисой бар ҳасби ривоёт шиаи асноашарӣ буда ва Носири Хусрав исмоилӣ» [14, 31].

Дар байни муҳаққиқони баъдӣ Манучехри Оташӣ ном муҳаққиқи эронӣ аз баҳси такрор андар такрори пешиниён андаке берунтар кадам мениҳад ва фикрҳои ҷолибро пешниҳод мекунад. Ў мегӯяд:

«Байти охири қасидаи аввал (Ҷону хирад раванда бар ин чархи ахзаранд – Ҳ.Қ.) мегӯяд, ки Носири Хусрав ғуломи шоире аст, ки гуфта «...ду гавҳар чӣ гавҳаранд» ва медонем, яъне мебинем, ки ин байт бо таваҷҷуҳ ба «ду гавҳар» бо байти аввали қасидаи аввал, ки мансуб ба Кисой аст, намехонад. Чун ӯ дар матлаъ аз «ду гавҳар...» чизе нагуфта, балки гуфта:

Ҷону хирад раванда бар ин чархи ахзаранд...

Ва баръакс, дар матлаи қасидаи дуюм аст (мансуб ба Носир), ки мехонем:

Болои ҳафт чархи мудаввар ду гавҳаранд...

ва ин ҳилофи истидлоли доктор Сафо аст. Ҳарчанд дар ду байти охири қасидаи аввал куният ё ҳатто номи Носири Хусрав омада бошад. Шояд битавон гуфт: қазия аз аввал баръакс матраҳ шудааст. Яъне қасидаи дувум ва аввал ҷояшон иваз шуда (ки албатта, боз ҳам гирифтори нақиза мешавем, чун дар мақтаи қасидаи дувум ба матлаи қасидаи аввал ҳам ишора шудааст). Вале шавоҳиде ҳам ҳаст, ки нисбати қасидаи аввал ба Носири Хусравро қатъитар мекунад:

Эй Хучҷати замини Хуросон, басе намонд,

То аҳли ҷаҳл рӯзу шаби хеш бишмаранд.

Ҳамчун ту нестанд, агарчанд ин харон

Зери дарахти дин ҳама бо ту баробаранд,

ки дунболаи абёт ҳам ҳама тафоҳури Носир аст. Дар маҷмӯъ ин нукта ҳам гуфтани аст, ки Носири Хусрав чӣ зарурате дида, ки як мазмунро

дар ду қасида баён кунад? Инро аз он ҷиҳат мегӯям, ки мӯҳтавои фалсафӣ ва фикрии ҳар ду қасида, дар кулл, чандон тафовуте намекунад ва қасидаи дувум чизе чандон тозатар аз қасидаи аввал надорад» [8, 81-82].

Ин андешаи Манучехри Оташиро муҳаққиқони пешин арзонакарда буданд. Муҳаққиқ хеле нозукбиниона тафовути замони аз рӯи мактаи қасоид муайян намуда ва ғизое барои тафаккур карданро пешниҳод менамояд.

Банда ҳам, ба қавли Манучехри Оташӣ, «қасди фузулӣ дар кори бузургон надорад», аммо чанд андешаеро дар нисбати қасоиди мавриди баҳсамонро баён медорам.

Фикри муҳаққиқи фавқуззикр дар нисбати он ки қасидаи аввалу дуюм ҷояшонро иваз кардаанд ва бояд қасидаи дувум (Болои ҳафт чархи мудаввар ду гавҳаранд...) пештар аз аввал (Ҷону хирад раванда бар ин чархи ахзаранд...) сароида шуда бошад, баҳсангез аст. Сабаби пиндораширо дар боло айнан овардем. Аммо ба чанд ҷиҳат қасидаи аввал пеш аз дуюм сароида нашудааст:

Аввалан, мазмуни қасидаи аввалро на баёни ақида ташкил медиҳад, балки пурсишхоеанд, ки шоир арз доштааст ва ниёз ба дарёфти ҷавоби онҳо шудааст. Аз ин дид мӯҳтавои ҳар ду қасида ба ҳам монанд мебошад.

Дувум, агар дар мисраи охирони мактаи қасидаи аввал ифодаи «ду гавҳар ҷӣ гавҳаранд?» омада бошад ва дар мисраи аввали матлаи қасидаи дуюм «ду гавҳар» такрор шуда бошад, на ба он маъно, ки сарояндаи қасидаи аввал аз мавҷудияти қасидаи дуюм дарак медиҳад, балки суоле гузошта шудааст ва шоири қасидаи баъдӣ баёни ҷавобашро бо ҳамон ифода оғоз мекунад. Носири Хусрав ғуломи он аст, «к-ӯ бигӯядаш», яъне агар гӯяд, «ки ду гавҳар ҷӣ гавҳаранд?».

Сеюм, дар мактаи қасидаи аввал агар шоир аз феъли замони оянда «бигӯяд» истифода намудааст, дар мактаи қасидаи дуюм аллакай аз феъли замони гузашта «бигуфт» мустафод шудааст. Пас, маълум мешавад, ки қасидаи аввал, ки дар боло ба он ишора рафт, пештар иншо гашта буд.

Чаҳорум, аз он ҷиҳат ки Носири Хусрав дар ашъораш муқарраран аз Кисой ёд мекунад, ин андешаро ба хотир меоварад, ки бешак ин ду шоир бояд бо ҳам вохӯрда бошанд ва аз сӯҳбатҳои ҳам файзёб ҳам гаштаанд. Дар акси ҳол, Носири Хусрав наметавонист баъд аз

даргузашти Кисой ба ин лаҳн бо ӯ ба ситез бархезад. Зеро панҷоҳу се соли ҳаёти ин ду ҳаким дар як замон гузаштааст. Дар ин муддат, ки аллакай Кисой шӯҳратёфта будааст ва Носири Хусрав низ ба синни мубораки панҷоҳ қадам мениҳод (то соли 1053, вафоти Ҳаким Кисой) ва давраи камоли эҷодияш маҳсуб меёфт, ноогоҳ аз ҳоли ҳамдигар буда наметавонистанд. Аз ин рӯ, фиристода шудани қасидаи аввал ва гирифтани ҷавоб тавассути қасидаи дувум аз ҳақиқат дур буда наметавонад.

Панҷум, оё Носири Хусрав дар мақтаи қасоидаш аз номи «Носир» умуман истифодат кардааст ва ё на? Дар «Девони ашъор», ки алҳон дар дасти мост, ба ин масъала таваҷҷуҳ шуд ва мушаххас намудем, ки шоир дар ағлаби маврид мақтаи қасоид ва манзумоти дигараш бо лақаби «Ҳуччат» ва дар чанд маврид бо исми «Носири Хусрав» ҷамъбаст намудааст. Чунончи,

Бикун дар гӯш, к-ин дурри самин аст,
Ҳадиси Носири Хусрав ҳамин аст [15, 473].

Ва ё дар қасидаи дигар:

Ҳар ки бӯи доруи ман ёбад аз ту бегумон,
Гӯядат ту бар тариқи Носир ибни Хусравӣ.
Шеъри Ҳуччат боядат хондан ҳаме, гар-т орзуст,
Назми хубу вазни азбу лафзи хушшу маънавӣ [15, 297].

Аммо чунон ки маълум гашт, шоир аз исми «Носир» дар мақтаи қасоидаш дар се маврид, дар қасидаҳои 64, 155, 188-и Девони манзури мо истифода намудааст. Ба мазмун ва мақтаи қасидаҳои мазкур таваҷҷуҳ намудем ва дарёфтем, ки ҳар сеи онҳо моли Носири Хусрав нестанд.

1. Қасидаи зерӣ рақами 155, ки бо матлаи

Агар бо хирад чуфту андархӯрем,
Ғами хӯр чу ҳар чанду то кай хӯрем? [16, 603]

хусни оғоз дорад, ба чанд сабаб онро моли Носири Хусрав ҳисобида наметавонем:

Аввалан, аз ҷиҳати қофиябандӣ, зеро шоир се навъи қофияро дар як қасида ҷой додааст, ки албатта, дар шаъни шоире чун Носири Хусрав, намеғунҷад. Қофияи асосии қасида «ар» бошад, чунончи дар абёти зер омадааст:

Сазад, к-аз харӣ дур бошем, аз он-к
Худованду солори гову харем.

Агар хар ҳаме кишти холӣ чарад,
Чаро мо на аз кишти боқӣ чарем?

Аммо дар қасида ҳамчунин абёте бо қофияи «ур» ва «ир» низ ба назар мерасанд. Чунончи, бо қофияи –ур:

Бале, банду зиндони мо унсурист,
В-агарчанд мо фитнаи унсурем.

Ва бо қофияи –ир:

Аз аҳли Хуросон чӣ гӯяндамон,
Ки гӯянд: «Мо котибу шоирем».

Дувум, байти мақтаи қасида низ аз қофияи умумӣ берун аст:

Агар рост гӯянд, гӯянд: «Мо
Ҳама ровию носихи Носирем».

Ду байти охири қасида

Аз аҳли Хуросон чӣ гӯяндамон,
Ки гӯянд: «Мо котибу шоирем».
Агар рост гӯянд, гӯянд: «Мо
Ҳама ровию носихи Носирем»,

аз ҷиҳати қофиябандӣ ва мазмун низ аз абёти дигари қасида тафовут доранд. Агар ҳадс равад, ки қасида аз Носири Хусрав аст, пас, ин ду байти охир иловаи котибе бошад, зеро иртибот номафҳум мемонад. Дар «Меъёр-ул-ашъор»-и Насируддини Тӯсӣ дар фасли «Дар уюби қавофии порсӣ» ба ҷаҳор қисми уюб ишора кардааст ва гӯяд: «Қисми аввал он чи тааллуқ ба ридф дошта бошад. Ва он ду навъ бувад: аввал ихтилофи ҳазв, масалан «мард», «дурд» ва «вирд»... Қисми дуюм он чи тааллуқ ба равӣ дошта бошад ва он ҷаҳор навъ аст. Аввал ихтилофи тавҷеҳ, чунонки дар «ахтар», «унсур» ва «шоир...» [11, 127]. Шеъри шоире чун Носири Хусрав бояд аз ин уюб орӣ бошад.

Савум, дар қасидаи манзури мо чунин байт сабт ёфтааст:

Алӣ то асос асту Ҷаъфар имом,
На чун ту зи дасти Алӣ Ҷаъфарем [16, 607].

Тааҷҷубовар аст, ки Носири Хусрав аз Имом Ҷаъфари Содик (а) танҳо дар ҳамин қасида ёд намудааст. Шоир мустақиман аз исми Мустансири Биллоҳ (а), ки аз ҷониби ӯ ба ҳайси «Ҳуҷҷати замини Хуросон» таъйин гардид, дар понздаҳ маврид истифода кардааст. Байти ғавқ пеш аз ду байти охир бо калимаҳои ҳамқофияи «шоир» ва «Носир», ки овардаем, сароида шуда ва шояд ба ҷойи «Ҷаъфар» «Мустансир», ки ҳам аз назари қофия ва ҳам аз назари сиёсати

мазхаберо, ки шоир пеш мебурд, омада бошад, вале дар ин маврид се байти охири қасидаро аз қасидаи мазбур бояд чудо намуд. Ҳамчунин байти фавқ дар бештари нусхаҳо вучуд надорад ва Сайид Насруллоҳи Тақавӣ низ онро аз дохили қасида ҳазф кардааст [13, 357-358].

Дар мавриди ин қасида метавон хулоса намуд, ки ё аз шоире ба исми Носир, ки дар сарчашмаҳо аз онҳо зиёд ёд кардаанд, буда бошад ва ё аз шоире, ки пайраву ҳамакидаи Носири Хусрав буда худро ровию носихи ӯ муаррифӣ намудааст, зеро дар баёни ҳикмату фалсафаи исмоилӣ дар қолаби шеър баъд аз Кисоии Марвазиву Носири Хусрав, ба қавли Устод Рӯдакӣ «в-ин дигарон ба ҷумла ҳама ровӣ» будаанд ва қодир нашуданд, то қуллаи шаклу мазмунофаринии онҳоро тасхир намоянд.

1. Қасидаи зери рақами 188, ки бо матлаи

Худоё, арзу тӯли оламатро

Тавонӣ дар дили мӯре кашидан,

шурӯъ мешавад ва бо матлаи

Тафаккур, Носир, аз андеша дур аст,

Паи ин риштаро бояд буридан

анҷом меёбад, аз сабку услуби навишти Носири Хусрав куллан дур аст ва бо фалсафаи шеъри ӯ, хусусан ва бо ҳикмати исмоилӣ, умуман, ҷур намеояд. Шоире, ки дар дараҷаи болои порсоиву обидӣ қарор дошт, аз лаззоти дунявӣ даст шуста, Худовандро болотар аз ҳадди сифот медонист, на танҳо ахлоқи мазҳабӣ, балки ҳуқуқи баргузидагиаш иҷозат намедод, ки чунин таълифоте дошта бошад ва бо Худованд ба муориза бархезад:

Худоё, рост гӯям, фитна аз туст,

Вале аз тарс натвонам ҷағидан [13, 115].

Ҳамчунин тамоми мазмуни суруда зидди фалсафаи исмоилия, ки қоили таъвиланд, баромад мекунад. Сайид Насруллоҳи Тақавӣ низ ин қасидаро дар «Девони ашъор»-и Носири Хусрав ворид намуда, аз мазмуни он дарёфтааст, ки «чун ин абёт мутафарриқан дар тамоми нусахи мавҷуда ёфт шуд, дар девон забт шуд. Лекин ба мулоҳизаи ракоқати ғолиби алфоз ва сахофати аксари маонӣ ба назар намеояд, ки аз Ҳаким Носири Хусрав бошад» [13, 413]. Муҷтабо Минавӣ ва Маҳдии Муҳаққиқ дар таҳияи «Девони Ҳаким Носири Хусрави Қубодиёнӣ» аз вориди он худдорӣ кардаанд.

2. Қасидаест, зери рақами 64, ки матлааш

Болои ҳафт чархи мудаввар ду гавҳаранд,
К-аз нури ҳар ду оламу одам мунавваранд,
буда, бо мактаи

Носир ғулому чокари он кас, ки ин бигуфт:
«Ҷону хирад раванда бар ин чархи ахзаранд»,
анҷом меёбад ва баҳси асосии мо дар ин мақола низ дар атрофи ҳамин қасида аст. Ин қасида низ бо чанд далеле, ки дар поён ёдрас хоҳем шуд, моли Носири Хусрав буда наметавонад.

Сайид Насруллоҳи Тақавӣ дар ҳошияи ин қасида менависад: «Ин қасидаро Ҳаким Носири Хусрав дар ҷавоби Кисоӣ гуфт. Ба назари ман, ин ду қасида ҳар ду аз Носири Хусрав аст ва агар на, қасидаи аввал аз ӯст, ки ба услуби шеърӣ ӯ шабеҳтар аст, лекин чун дар пораи нусах қасидаи аввалро ба Кисоӣ нисбат дода ва қасидаи дувумро дар мақоми ҷавоб аз Носири Хусрав донистаанд, ба ҳамон тартиб истинсоҳ шуд» [13, 213-214].

Агар дар нусаҳое қасидаи мазкур ба номи Кисоӣ омада бошад ва шакли дурусти мисраи аввали мақтаи шеър низ маълум аст, чаро то ҳанӯз онро дар девони Носири Хусрав забт мекунам ва иллати истинқори он ба Кисоӣ, барои мо аҷиб менамояд ва ҷойи пурсиш ҳам дорад?! Тамоми ин истинқофҳо, ба андешаи ин ҷониб, аз як тараф, баҳс сари масъалаи ақоиди мазҳабии шоир аст ва аз тарафи дигар, мушаххас нашуда то кадоме аз ин қасоид моли Носири Хусраванд ва кадоме моли Кисоӣ Марвазӣ.

Дар «Девони ашъори Ҳаким Носири Хусрави Кубодиёнӣ», ки аз тарафи донишмандони маъруфе чун Мучтабо Минавӣ ва Маҳдии Муҳаққиқ таҳия шудааст, дар ҳошияи қасидаи «Ҷону хирад раванда бар ин чархи ахзаранд...» чунин қайде доранд: «Аз байти 46 (мақтаи қасидаи мазкур «Носир ғулому чокари он кас, ки ин бигуфт...» – Ҳ.Қ.) қасидаи 112 (Болои ҳафт чархи мудаввар ду гавҳаранд – Ҳ.Қ.) бармеояд, ки ин қасида аз Носири Хусрав нест. Вале шояд ғўяндаи қасида онро ба Носир хитоб карда буда бошад» [17, 424]. Ин муҳаққиқон ҷаҳор байти охири қасидаро дарҷ накардаанд ва дар таълиқоти девон сабаби ин амалашро чунин баён доштаанд: «Дар охири қасида дарҷи ҷаҳор байти отӣ омадааст, ки бе шак илҳоқе аст...» [17, 688].

Чун маълум гардид, ки ҳар ду қасида мутааллиқ ба як шоир нестанд ва қасидаи аввал пеш аз қасидаи дувум (аз рӯи шуморае, ки

дар «Девони ашъор»-и Носири Хусрав низ омадастанд) таълиф ёфтаанд, акнун моро лозим меояд, ки моли Кисоиро аз моли Носири Хусрав чудо намоем, яъне оё қасидаи аввал ҳақиқатан моли Кисоӣ аст ва ба Носири Хусрав онро фиристодааст ва ё баръакс, қасидаи аввал таълифёфтаи Носири Хусрав буда ба Кисоӣ ирсол шудааст?

Ҳақиқатан, чунон ки аз таҳқиқи муҳаққиқони дар фавқ зикршуда низ маълум гардид, қасидаи аввал ҳам аз чиҳати мазмун ва ҳам аз чиҳати услуби иншо ва бо муқоиса бо дигар қасоиди Носири Хусрав шабеҳ ба ашъори ӯст. Ҳамчунин истифодаи ифодаи «Ҳуччати Хуросон» хоси қасоиди Носири Хусрав буда, дар ашъори ӯ ин ифода дар бист маврид истифода гардидааст. Ба илова, зикр шудани исми «Носири Хусрав» дар мақтаи қасида ин ҳадси моро мӯҳкамтар месозад.

Мақтаи қасидаи дувум агар дар шакли «Носир ғулому чокари он кас, ки ин бигуфт...» омада бошад, пайванди маъноиро байни ду қасида гум мекунад. Яъне Носир ғуломи Носири Хусрав аст, ки мантиқан номафҳум аст. Агар мисраи мақтаи қасидаи мазкур дар шакли «Ман чокару ғуломи Кисоӣ, ки ин бигуфт...» сабт ёфта бошад, маҷбурем муаллифи қасидаи аввалро Кисоии Марвазӣ пиндорем, ки боз ҳам наметавон бо сабабҳои дар боло зикрёфта ба ин қаноатшуда монд.

Ба андешаи ин ҷониб, мисраи аввали мақтаи қасидаи дуюм дар натиҷаи нусхабадалҳо шакли аввалаашро гум кардааст ва ба ҷойи калимаи «Кисоӣ» «касе», ки дар шакли форсӣ қариб як хел навишт доранд, бояд бошад ва чунин хонда шавад:

Ман чокару ғуломи касеам, ки ин бигуфт:

«Ҷону хирад раванда бар ин чархи ахзаранд»,

яъне шоир Кисоӣ худро ба эҳтироми он ки муаллифи қасидаи аввал – Носири Хусрав дар мақтаи қасида худро ба ҳайси «ғуломи ӯ» ном бурдааст, шоири баъдӣ – Кисоӣ ҳам худро «чокару ғуломи касе» муаррифӣ намудааст. Ҳам дар қасидаи аввал муҳтотаб номаълум ва ҳам дар қасидаи дуюм, ки фикр дорам як навъи санъате ба унвони гурури шоирӣ будааст. Аз ин ҷо маълум мегардад, ки Носири Хусрав қасидаи аввалро иншо намуда, онро ба Кисоии Марвазӣ фиристондааст ва Ҳаким Кисоӣ дар ҷавоби он қасидаи дувумро сароидааст.

Ҳамчунин ба чанд иллати дигар аз чихати мазмунӣ қасидаи дуҷум дархӯрди қадамниҳонии Носир нест. Носири Хусрав тамоми ҷону вучудаширо барои ташвиқу тарғиб ва ҳимоя аз мазҳаби исмоилия намуда буд ва ҳеҷ ҷойи қиёс байни исмоилия ва дигар мазоҳиби исломиро раво намедид, ки мазмуни қасидаҳои барҷоймондаи ӯ низ шохиди ин ҳоланд. Шиори ӯ яке аст: Гар касе ғайри олу авлоди Расулulloҳро ситоишу парастӣш кард, бар ӯ «рӯзи маҳшар ҳеҷ умеди раҳмати Ҷаббор нест» [15, 181]. Ӯ ҷуз пайравони Имоми Замон, дигаронро ба унвони «носибӣ» зери мазаммату накӯҳиш қарор медиҳад ва ҳамвора ба онҳо хитоб намуда мегӯяд:

Носибиро чашм кӯр асту ту хуршеди мунир,
З-ин қибал мар-чашми кӯраширо ба ту дидор нест.
Нест мардум носибӣ наздики ман, ло бал хар аст,
Таъби ӯ харвор ҳасту сураташ харвор нест [15, 180].

Дар қасидаи аввал низ, ки манзури баҳси мо буда, онро ба Носири Хусрав нисбат додем, шоир ғайри эътиқодмандони худро бо нидоҳои «сирати харанд», «бесаранд», «ҳангоми шарр ҷу Садди Сикандаранд», «расму ҳӯи дев гирифтанд», «ҳам кӯру ҳам каранд» ва мисли ин авсоф ном бурда, ташвиқ мебарад, ки «ин роҳ бо сутур раҳо кун», зеро ҳампайравони ӯ, оқилон «андар ҷаҳони динӣ бар роҳи дигаранд»:

Он оқилон, ки мар-сари динро ба илми ҳеш
Бар тахтгоҳи ақлу басар тоҷу афсаранд.
Он оқилон, ки аҳли хирадро ба боғи дин
Бори дарахти Аҳмади Мухтору Ҳайдаранд.
Он оқилон, ки зери қадам рӯзи иззу фаҳр
Ҷуз фарқи Муштариву сари Моҳ наспаранд...[15, 262].

Аммо андешаи Кисой, дар ҷавоб ба қасидаи аввал, фарохтар аст. Ӯ баъд аз он ки фикрашро дар бораи «ду гавҳар чӣ гавҳаранд?» баён медорад, бо гӯяндаи қасидаи аввал ба муориза бармехезад. Ӯ тамоми уммати Исломо ро зодаи як падару модар ҳисоб мекунад ва саволро ба миён мегузорад, ки бо тафаккури Носири Хусрав ҷур намеоянд. Кисой меандешад, ки ҷаро онҳое, ки дам аз муҳаббати Алӣ (а) мезананд, душману «ҳасми Умаранд» ва ҷаро онҳое, ки бо Абӯбакр (р) дӯстӣ доранд, «ҳасми Ҳайдаранд»? Агар аҳли суннат,-мегӯяд шоир,- дар «сираташон бӯғзи Ҳайдар» бошад, «ҳаққо, ки душманони Абӯбакру Умаранд». Бо ҳамин андеша, Кисой ба Носири Хусрав муҷриат карда пешниҳод менамояд:

Гар оқилӣ, зи ҳар ду ҷамоат сухан мағӯй,
Бигзоршон ба ҳам, ки на Афлах, на Қамбаранд,
ва охиран ўро гўшзад месозад, ки

Ҳон, то аз он гурӯҳ набошӣ, ки дар ҷаҳон,
Чун гов меҳўранду чу гургон ҳамедаранд.
Ё кофирӣ ба қоида, ё мўъминӣ ба ҳақ,
Ҳамсояғони ман на мусулмон, на кофаранд.

Ин тарзи баёни фикри Кисоии Марвазиро баъдан Носири Хусрав қабул карда наметавонист, чунки барои Носир як мазҳаби кулл ва як роҳи расидан ба ҳақ вучуд дошту халос, зеро дар нисбати Кисоӣ мустақиман ҳидоятро аз Имоми Замон – Мавлоно Мустансири биллоҳ мегирифт. Аз ин ҷиҳат бошад, ки суханҳои худро ба қуввату тозаву барно ва суханони Кисоиро пиру заиф ангошт ва бо навшуханони худ мақолати Кисоиро кўҳангашта мепиндошт. Аз ин рӯ, байни ин ду шоир ихтилоф дар мазҳаб вучуд надошт, чун ҳар ду аз аҳли шиаи исмоилӣ буданд, балки муҳолифаташон дар тарзи баёни ҳикмату фалсафаи мазҳабияшон буд. Агар Кисоӣ аз аҳли асноашария ва ё эътиқодманди дигар мазҳаби исломӣ мебуд, Носири Хусрав гуфтаи ўро кўҳангашта намехисобид, чаро ки ҳикматашон рушду тафаккурашон мутобиқи замон комил намешавад. Мувофиқи таълимоти онҳо фалсафаву ҳикматашон комилёфта маҳсуб меёбад ва фикри навро парварида наметавонад. Танҳо таълимоти исмоилия дар ҳар давра замон зинаи навро тай мекунад ва эътиқодмандон низ мувофиқи ҳидояти замон меандешанд ва ҳатто гуфтан мумкин аст, ки баъзе ғояҳои таълимотиву мазҳабии Носири Хусрав низ дар замони мо пиру заиф ва кўҳангашта ба назар мерасанд.

Китобнома:

1. Авфӣ, Муҳаммад. Лубоб-ул-албоб \ Муҳаммад Авфӣ. Бо тасҳеҳоти ҷадид ва ҳавошии Саид Нафисӣ. – Техрон: Китобфурӯшии Ибни Сино, 1335.
2. Браун, Э. Таърихи адабии Эрон / Эдуард Браун. Тарҷумаи ҷилди дувуми Алипошо Солеҳ. – Техрон: Амири кабир, 1358.
3. Борфурӯш, Муҳаммадбоқир Начафзода. Ҳақим Кисоии Марвазӣ ва шеърӣ \ Муҳаммадбоқир Начафзодаи Борфурӯш. – Қоимшаҳр: Ручо, 1377. -224 с.

4. Дурахшон, Махдӣ. Ашъори Ҳаким Кисоии Марвазӣ ва таҳқиқ дар зиндагонӣ ва осори ӯ \ Махдии Дурахшон. - Техрон: Донишгоҳи Техрон, 1357. - 140 с.
5. Кошӣ, Такиуддин. Хулосат-ул-ашъор ва забдат-ул-афкор / Такиуддини Кошӣ. Нусхаи хаттии Китобхонаи маҷлиси шӯрои исломии мазбут ба шумораи 636 нусхаҳои хаттӣ.
6. Қазвинӣ, Розӣ Абдулҷалил. Ан-нақз / Абдулҷалил Розии Қазвинӣ. Ба тасҳеҳи Мирзо Ҷалолуддин Муҳаддиси Урмавӣ. - Техрон: Муаллиф, 1331.
7. Муин, Муҳаммад. Таълиқоти “Ҷаҳор мақола”. - Техрон: Садои муосир, 1388. - 508 с.
8. Оташӣ, Манучеҳр. Носири Хусрав саргаштаи ҷаҳон ва табибии Юмгон \ Манучеҳри Оташӣ. – Техрон: Оҳанги дигар, 1386. - 304 с.
9. Риёҳӣ, Муҳаммад Амин. Кисоии Марвазӣ: зиндагӣ, андеша ва шеърӣ ӯ. Чопи ҷаҳорум. – Техрон: Интишороти илмӣ, 1373. - 160 с.
10. Сафо, Забеҳуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон / Забеҳуллоҳ Сафо. -Техрон: Фирдавсӣ, 1363.
11. Тӯсӣ, Насируддин. Меъёр-ул-ашъор / Насируддини Тӯсӣ. Таҳияи Урватуллои Тоир, Мирзо Абдуллоев, Раҳмуддини Ҷалол. – Душанбе: Ориёно, 1992. - 152 с.
12. Фурӯзонфар, Бадеуззамон. Маҷаллаи «Ормон», шумораи аввал, озармоҳ, 1309, - С.27-34 ва таълиқоти «Ҷаҳор мақола», - С.. 90-96.
13. Хусрав, Носир. Девони ашъор / Носири Хусрав. Бо эҳтимоми Насруллоҳи Тақавӣ. - Техрон: Муин, чопи ҷаҳорум, 1387. - 734 с.
14. Хусрав, Носир. Девон / Носири Хусрав. Муқаддима ва шарҳи ҳоли Сайид Ҳасани Тақизода. – Техрон: Нигоҳ, чопи ҷаҳорум, 1384. - 542 с.
15. Хусрав, Носир. Девони ашъор \ Носири Хусрав. Мураттибон ва таҳиягарони матн, сарсухан ва таълиқоту ҳавошӣ Амрияздон Алимардонов ва Нурмуҳаммади Амиршоҳӣ. Ҷ.1. – Душанбе: Шӯҷоиён, 2009. - 640 с.
16. Хусрав, Носир. Девони ашъор / Носири Хусрав. Мураттибон ва таҳиягарони матн, сарсухан ва таълиқоту ҳавошӣ Амрияздон Алимардонов ва Нурмуҳаммади Амиршоҳӣ. Ҷ.2. – Душанбе: Шӯҷоиён, 2009. - 648 с.
17. Хусрав, Носир. Девони ашъори Ҳаким Носири Хусрави Қубодиёнӣ \ Носири Хусрав. Бо эҳтимоми Мучтабо Минавӣ ва Махдии Муҳаққиқ. - Техрон: Муассисаи иттилоотии исломии Донишгоҳи Мак Гил, 1357. - 771 с.

18. Эте, Ҳ. Таърихи адабиёти форсӣ \ Херман Эте. Тарҷумаи Ризозода Шафақ, чопи дувум. –Техрон: Бунгоҳи тарҷума ва наشري китоб, 1339.

ТАВРЕ ДИГАР НИГАРИСТАН БА АДАБИЁТ Суфизода Ш.²

*Институти забон ва адабиёти
ба номи А. Рӯдакӣ, АМИТ*

Дар мақолаи мазкур роҷеъ ба корномаи пажӯҳишии Муҳаммадризо Шафеи Кадканӣ, яке аз барҷастатарин муҳаққиқони таърихи адабиёти порсии тоҷикӣ суҳан меравад. Ӯ на танҳо дар ҳавзаи адабиёти классик таҳқиқоти бемислери анҷом додааст, балки дар пажӯҳиши адабиёти муосир ва тасҳеҳи мутуни адабиёти классик низ дорои маҳорати баланд аст. Метавон гуфт, Кадканӣ аз ҷумлаи камтарин олимони эроншиносест, ки бо назарияҳои нави адабиётшиносӣ ва фалсафии ҷаҳон ошноӣ хуб дошта, дар таҳқиқи мероси манзуму мансури адабии порсӣ аз онҳо суд бардоштааст. Ӯ забонҳои англисӣ, фаронсавӣ, олмонӣ ва арабиро хеле хуб медонад ва бо бештари таҳқиқоти бунёдии адабиётшиносие, ки ба забонҳои мазкур нигошта шудаанд, ошно буда, бозёфтаҳои ҷолиби онҳоро бо диде дақиқу ҷарф бар адабиёти порсии тоҷикӣ татбиқ кардааст. Аз ин рӯ, ишнокти Кадканӣ аз матни адабӣ ба вежа аз масъалаҳои сабкиносии назму насри порсии тоҷикӣ аз равишҳои суннатии адабиётшиносии порсӣ тафовут дорад. Ӯ дар таҳқиқи таърихи забону адабиётва фарҳанги порсӣ нуктаҳои комилан наверо мӯшикофона кашф кардааст, ки дар зоти худ бесобиқаанд.

Калидвожаҳо: Муҳаммадризо Шафеи Кадканӣ, адабиётшиносӣ, назарияҳои адабӣ, сабкиносии, ғурмолизми русӣ, шакл, ҳунарсоза.

²Суфизода Шодимуҳаммад Зикриёпур – доктори илмҳои филологӣ, ходими пешбари илмӣ шуъбаи таърихи адабиёти Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Тел.: (+992) (37) 2214302; e-mail: sufizadeh@gmail.com.

Суфизода Шодимуҳаммад Зикриёпур – доктор филологических наук, ведущий научный сотрудник отдела истории литературы Института языка и литературы имени Рудаки Национальной академии наук Таджикистана. Тел.: (+992) (37) 2214302; e-mail: sufizadeh@gmail.com.

Sufizoda Shodimuxammad Zikriyopur - doctor of Philological Sciences, leading researcher of the Department of Literary History of the Rudaki Institute of Language and Literature of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Tel.: (+992) (37) 2214302; e-mail: sufizadeh@gmail.com.

Иной взгляд на литературу

В данной статье рассказывается об исследовательской деятельности Мухаммадреза Шафеи Кадкани, одного из самых выдающихся исследователей истории таджикско-персидской литературы. Он не только осуществил беспрецедентные исследования в области классической литературы, но и обладает высоким мастерством в исследовании современной литературы и подготовке к изданию научно-критических текстов классической литературы. Можно сказать, что Кадкани – один из немногих иранских ученых, хорошо знакомых с новыми литературоведческими и философскими теоретическими достижениями мировой науки, которых активно применяет при исследовании персидско-таджикской литературы. Он в совершенстве владеет английским, французским, немецким и арабскими языками и знаком с большинством фундаментальных литературоведческих исследований, написанных на этих языках, и применил их результаты к анализу персидско-таджикской литературы. Поэтому знание Кадкани о художественном тексте, в особенности проблем поэтики таджикско-персидской поэзии и прозы, отличается от традиционных подходов в иранском литературоведении. Исследуя историю персидского языка, литературы и культуры, он скрупулёзно открыл совершенно новые и беспрецедентные, по своей сути, художественные явления.

Ключевые слова: Мухаммадреза Шафеи Кадкани, литературоведение, теория литературы, поэтика, русский формализм, форма, художественный приём.

A Different Look at Literature

This article describes the scientific activities of Muhammadreza Shafei Kadkani, one of the most prominent researchers of the history of Tajik-Persian literature. He carried out not only incomparable research in the field of classical literature, but also has a high skill in the study of modern literature and the edition of critical texts. It can be said that Kadkani is one of the few Iranian scientists who are well acquainted with the new literary and philosophical theoretical achievements which he actively uses in his own researches. He is fluent in English, French, German and Arabic and is familiar with most of the fundamental literary studies written in these languages, and applies their results to articles and books. Therefore, Kadkani's knowledge of the literary text especially the problems of the poetics of Tajik-Persian poetry and prose, differs from traditional approaches in Iranian literary criticism. Exploring the history of the Persian language, literature and culture, he meticulously discovered completely new and unprecedented, in its essence, artistic phenomena.

Key words: Muhammadreza Shafei Kadkani, literary criticism, literary theory, poetics, Russian formalism, form, artistic device.

Муҳаммадризо Шафеи Кадканӣ 19-уми октябри соли 1318 дар рустои Кадкани Нишопур (Эрон таваллуд шудааст. Ӯ дар мактаб таҳсил накардааст. Аз оғози кӯдакӣ аз падари худ, ки рӯхонӣ буд, таълим гирифтааст. Аз Муҳаммадтақӣ Адиби Нишопурӣ (Адиби Нишопурии дувум) забону адабиёти арабиро омӯхтааст. Дар пеши чанд устод калом ва фикҳро аз бар карда, пас аз чанд вақт дар факултаи забону адабиёти порсии Донишгоҳи Фирдавсии Машҳад таҳсили хешро идома додааст. Унвони докториашро дар мавзӯи «Сувари хаёл дар шеърӣ порсӣ» таҳти роҳнамоии Бадеуззамони Фурӯзонфар дар Донишгоҳи Техрон дарёфт кардааст.

Муҳаммадризо Шафеи Кадканӣ донишманди барҷаста ва назарияпардозӣ навоар дар фарҳангу адаби Эрон шинохта шудааст. Ӯ тамоми умри азизи хешро дар пажӯҳиши адабу фарҳанги порсӣ сарф кардааст. Кадканӣ на танҳо дар ҳавзаи адабиёти классик таҳқиқоти бемислоро анҷом додааст, балки дар пажӯҳиши адабиёти муосир ва тасҳеҳи мутуни адабиёти классик низ дорои маҳорати баланд аст. Метавон гуфт, ӯ аз ҷумлаи камтарин олимони эроншиносест, ки бо назарияҳои нави адабиётшиносӣ ва фалсафии ҷаҳон ошноӣ хуб дошта, дар таҳқиқи мероси манзуму мансури адабии порсӣ аз онҳо суд бардоштааст. Афзун бар ин, Кадканӣ дар сурудани шеър таҷрибаи зиёд дорад. Ҳаводорони ашъораш на танҳо дар густараи қаламрави забони порсӣ, балки дар байни дигар миллатҳо низ зиёданд. Чанд маҷмӯаи ашъораш дар Эрон интишор ёфтааст. Сурудаҳои ӯ саршор аз мазмунҳои баланди ахлоқию иҷтимоист. Дар даврони ҷавонӣ ба сабки шоирони классик шеър месурӯд. Баъдан ба тарзи шеъри нимоӣ рӯй овард. Интишори маҷмӯаи ашъори ӯ таҳти унвони «Дар кӯчабоғҳои Нишобур» номи Кадканиро дар миёни аҳли адаб ошно кард.

Кадканӣ аз соири олимони забардасте мисли Саид Нафисӣ, Мучтабо Минӯӣ, Эраҷи Афшор, Абдулҳусайни Зарринқӯб, Забеҳуллоҳи Сафо, Бадеуззамони Фурӯзонфар ва дигарон бо он фарқ мекунад, ки забонҳои англисӣ, фаронсавӣ, олмонӣ ва арабиро хеле хуб медонад ва бо бештари таҳқиқоти бунёдии адабиётшиносие, ки ба забонҳои мазкур нигошта шудаанд, ошно буда, бозёфтаҳои ҷолиби онҳоро бо диде дақиқу жарф бар адабиёти порсии тоҷикӣ татбиқ кардааст. Аз ин рӯ, шинохти Кадканӣ аз матни адабӣ, бавежа аз

масъалаҳои сабкшиносии назму насри порсии тоҷикӣ аз равишҳои суннатии адабиётшиносии порсӣ тафовут дорад. Ӯ дар таҳқиқи таърихи забону адабиёт ва фарҳанги порсӣ нуктаҳои қомилан навино мӯшиқофона кашф кардааст, ки дар зоти худ бисобиқаанд.

Осори арзишманди илмии Шафеии Қадқани ба монанди «Суварӣ ҳаёл дар шеърӣ форсӣ», «Муסיқии шеър», «Забони шеър дар насри сӯфия», «Бо ҷароғу оина» (Дар ҷустуҷӯи решаҳои таҳаввули шеърӣ муосири Эрон), «Шоирӣ оинаҳо», «Растохези қаламот» ва ғайра қитобҳои мавриди ниёзи ақсари пажӯҳишгарон аст. Дар миёни пажӯҳишҳои ӯ қитоби «Муסיқии шеър» мақоми вежа дорад. Бахши бузург аз пажӯҳишҳои ӯро қисматҳои таҳқиқот роҷеъ ба ирфони Хуросон ташкил мекунад. Қисматҳо бо номи «Аз мероси ирфонӣ», ки иборат аз як қатор қитобҳо дар бораи симоҳои барҷастаи ирфони Хуросон аст, аз ҷумлаи таҳқиқоти арзишманди ӯст.

Пажӯҳишҳои Қадқани дар заминаи тасхех ва таҳияи осори қуҳан дорои арзиши баланди илмӣанд. Барҷастатарин қисм ӯ тасхех ва интиқоди осори Фаридуддин Аттори Нишопурист. Эшон қанд даҳа аз умри ҳешро сарфи омӯзиши дақиқи осори ин шоирӣ қушному тавоно намудааст. Ба ақидаи Мучтабо Мучаррад, ки бо таърихи тасхехи мутун дар Эрон қуб ошност ва дар ин замина қитобе бо номи «Суннати тасхехи матн дар Эрони пас аз ислом» навиштааст, ваҷҳи шохиси тасхехоти Шафеии Қадқани «завқи бисёр-бисёр арзишманд ва мутатаббияна»-и эшон аст, ки ҳатто ба манзумаи фикрӣ ва қаҳони андешаи муаллифи матни мавриди тасхех даст меёбад».

Асрору-т-тавҳид», ки бо қушишу эҳтимоми Қадқани дар асоси нусхаҳои шахсии эшон тасхех шудааст, яке аз беҳтарин матнҳои илмӣ-интиқодии адабиёти қуҳани ирфонии порсии тоҷикист. Муқаддимаи муфассалу олимонае, ки эшон бар ин қитоб навиштаанд, пажӯҳиши арзишманде дар боби зандагӣ ва рӯзқори Абусаиди Абулхайр (967-1049) ва таърихи ирфони Хуросон аст. Шарҳу тавзеҳоти ниғоштаи Қадқани бар ин рисола қилди қудогонаест, ки ба бисёре аз масъалаҳо марбут ба Абусаиди Абулхайр ва ҳаёти иҷтимоию фарҳангии он замон равшани меандозад. Асрору-т-тавҳид» қӣ аз лиҳози муқаддима ва қӣ аз қиҳати тасхехи матн ва қӣ аз ҳайси таълиқот арзиши баланди илмӣ дорад.

Кори дигари арзишманди Шафеии Кадканӣ ду чопи мухталифи «Гузидаи ғазалиёти Шамси Табрез» аст, ки ба гуфтаи худи эшон дар асоси тасҳеҳи Бадеуззамони Фурӯзонфар тадвин шудааст. Китоби мазкур дорои таълиқоти арзишманди илмӣ ва андешаҳои ҷолиб буда, метавонад роҳнамое хубе барои мавлоношиносон бошад.

Шафеии Кадканӣ дар кори тарҷума низ пешкисват аст. Рисолаи «Русуми дору-л-халофа» (1349), асари Ҳилол ибни Муҳсини ас-Софӣ «Овозҳои Синдбод» (1348), «Гузидаи ашъори Абдуваҳҳоб ал-Баётӣ» (1348), китоби Муҳаммад Абдулғании Ҳасан «Абумуслими Хуросонӣ» (1348), рисолаи Мутахҳар ибни Тоҳири Макдисӣ «Офариниш ва таърих» (1349-1352), китоби Рейнолд Николсон «Тасаввуфи исломӣ ва робитаи инсон ва Худо» (1358), «Дафтари рӯшноӣ»-и Муҳаммад ибни Али Саҳлагӣ (1384), «Таърихи Нишопур»-и Абуабдо Ҳокими Нишопурӣ, мақолаи «Ваҷҳи ғолиб»-и Роман Якобсон, мақолаи арзишманди Умберто Эко «Таҳлили сохтори адабӣ ва як теъдод осори дигареро, ки ба гуфтаи худи ӯ «ҷойи онҳо дар илму фарҳанги Эрон ҳолӣ будааст», бо қалами ин донишманд аз забонҳои арабӣ ва англисӣ ба порсӣ тарҷима шудаанд.

Фаъолияти пурсамар ва густардаи илмии Кадканиро наметавон дар чанд саҳифае бозгӯ кард. Аз ин рӯ, ин корро ба фурсати дигаре вогузор намуда, чанд мулоҳизаи хешро дар бораи мактаби ғурмолизми русӣ, ки таъсири бузург ба андешаҳои ин муҳаққиқи бориқбинро жарфандеш дорад, баён медорем.

Ба гуфтаи худи Кадканӣ нахустин маротиба дар бораи ғурмолизми русӣ аз забони олими тавоноӣ шуравӣ Муҳаммад Нурӣ Османов, ки банда ифтихори шогирдии он бузургмардро дорам, баъзе андешаҳоеро шунидааст ва пас аз чанд муддат, ки ба Аврупо сафар мекунад, ба омӯзиши назарияҳои онон мепардозад. Тадрису таҳқиқи ӯ дар донишгоҳҳои ғарбӣ ва робитаву ошноияш бо назарияпардозони бузурги ҷаҳон нақши бузурге дар ташаккули ҷаҳонбинӣ ва густариши дидгоҳҳои илмӣ ӯ гузоштааст. Ошноии бевосита бо мактабҳои муосири адабиётшиносии Ғарб, баҳраамандӣ аз суҳанронии суҳбатҳои пурмуҳтавои назарияпардозони бузурге чун Роман Якобсон, Виктор Эрлих, Терри Иглтон ва дигарон замина фароҳам кард, то ӯ бо нигоҳе комилан нав ба таҳқиқи мероси гаронбаҳои адаби порсӣ бипардозад ва назарияи таъсиргузори ҷолибиеро дар шинохти мероси адабии

порсӣ ба роҳ андозад. Аммо, беш аз ҳама Шафеии Кадканӣ ба мактаби ғурмолизи русӣ дилбастагии хос дорад. Шавқу алоқаи ин муҳаққиқи пурдону пуркор ба ғурмолизи русӣ шояд аз он маншаъ бигирад, ки ба бештари назарияҳои ин мактаби илмӣ дар осори балоғиёни гузаштаи мо ишораҳои шудааст ва ин шабоҳати дидгоҳҳо таваҷҷуҳи ӯро ба ин таълимот барангехтааст.

Бори аввал мактаби ғурмолизи русӣ ва мафҳумҳои меҳвари онро аз қабili «ошноизудой», «вачҳи ғолиб», «пайранг», «заум» ва ғайраро Шафеии Кадканӣ дар соли 1977 дар дарсҳои ҳофизшиносии хеш ба донишомӯзони факултаи забону адабиёти Донишгоҳи Техрон омӯзиш дод. Гуруҳе аз шогирдон аз рӯи сабти дарсгуфтораҳои устод матни хаттии онро таҳия карда, ба Кадканӣ пешниҳод карданд, ки онро дар шакли китоб ба чоп расонад, то алоқамандони дигар битавонанд бо назарияи ғурмолизи русӣ ошно бишаванд. Бо ворид намудани як қатор тағйиру иловаҳо Шафеии Кадканӣ ин дарсгуфтораро дар соли 2013 дар шакли китоб таҳти унвони «Растохези каламот» нашр кард. Интишори китоб таваҷҷуҳи гуруҳҳои васеи илму адабро ба худ ҷалб кард. Ин китоб дар муддати кӯтоҳ ҳафт маротиба мӯҳаддадан интишор ёфт. Аз манзари шакл ба ҳақиқати шеър нигаристан муҳтавои асосии китоби мазкурро ташкил медиҳад, ки равиши комилан нава дар сабкшиносии адабист.

Идеяҳои мактаби ғурмолизм дар нақди адабӣ, ки бунёди онро Борис Шкловский гузошта буд, дар адабиётшиносӣ ва баъдтар дар тамоми улуми гуманитарӣ инқилоб ба амал оварданд. Лев Тротский, яке аз поягузори инқилоби сотсиалистӣ таъкид карда буд, ки «бо саъю кӯшиши Шкловский, ки хизмати каме нест! - назарияи санъат, аз ҷумла ҳуди санъат аз ҳолати кимиёгарӣ дар ниҳоят ба мақоми кимиё интиқол ёфт» [4, 119.]. Дар ҳақиқат Борис Шкловский ва мактаби ғурмолизи русӣ илми адабиётшиносиро аз баррасиҳои туфайлию ғайриадабии осори бадеӣ, ки дар он замон роиҷ буд, ба ҷониби равиши дақиқи илмӣ савқ дод.

Воқеан, ғурмолизи русӣ бар бадани адабиётшиносии суннатии русӣ нафаси тозае дамид. Яке аз барҷастатарин назарияпардозони адабии муосир Терри Иглтон пешгуфтори наشري аввали китоби хеш «Назарияҳои адабӣ»-ро бо суханони зерин оғоз мекунад: «Агар касе бихоҳад сароғози таҳаввуло мушаххас кунад, ки дар қарни ҳозир

назарияи адабиро кӣ ва кай ба зери сайтараи худ даровардааст, ҳеч таърихе муносибтар аз соли 1917 нест ва муносибтар аз Виктор Шкловский касе нест. Он замон Виктор Шкловский – фурмолисти чавони рус – рисолаи пештози худ “Ҳунар ба масобаи тамхид”-ро интишор дод. Аз он пас ва бавежа тайи ду даҳаи гузашта назарияи адабӣ шоҳиди нашвунамои шигарфе будааст: ҳатто маънои вожаҳои “адабиёт”, “хондан”, ва “нақд” дигаргунии амикero аз сар гузаронидааст.» [3, 1]. Ошноии комили Шафеии Кадкани бо мактаби фурмолизи русӣ боис гардид, ки равишҳои нави таҳқиқ дар эроншиносӣ густариши бештаре пайдо бикунанд.

Чунонки аз номаш хувайдост, мақсади асосии фурмолизм шинохти шакл дар осори бадеӣ аст. Аммо истилоҳи «шакл» дар назарияи фурмолизи русӣ бо ончи дар мактабҳои анъанавии адабиётшиносӣ матраҳ буд, фарқ дорад. Дар адабиётшиносии муосири тоҷик, маъмулан таҳти вожаи «шакл» сурати зоҳирии асар фаҳмида мешавад. Дар назарияи фурмолистон таҳти мафҳуми «шакл» сохтори зоҳирӣ ва тамоми бандубастҳои асари бадеӣ фаҳмида мешавад. Яке аз поягузори мактаби мазкур Борис Эйхенбаум таъкид меварзад, ки «мафҳуми шакл <...> маҷмӯае пӯё ва мушаххас аст, ки дар худ мухтавое дорад ва бо ин мухтаво нисбати дарунӣ ёфтааст». Виктор Шкловский исрор меварзад, ки мафҳуми «шакл» маҷмӯаи муносибатҳоест, ки миёни унсурҳои адабӣ вучуд дорад ва хонанда маъноро аз тариқи равшан намудани муносибатҳои дарунии матн кашф мекунад».

Фурмолистон аз муқобили ҳам қарор додани мақулаҳои сурат ва маъно, ки дар илм роиҷ буд, даст кашида, онҳоро ба ду мафҳуми нав – «фурм» ва «мавод» иваз карданд. Маводи асари бадеӣ, ба ақидаи онҳо вожагон, тасвирҳои гуногун, мазомин, ибораҳо, гуфторҳо ва ғайра аст, ки адиб дар натиҷаи мутолиа ва мушоҳидаҳои хеш пайдо кардааст. Тарзу усули ҷобачогузори ин мавод фурми асари бадеиро созмон медиҳад. Ба ин роҳ фурмолистони русӣ гунҷоиши маъноии истилоҳи «фурм»-ро васеътар карданд. Таҳти мафҳуми «шакл» ҷанбаҳои зоҳирии шеърро, аз қабил қолаб, радиф, қофия, сурати берунии вожа, ҳамнишинии вожагон, ҳамсадоии ҳарфҳо, пайвастигии ҷузъҳои матнӣ шеър ва ҳамаи ончи дар нигоҳи аввал вонамуд мешавад, фаҳмида мешавад.

Чунин шинохт мафҳуми «шакл»-ро ба яке аз масъалаҳои асосии пажӯҳишҳои фурмолистӣ табдил кард. Фурмолистон тарзи тағйир додани вожаи маъмулиро ба каломии ҳунариёе яке аз принципҳои асосии ба вучуд омадани шеър барангоштанд ва ин амали ҷойгузин кардани вожагонро «художественный приём» номиданд, ки муродифи порсии онро Шафеии Кадканӣ «хунарсоза» номидааст. Аз ин дидгоҳ шеър маҷмӯаи вожагон ва ҳамсадоии онҳо не, балки ҳамнишинӣ ва муносибати байни онҳост, ки тавассути хунарсоза созмон меёбад, ончунон ки дар мусиқӣ маҷмӯаи садоҳо оҳангро ташкил намедиханд, балки муносибат миёни маҷмӯаи садоҳо асари мусиқиро тавлид мекунад. Дар сурати иваз намудани ҷойи вожа дар мисра низоми ҳамсадоии вожагони он вайрон шуда, шакли шеър, яъне латофату зебоии он аз байн меравад [2, 67]. Ин навовариҳои фурмолизми русӣ баъдтар дар мактабҳои сохторгарой (структурализм) ва нақди нави амрикоӣ густариш пайдо кард. Клинт Брукс, яке аз назарияпардозони муосири амрикоӣ низ ба пайванди мутақобили унсурҳои матн дар матни адабӣ, ки дар натиҷаи корбарии дуруст аз хунарсоза ба вучуд меояд, эътироф мекунад, ки «Шакли шеър иборат аз танзими мавод (оҳанг, тасвир, идея ва ғ.) барои эҷоди таъсири шадид аст». [1, 332]. Ба бовари Шафеии Кадканӣ, «шеър дар ҳама забонҳо мусиқӣ шудани авотиф аст дар забони тасвир. Тамоми фурмҳо аз ҳамин ҷо наштад мегирад ва ҳунари чизе ҷуз фурм нест» ([5, 698].

Дар робита ба масъалаи шакл метавон чунин натиҷа гирифт, ки барои фурмолистон он чи ҳуди асар мегӯяд муҳимтар буд. Онҳо масъалаҳои берун аз матн, мисли саргузашти шоир, воқеаҳои замонаи ӯ, маъноҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, ҷомеашинохтӣ, равонӣ, таърихӣ асарро инкор намекунанд. Масъалаҳои мазкур, мегӯянд онҳо, бояд дар заминаи шинохти фурми асар ба таҳқиқ қашида шаванд. Танҳо аз роҳи шинохти дурусти шакли асар ба маънои дақиқи он расидан муяссар мешавад. Муҳаққиқ бояд нахуст бо маводи хом ошно шавад ва роҳҳои ба мафҳуми ҳунариёе табдил шудани онро таҳқиқ кунад, пас аз ин ба дарки хунарсоза талош кунад ва мушаххас кунад, ки чӣ гуна тавассути он вожаи маъмулӣ ба каломии бадеӣ табдил ёфтааст. Дар тағйири шакл кардани вожа пажӯҳишгар бояд ба сохт ва робитаи мутақобили миёни вожагони матн таваҷҷуҳ кунад ва мақоми низоми грамматикӣ, фонетикӣ ва поэтикӣ асарро дар созмон ёфтани бофти

асар дақиқ намояд. Ҳангоме ки вежагиҳои дар бофти матн ба ҳам иртибот пайдо кардани аҷзои он ошкор мегардад, омили ба вучуд омадани латофат ва ҷаззобияти он ошкор мешаванд. Кашфи вежагиҳои шакли матн афзун бар барангехтани ҳисси лаззат ва зебоишиносӣ дар хонанда, ба ӯ ёрӣ мерасонад, ки ба осонӣ ба дарки жарфо ва ҳақиқати асар даст ёбад. Аз ин рӯ, дар навбати аввал бояд суоли «Ин шеър чӣ гуна гуфта шудааст?» дар зехни хонанда падида ояд. Посуҳи дуруст ба ин пурсиш ӯро ба жарфои андешаи шоир роҳнамун месозад.

Китоби «Растохези каламот» дарсгуфторҳои Муҳаммадризо Шафеии Кадканӣ дар бораи фурмолиزمи русист. Итишори ин китоб ҷомеаи илмию адабии Эронро ба ҷунбиш овард. Дар замони кутоҳ «Растохези каламот» ҳафт маротиба бознашр шуд. Дар атрофи он баҳсу баррасиҳои гарме сурат гирифта, як қатор нақду назарҳои гуногун дар расонаҳои илмию адабии Эрон интишор гардид. Муҳимтар аз ҳама ин аст, ки интишори ин рисола ангезаи ҷиддие дар бознигариҳои равишҳои таҳқиқ дар Эрон барпо кард. Дар партави дидгоҳҳои фурмолистонаи Шафеии Кадканӣ дар зовияи диди пажӯҳандагони Эрон тағйироти назаррасе ба вучуд омад.

Таъсири идеяҳои фурмолистӣ бар илмҳои гуманитарӣ хеле бузург аст. Нуфузи ин таълимот аз доираи забоншиносӣ ва адабиётшиносӣ фаротар рафта, ба тамоми илмҳои гуманитарӣ ва ҳатто улуми табиатшиносӣ то андозае таъсир расонд. Дар заминаи идеяҳои фурмолиزمи русӣ дар нақди адабӣ мактаби расмие арзи ҳастӣ намуд, ки идеяҳои он ангезаи беназире дар рушду ташаккули назарияҳои адабию зебоишиносии ҷаҳон гардид. Намояндагони барҷастаи ин мактаб – Виктор Шкловский, Роман Якобсон, Осип Брик, Борис Эйхенбаум, Юрий Тинянов ва дигарон дар рушду такомули назарияи адабиёт ва нақди адабии русӣ саҳми бузург гузоштанд. Фурмолиزمи русӣ дар ташаккули шахсияти илмии Михаил Бахтин ва Юрий Лотман, назарияпардозони барҷастаи адабии қарни XX саҳми намоён дорад. Бо ҳичрати Роман Якобсон ба Прага ва сипас ба Иёлоти Муттаҳидаи Амрико андешаҳои фурмолистӣ ангезаи муҳимме дар зухури ҷараёнҳои нави адабиётшиносӣ чи дар Шуравӣ ва чи дар мамолики Ғарб гардид. Мактаби нишонашиносӣ (семиотика)-и Тарту дар Эстония, сохторгарой дар Прага ва баъдтар дар Фаронса, нақди

нав дар ИМА, чараёни пасоохторгарои ва ғайра мадҷони идеяҳои ғурмолизми русӣ мебошанд. Назарияҳои навтариини адабиётшиносие чун «матни пинҳон» (Ю. Кристова, интертекстуальность), «марғи муаллиф» (Р. Барт, смерть автора), ривоятшиносӣ (Т. Тодоров, нарратология), сохторшиканӣ (Жак Деррида, деконструкция) ва ғайра дар партави идеяҳои ғурмолизми русӣ ба вучуд омаданд. Бинобар ин, дар ҳамоиши байналмилалие, ки соли 2013 дар Маскав бахшида ба 100-солагии ғурмолизми русӣ барғузур гардид, ба эътирофи умум таъкид гардид, ки «як қарни комил дар улуми инсониро метавон қарни Шкловский номид, ки бо иқдоми як донишҷӯи бистсола оғоз гардид».

Китобнома:

1. Cleanth Brooks, Robert Penn Warren. Understanding poetry. An Anthology for College Students. N. Y., Henry Holt and Company, revised edition, 1950; Original edition, 1938. – 518 p.
2. Выготский, Л. Психология искусства / Л. Выготский. - Ростов н/Д: Феникс, 1998. – 480 с.
3. Иглтон, Терри. Пешдаромаде бар назарияи адабӣ / Терри Иглтон; тарҷимаи Аббос Мухбир. Вероиши 2. – Техрон: Нашри марказ, 1380. – 376 с.
4. Троцкий, Л. Литература и революция. - М.: Красная новь, 1923. – 512 с.
5. Шафеии Кадканӣ, Муҳаммадризо. Бо чароғу оина / Муҳаммадризо Шафеии Кадканӣ. Чопи 5-ум. – Техрон: Сухан, 1394. - 764 с.

БОЗТОБИ АНДЕШАҲОИ НОСИРИ ХУСРАВ ДАР ШЕЪРИ
САЙИД ЗАМОНИДДИНИ АДИМ
Давлатбеков Л.³

*Институти илмҳои гуманитарии ба
номи академик Б. Искандарови АМИТ*

*Сайид Замониддини Адим яке аз шоирони соҳибистеъдоди қарни
XX-и доираи адабии Бадахшон ба ҳисоб меравад. Ашъори ин шоир
гуногунранг буда, бисёр мавзӯҳои адабӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, фалсафиро
фаро мегирад. Яке аз хусусиятҳои ашъори Адим ин аст, ки то андозае
таҷассумгари ҳикмати Носири Хусрав мебошад. Дар бисёр шеърҳои
Адим нақши осори ҳикмати Ҳаким Носири Хусравро мушоҳида кардан
мумкин аст. Шоирӣ маъруф дар масъалаи мақоми ақл, илм, танқиди
нуқсонҳои ҷамъият, масъалаҳои динӣ-ирфонӣ, ҳамбастагии дину
фалсафа худро чун пайрав ва мухлиси Носири Хусрав нишон медиҳад.
Адими Шугмонӣ маъно ва мазмуни ҳикматҳои ҳаким Носири Хусрави
Қубодиёниро дар тамоми жанрҳои адабӣ – қасидаву газал, маснавию
тарҷеот ва махсусан рубоӣёт на фақат пайравӣ кардааст, балки
инкишоф додааст. Қаҳрамони лирикии ӯ шахси озодандеш,
бомаърифат ва бочӯрӣ буда, муқобили намоёндагони тафаккури
маҳдуду таассуб мебошад ва мисли Ҳаким Носири Хусрав иллати ин
бадбинии душманони худро дар дуруст нашинохтани ҳақиқати дини
муҳаммадӣ арзёбӣ мекунад ва ин гурӯҳро тӯдаи аблаҳо, гули биёбонӣ,
чоҳил, гӯсола меҳонад ва таъкид мекунад, ки ин онҳо барои арзёбӣ ва
исботи андешаву ҳақиқат ягон ҳуҷҷат ва далели мантиқиро қабул
карда наметавонанд.*

³**Давлатбеков Лоло Мирзоевич** – доктори илмҳои филологӣ, ходими пешбари шуъбаи фолклор ва адабиёти Бадахшони Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишонӣ: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯчаи У. Холдоров, 4. Тел.: (+992) 931924884; e-mail: lolo.Davlatbekov@gmail.com.

Давлатбеков Лоло Мирзоевич - доктор филологических наук, ведущий научный сотрудник отдела фольклора и литературы Бадахшана Института гуманитарных наук им. академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хоруг, ул. У. Холдорова, 4. Тел.: (+992) 931924884; e-mail: lolo.Davlatbekov@gmail.com.

Davlatbekov Lolo Mirzoevich - doctor of philological sciences, leading researcher of the Department of Folklore and Literature of Badakhshan of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov NAST. Address: GBAO, Khorog city, str. U. Kholdorov, 4. Tel.: (+992) 931924884; e-mail: lolo.Davlatbekov@gmail.com.

Калидвожаҳо: Носири Хусрав, Адим, шеър, фалсафа, ақл, илм, мантиқ, дин, ирфон, ҳикмат, адабиёт, фарҳанг, газал, рубой, қасида, душманони мафкуравӣ, пеширафтҳои илмиву техникӣ.

Отражение мыслей Насира Хосрова в стихотворении

Сайида Замониддина Адима

Сайид Замониддин Адим считается одним из талантливых поэтов XX века в литературе Бадахшана. Стихи этого поэта разнообразны и охватывают многие литературные, политические, социальные и философские темы. Одной из особенностей поэзии Адима является то, что она в некоторой степени воплощает мудрость Насира Хусрава. Во многих стихах Адима можно проследить влияние поэзии Хакима Насира Хусрава. Знаменитый поэт проявляет себя последователем и поклонником Насира Хусрава в вопросах статуса разума, науки, критики пороков общества, религиозно-мистических вопросов, единства религии и философии. Адим Шугнани не только следовал, но и развивал смысл и содержание темы мудрости мудреца Насира Хосрави Кубадияни во всех литературных жанрах - қасида и газели, маснави и тарджот, и особенно повествовании. Его лирический герой – свободомыслящий, образованный и смелый человек, он против ограниченности мышления и фанатизма и, как и Хаким Насир Хусрав, оценивает вину этой ненависти своих врагов в незнании истинности мусульманской религии и называет эту группу кучей дураков, демоны пустыни, невежды и бараны. Это означает, что они не могут принять никаких логических доказательств и фактов для оценки и доказательства своего мнения и истины.

Ключевые слова: Насир Хусрав, Адим, поэзия, философия, разум, наука, логика, религия, мистика, мудрость, литература, культура, газель, рубаи, қасида, идеологические враги, научно-технические разработки.

Reflection of the thoughts of Nasir Khusrow in the poem of

Sayyid Zamoniddin Adim

Sayyid Zamoniddin Adim is considered one of the talented poets of the twentieth century in the literature of Badakhshan. This poet's poems are varied and cover many literary, political, social and philosophical themes. One of the features of Adim's poetry is that it embodies the wisdom of Nasir Khusrow to some extent. In many of Adim's poems one can trace the role of the wisdom of Hakim Nasir Khusrow. The famous poet manifests himself as a follower and admirer of Nasir Khosrow in matters of the status of reason, science, criticism of the vices of society, religious and mystical issues, the unity of religion and philosophy. Adimi Shugnani not only followed, but also developed the meaning and content of the wisdom of the sage Nasir Khosravi Qubadiani in all literary genres - qasida and ghazal, masnavi and tarjot, and especially storytelling. His lyrical hero is a free-thinking, educated and courageous person, he is against representatives of narrow-mindedness and

fanaticism and, like Hakim Nasir Khusrow, assesses the guilt of this hatred of his enemies in ignorance of the truth of the Muslim religion. right, and calls this group a bunch of fools, flowers of the desert, ignoramuses and bulls. This means that they cannot accept any logical evidence and evidence to evaluate and prove their opinion and truth.

Key words: *Nasir Khusraw, Adim, poetry, philosophy, reason, science, logic, religion, mysticism, wisdom, literature, culture, ghazal, rubai, qasida, ideological enemies, scientific and technical developments.*

Эътиқоди Носири Хусрав ҳаме гӯяд Адим, Дар тариқи илм вай асноди устои ман аст

Бетардид метавон гуфт, ки Сайид Замониддини Адим бо ашъори ғанӣ ва пурмазмунаш чи аз лиҳози суҳанварӣ ва чи аз ҷиҳати мазмуни баланди фалсафӣ идомадиҳандаи адабиёту фарҳанги беш аз ҳазорсолаи форсу тоҷик мебошад. Зеро ҳам шаклан ва ҳам мазмунан шамъи адабиёти миллиро дар замони худ фурузон нигоҳ медошт. Андешаҳои динию ирфонии ӯ баъзан бо усули ратсионалии маърифат ва гоҳе бо усули ирратсионалӣ ҷилвагар мешаванд. Чунин омил аз он далолат мекунад, ки ин шоири маъруфро, чун занбури асал, дар гулистони адаб ва ҳикмати ниёгон, шаҳди гулҳои беҳтарин ҷазб мекарданд. Хусусияти ҳоси ашъори Адим ин аст, ки ӯ чун анъана шеърро аз фалсафа ҷудо намекунад. Дар бештари шеърҳои ӯ мазмуни фалсафӣ нухуфтааст ва маҳз ин амал шеъри ӯро ҷовидона мекунад. Ҳарчанд ин шоири донишманд бештар худро пайрав ва мухлиси Носири Хусрав ҳисоб кунад ҳам, аммо дилбастагӣ ва ҳамфикрии худро бо шоирони дигар низ ибраз медорад. Дар ғазале, ки бо мисраи «Эй муаллим аз каломат ганҷу гавҳар ёфтам» оғоз мешавад, худро ҳаммақтаби бузургоне, чун: Носири Хусрав, Пири Ҳирот (Абдуллои Ансорӣ), Саной, Мавлои Рум, Ҳофизи Шерозӣ, Бедил ва Фирдавсӣ медонад, ки ҳамагон пеши як муаллим, ки сармояи ӯ баҳри инсоният илм аст («Илмо сармоя аз ту баҳри инсон ёфтам») таълим гирифтаанд.

Носири Хусрав зи ту омӯхт рози ишқро,
Ишқи онро ҷумлагӣ дар роҳи инсон ёфтам.
Пири Ҳироту Саной пайравони роҳи туст,
Баъд аз он Мавлои Руму мағзи Қуръон ёфтам.
Ҳофизи Шерозу Бедил якато зи садаҳо,
Ҳамчу лаъли пурбаҳое дар Бадахшон ёфтам.

Номи Фирдавсӣ бувад ҷовид дар рӯи замин,

Батни таърих зад варақ номи Хуросон ёфтаам [11, 79].

Адим низ чун Носири Хусрав ҳамеша дар пайи ислоҳи нуқсони ҷомеа аст, аммо муҳити ба ғафлат одаткарда, ҳаргиз сухани ўро намешунавад. Чунин амал дар ҳамаи давраи замон вучуд дошт, чун ҳар донишманде аз муҳити иҷтимоии худ, аз лиҳози илму маърифат, дар сатҳи болотаре қарор дорад. Бинобар ин, аҳли ҷомеа ба дарки андешаҳои ў нарасида, ўро ба куфру бидъат ва дигар амалҳои ношоиста айбдор мекунанд. Мисоли барҷастаи ин ҳаёти Ҳаким Носири Хусрав аст. Азбаски дар муҳити иҷтимоии Адим шуури динӣ шуури асосии иҷтимоӣ буд, ў низ чун Носири Хусрав яке аз омилҳои ақибмонии ҷомеаро дар он мебинад, ки дин аз фалсафа ҷудо монда, бар зарари он табдил ёфтааст. Носири Хусрав мефармояд: «Ва кас намонд бад-ин замин, ки ёд кардем, ки илми дини ҳақро, ки он аз натоиҷи рӯҳ-ул-қудс аст, бо илми офариниш, ки он аз алоқи фалсафа аст, ҷамъ тавонист кардан, аз баҳри он ки файласуф мар ин уламолақабонро ба манзалати сутурон ангошт ва дини Исломо аз ҷаҳли эшон хор гирифт. Ва ин уламо-ла-қабон мар файласуфро кофир гуфтанд, то на дини ҳақ монд бад-ин замин ва на фалсафа ва то файласуф мутадайн набошад» [9, 31]. Адим низ дар ҷонибдорӣ аз ин андешаҳои мутафаккир чунин мефармояд:

Шариатро ба ҳикмат муттаҳид соз,

Ба амри қодири қудратнамо рав [11, 54].

Шоир аз таҷрибаи муҳити иҷтимоии худ дарёфт, ки чун дин аз фалсафа дур шавад, ба сарчашмаи хурофот ва афсонаҳои ифротӣ табдил меёбад.

Дар пайравӣ аз фалсафаи Носири Хусрав, Адим ҳастии моддиро ба ду гурӯҳ ҷудо менамояд. Ҳастии табиӣ ва ҳастии саной. Ҳастии табиӣ санъати Нафси кул буда, ҳастии саной бошад, офаридаи инсон аст. Инсон азбаски ёрмандӣ аз Ақл мегирад, тамоми заминро замонро ба тасарруфи худ даровардааст. Адим мефармояд:

Табиӣ бувад санъати Нафси кул,

Саноеъ зи сунъи башар баргирифт.

Ба таъиди ақле, ки дорад зи кул,

Замину замонро мусахар гирифт.

Зи сарчашмаи манбаи Ақли кул,

Хирад пои дониш фаротар гирифт [11, 69].

Тамоми ашъори динии шоир асосан заминаи тафаккури исломии мардуми Шарқ таълиф гардидаву аз чашмандози он ба масъалаи офариниш муносибат мекунад. Осонкунандаи тамоми мушкилоти инсоният Худованд аст. Дар рубоии зер фикре баён шудааст, ки агарчи Халлоқи ду дунё обу гили моро аз тинати ғам сиришта бошад ҳам, осонкунандаи мушкилоти мо халқ нест, балки ҳама гуна мушкилоти моро раҳмати Худованд ҳал мекунад:

Халлоқи ду кавн халқ кард ин дили мо,
Аз тинати ғам сиришт обу гили мо.
Аз халқ кушоишу раҳоиш набувад,
жуз раҳмати Кирдугор дар мушкили мо [10, 235].

Аммо дар рубоии мазкур тазоди андешае бо таълимоти Носири Хусрав ба назар мерасад. Рубоии Адим талқин ба фатализм мекунад, яъне инсон побанди қазову қадар аст ва аз он берун рафта наметавонад. Он гуна ки Худо инсонро сохтааст ҳамонгуна он мемонад. Инсон дар тағйир додани қисмати худ озод нест. Аммо Носири Хусрав инсонро дар тағйир додани ҳаёти худ масъул медонад. Инсони Носири Хусрав дар анҷом додани қорҳо ва дигаргун сохтани зиндагии худ мухтор аст. Зеро ба андешаи ӯ қалами сарнавишт дар дасти инсон аст. Шояд рубоии Адим дар замони яъсу ноумедӣ сароида шудааст, зеро ба матни асар дар бисёр маврид ҳолати равонии шоир ва ҳаводиси рӯзгор таъсир мерасонанд.

Дар бисёр маврид андешаҳои Ҳаким Носири Хусрав дар шеърӣ Адим аз лиҳози шакл тағйир ёфта, ба тарзи баёни суфиён шабоҳат пайдо мекунад. Аммо дар асл он ақидаи Носири Хусрав оиди офариниш, нафси ҷузъӣ, Нафси кул ва амсоли инҳо мебошад. Масалан, дар партави таълимоти Носири Хусрав, Адим таъкид мекунад, ки рӯҳи инсонӣ ҷилои қудрату азамати илоҳӣ аст ва чун тоири пок аз фазои олами фариштаҳо нузул кард ва муваққат олами моддиро амонат гирифт.

Рӯҳи башарӣ таҷаллиёти ҷабарут,
Чун тоири қудс аз қазои малакут.
Парвозкунон ба ин ҷаҳон майл намуд,
Бигрифт амонат ошёнӣ носут [10, 236].

Файласуфи бузург нафси инсониро ҷузъи Нафси кулл медонад, ки қолбади инсониро муваққатан ҳона интиҳоб кардааст ва оқибат боз, пас аз қамол ёфтӣ, ба асли худ пайваст мегардад. Шоир ин маъниро

дар рубоии дигар, аз лиҳози шакл, чомаи сухани суфиёна пушонида, бошад ҳам, аммо аз ҷиҳати мазмун инъикоси андешаи Носири Хусрав мебошад. Сабаби хилқати одамро, ки ба мантиқи рубоии боло Ҳамоҳангӣ дорад, дар шинохти Ҳудованд, мебинад:

Дар мулки сифот омад аз олами зот,
Аз баҳри шинохти эзодӣ ёфт ҳаёт.
Чун боз ба асли ҳеш роҷеъ гардад,
Аз нафс гузашту рӯ ниҳад бар исбот [10, 236].

Носири Хусрав чунин андешаро баён мекунад, ки «ба шинохти Офаридгори олам ҷуз мардум чизе нарасид» [8, 191]. Аммо ин шинохти инсон аз Ҳудованд танҳо як шинохти субъективӣ нест, ки инсон онро танҳо бо усули иррационалӣ анҷом диҳад, балки инсон тавассути омӯзиши офариниш (олами табиӣ) ба он шарафёб мегардад. Бинобар ин шинохти Ҳудован аз тарафи Носири Хусрав бо усули рационалӣ оғоз мегардад. Аз ин рӯ мақоми илм ва ақл дар таълимоти ин мутафаккир мақоми асосиро ишғол менамоянд. Аз ҳамин хотир аст, ки бархе аз пажӯҳишгарони таълимоти Носири Хусрав, ўро рационалист (хирадгаро) меҳисобанд. Назарияи маърифати Носири Хусрав аз офариниш оғоз меёбад, на аз Офаридагор.

Зи дониш нардбоне созу баршав,
Бар ин пирӯзачархи пурнигина [6, 173].

Ё, ки:

Илм аст кимиёи ҳама шодӣ,
Эдун ҳамекунанд хирадам талқин [6, 35].

Адим низ бо пайравӣ аз Ҳаким Носири Хусрав, дар ашъораш, ба илму дониш мақоми арзишманде медиҳад. Сабаби камоли маънавии инсонро дар дониш медонад, танҳо дониш инсонро ҳам дар ин дунё ва ҳам дунёи дигар ба мақсад мерасонад.

З-ин чавҳари фонӣ ба ҷуз аз мояи дониш,
Он ҷо натавон бурд касе ним дирамро [11, 40].

Илму амал аз нигоҳи Носири Хусрав бо ҳам тавъаманд ва онҳоро аз ҳам ҷудо кардан мумкин нест. Ҳар ду дар якҷоягӣ инсонро ба камоли маънавӣ мерасонанд. Носири Хусрав чунин мефармояд:

Туро лаззат зи илм аст, аз амал бӯй,
Қамолатро ту аз илму амал ҷӯй! [6, 417]

Адим низ ҷонибдори чунин андешаи мутафаккири бузург аст: Илм агар ғайри амал аст, аз ӯ ношодам» [11, 14].

Ба андешаи Носири Хусрав шарафи нафси инсонӣ дар илму ҳикмат аст. Ҳамаи лаззоти ҳиссӣ гузаранда ва фонӣ мебошанд, аммо лаззати илм ҷовидонӣ ва боқист. Маҳз илм инсонро ба асли ӯ мепайвандад [7, 362].

Бо илҳом ва пайравӣ аз ҳикмати Носири Хусрав, Адим низ илмро сарчашмаи начоти инсон ва лаззати ҷовидонӣ меҳисобад: «Он чи боқист, бувад лаззати илм» [11, 15].

Адим дар замони худ, чун Носири Хусрав, бо ҷаҳлу бедонишӣ, ки манбаи бадбахтии ҷамъияти инсонӣ ба ҳисоб мераванд, ҳамеша дар сафи пеши мубориза қарор гирифта буд.

Аз ахлоқу ғазил дур, машғули ҳавасронӣ,
Бад-ин сон дар миёни қавми бевичдон чаро бошам...
Муҳите нест пасмон аст давр, аз олами дониш,
Бад-ин бедонишон дар пояи ҳайвон чаро бошам [11, 26].

Адим аз муҳити бефарҳангу дур аз пешрафтҳои илмиву техникаи Афғонистон ҳамеша озурдахотир аст. Ҳамчун фарди маорифпарвар орзуи дигаргун кардани муҳити маънавии ҷамъиятро дорад. Шоиронро бо он айбдор мекунад, ки ҳануз ҳам дар мазмуни шеър тағйирот ворид накарда, мавзӯҳои анъанавиро идома медиҳанд. Ҳарчанд давр даври атом аст аммо дар кишвари ӯ аз он нишоне вучуд надорад:

Озурда аст хотирам аз дарду ин алам,
З-онру кунам шикояти бедонишон ҳануз.
Душ ин тарона қобилаи субҳ хонду рафт,
К-ин қавм ғарқаанд ба хоби гарон ҳануз.
Даврони он гузашт, ки дар банди ҳолу хат,
Бошад калом, каломи шоири ширинзабон ҳануз.
Даврест даври барқи атумоти заравӣ,
З-он зара ҳеч нест дар ин ҷо нишон ҳануз [11, 55].

Аммо шоир аз он огоҳ аст ва дигаронро низ огоҳ мекунад, ки:

Дар сунъи башар ҳаст табоҳии башар ҳам,
К-ин бомби ватум маҳв кунад асри атумро [11, 41].

Бархе аз рубоӣҳои Адим мазмуни қасоиди ҳаким Носири Хусравро, ки бо душманони хеш дар талоши ҳақиқат бархӯрд мекунад ва аз ёру диёр иҷборӣ чудо мешавад, шабоҳат доранд. Носири Хусрав дар як қасида худро ба Сулаймон монанд мекунад, ки аз дасти девон

боре ба дарё афтод, вале ман ба кӯҳ афтодам. Ҳамаи азобу уқубати ман, - мегӯяд Носири Хусрав, - барои пайравӣ аз оли Пайғамбар аст:

Ба зиндони Сулаймонам зи девон,
Намебинам на ёре, на заворе.
Сулаймонвор девонам биронданд,
Сулаймонам, Сулаймонам ман оре.
Ба дарё боре афтод ӯ бад-он вақт,
Зи дасти деу ман бар кӯҳсоре [6, 226].

Носири Хусрав дар абёти баъдина мегӯяд, ки аз ман ба чуз парҳезу дониш дигар айбе намеёбанд ва пеш аз он ки афсари дин бар сар гузорам, ҳар бефасоре чокар ва бандаи ман буд. Акнун маро, ки аз парҳез чома дар тан дорам, озор медиҳанд, зеро:

Зи баҳри оли Пайғамбар бихӯрдм,
Чунин бар чони мискин зинҳоре.
Табору оли ман шуд хор зии ман,
Зи баҳри бехтарин олу таборе.
Ба фарри оли Пайғамбар биборид,
Маро бар дил зи илми дин нисоре.
Ба ҳар фазле пиёдаву кунд будам,
Ба фарри оли ӯ гаштам саворе [6, 227].

Дар қасидаи «Бигзар, эй боди дилафрӯзи хуросонӣ» Ҳаким Носири Хусрав бо лаҳни тунду тез душманони мафкуравияш, ки шоирро бадмазҳабу рофизӣ, қарматӣ, мулҳид эълон кардаанд, лашкари девон мехонад ва таъкид мекунад, ки аз рӯи муқтазои ақл раво нест, ки мард хештанро аз таҳдиди хатари девон ниғаҳбонӣ накунад:

Бухначӯёну чуз ин ҳеҷ баҳона на,
Ки ту бадмазҳабию душмани ёронӣ.
Чӣ сухан гӯям ман бо сипаҳи девон?
На маро дод Худованд сулаймонӣ.
Пеш н-оянд ҳаме ҳеҷ магар, к-аз дур,
Бонг доранд ҳаме чун саги қаҳдонӣ.
Лекин аз ақл раво нест, ки аз девон,
Хештанро накунад мард ниғаҳбон [6, 237].

Ҳаким Носири Хусрав иллати ин бадбинии душманони худро дар дуруст нашинохтани ҳақиқати дини муҳаммадӣ арзёбӣ мекунад ва ин гурӯхро тӯдаи аблаҳо, ғули биёбонӣ, чоҳил, ғӯсола мехонад ва таъкид

мекунад, ки ин онҳо барои арзёбӣ ва исботи андешаву ҳақиқат ягон ҳуччат ва далели мантиқиро қабул карда наметавонанд:

Марди хушёри сухандон чӣ сухан гӯяд,
Бо гурӯҳе ҳама чун гули биёбонӣ.
Ки бувад ҳуччат беҳуда сӯи чоҳил,
Пеши гӯсола нашояд, ки Қуръон хонӣ.
Накунад бо суфаҳо мард сухан зоёе,
Нони ҷавро кӣ диҳад зираи кирмонӣ?
Он ҳамегӯяд имрӯз маро баддин,
Ки ба чуз ном надонад зи мусулмонӣ.
Эй ниҳода ба сар андар кулаҳи даъво,
Ҷон-т пинҳон шуда дар қуртаи нодонӣ.
Ба кӣ бояд гаравидан зи пас аз Аҳмад,
Чист назди ту бар ин ҳуччати бурҳонӣ? [6, 237].

Адим ба монанди салафи гузаштаи хеш барои собит намудани равияи ақидатии хеш бо душманонаш ситезақорона далелу бурҳони қотеъ аз ҳадиси Ҳазрати Пайғамбар – «Ман шаҳристони илмам ва Алӣ дари он аст» бо камоли устодӣ истифода бурдааст:

Инсоф бидех, ки шофеъи рӯзи ҳисоб,
Дар шоъни Абӯтуруб кард ӯ чӣ хитоб.
Гуфто, ки «Ано Мадинатулилм валӣ,
Он шаҳри улумро Алӣ бошад боб» [10, 237].

Шабеҳи ҳамин мазмунҳо, ки бегумон зери таъсири қасоиди Носири Хусрав зухур намудаанд, баъзе андешаҳо дар рубоӣи Адим баён ёфтаанд. Қобил ба ёдоварист, ки дар жанри рубоӣ тибқи талаботи ин қолаби шеърӣ матлаб хеле кӯтоҳ, мухтасар ва мӯҷаз баён шудааст:

Эй хоҷа, агар ту нестӣ масти шароб,
Ин арбадаат чарост бе бодаи ноб.
Бо ҳубби Набиву оли ӯ ман зи чӣ рӯ,
Дар фатвии ту шудам сазовори азоб? [10, 237].

Инчунин, ногузир саволе пайдо мешавад, ки зери таъсири кадом омилҳо ин гуна мавзӯҳо тақрибан баъди ҳазор сол кӯҳна нашудаанд ва ҳанӯз баъди гузаштани даҳ аср дар муомилоти адабӣ қарор доранд? Гумони ғолиб он аст, ки тафаккури мардуми Шарқи мусулмонӣ, хосса ҷомеаҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ақибмонда ҳанӯз ба

тахаввулоти маънавӣ мувоҷеҳ нагаштааст ва пойбанди таассубу хурофоти динианд.

Китобнома:

1. Арабзода, Н. Чаҳони андешаи Носири Хусрав / Н. Арабзода. - Душанбе: Нодир, 2003. - 257 с.
2. Бертельс, Е. Э. Насири Хосров и исмаилизм / Е.Э.Бертельс. – М.: Издательство восточная литтература, 1959. - 289 с.
3. Давлатбеков, Л. Рӯзгор ва осори шоирони Бадахшон / Л. Давлатбеков. - Душанбе, 2014.
4. Карамхудоев, Ш.Х. Сопоставительный анализ религиозно-философских идей Носири Хусрава и Джалолиддина Руми / Ш.Х. Карамхудоев. – Душанбе: Нодир, 2011. – 180 с.;
5. Карамхудоев, Ш.Х. Фалсафаи инсонмехвари Носири Хусрав ва Ҷалолиддини Румӣ (Таҳлили муқоисавии ақидаҳо) / Ш.Х. Карамхудоев. – Душанбе: ЭР-граф, 2022. – 176 с.
6. Носири Хусрав. Девони ашъор. Ҷ. II. – Душанбе, 2009. – 645 с.
7. Носири Хусрав. Зод-ул-мусофирин. - Душанбе, 2010.
8. Носири Хусрав. Хон-ул-ихвон. - Душанбе, 2012.
9. Носири Хусрав. Ҷомеъ-ул-ҳикматайн. - Душанбе, 2011.
10. Сайид Замониддини Адим. Ашки ҳасрат. – Содиқобод, Роулпандӣ, Покистон, 2001. - 258 с.
11. Сайидзамонуддини Адим Чайхун. Адими ду соҳил. – 1989.
12. Сарқоров, Н. Зиндагинома ва эҷодиёти Ҳаким Носири Хусрави Қубодиёнӣ / Н. Сарқоров. – Душанбе, 2018.
13. Хансбергер, Э.К. Насир Хусрав. Рубин Бадахшана. Портрет персидского поэта, путешественника, философа / Э.К. Хансбергер. – М.: Ладомир, 2005. – 290 с.
14. Шарифов, Х. Розии чаҳон / Х. Шарифов. – Душанбе: Нодир, 2004. – 352 с.

САНЪАТИ СУХАНИ РҶДАКӢ
ВА БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯИ ШЕЪР
Шохзамон Раҳмон⁴

*Институти забон ва адабиёти
ба номи А.Рӯдакии АМИТ*

Муҳаққиқони назарияи адабиёт дар бораи санъатҳои бадеӣ дар алоҳидагӣ ва дар шакли умумӣ мақолаву асарҳои ҷудогона хеле зиёд навиштаанд. Баъзе санъатҳои бадеиро дар алоҳидагӣ ё дар эҷодиёти як адиб ба таҳқиқ мерасонданд. Мо қўиши кардем ва зарур донистем, ки ҳамаи ҳосиятҳои санъатҳои бадеиро вобаста ба мулоҳизаҳои муҳаққиқон дар эҷодиёти як адиб, хусусан Рӯдакӣ ба мулоҳизаи гирифта, имконоти домани андеширо васеътар ва пурмуҳтаво ба мулоҳизаи гирем, зеро чунин амал муҳаққиқро ба хулосаҳои тозаии илмӣ мерасонад. Дар маҷмӯъ ва дар муқоисаи омӯхтани санъатҳои бадеӣ хулосаҳои нагзи пурмуҳтаво ба амал меорад. Мо аз ҳамаи меъёрҳои мақолаҳо ба ҷои ҳақиқат кардем.

***Калидвожаҳо:** Рӯдакӣ, шеърҳои тоҷикии форсӣ, санъатҳои лафзӣ ва бадеӣ, образнокӣи сухани бадеӣ, назми арабу аҷам, мазмунҳои ишқӣ, шеърҳои дидактикӣ, нӯшидагуфторӣ, калом бадеӣ, рамзу масал, оҳангҳои мусиқӣ.*

Поэтический талант Рудаки и некоторые вопросы теории поэзии

Исследователи написали много отдельных статей о художественном искусстве слова. Мы сочли необходимым рассматривать все свойства искусства слова в творчестве писателя как Рудаки. Такое действие приводит исследователя к более чётким научным выводам. В целом и по сравнению с изучением искусства слова сделали несколько содержательных выводов.

***Ключевые слова:** Рудаки, персидско-таджикские стихи, словесное и художественное искусство, образ художественной речи, арабская поэзия, любовное содержание, дидактические стихи, символ и пословица, музыкальные мелодии и т.д.*

⁴**Раҳмонов Шохзамон Абдуқодирович** – доктори илмҳои филология, профессор, сарҳодими илми Институти забон ва адабиёти ба номи А.Рӯдакии АМИТ. Тел.: 904186648; e-mail: shohzamon-1946@mail.ru.

Раҳмонов Шохзамон Абдуқодирович - доктор филологических наук, профессор, главный научный сотрудник Института языка и литературы им. Рудаки НАНТ. Тел.: 904186648; e-mail: shohzamon-1946@mail.ru.

Rakhmonov Shohzamon Abdukodirovich - doctor of Philological Sciences, Professor, Chief Researcher of the Rudaki Institute of Language and Literature of AMIT. Rudaki Institute of Language and Literature of the National Academy of Science of Tajikistan. Tel.: 904186648; e-mail: shohzamon-1946@mail.ru.

Rudaki's poetic talent and some questions of poetry theory

Researchers of the theory of literature have written a lot of individual articles and works about art individually and in a general way. Some works of art have been researched individually or in the work of the writer. We have tried and found it necessary to consider all the properties of the artistic arts associated with the reflections of researchers in the work of the writer, especially Rudaki, and to consider the possibility of a broader and meaningful field of thought, since such an action leads the researcher to cleaner scientific conclusions. In general, and in comparison with the study of art, several meaningful conclusions can be drawn. We put the article in print according to the same criterion.

Key words: *Rudaki, Persian Tajik poems, verbal and artistic art,, Arabic-Arabic poetry, love content, didactic poems, closure, symbol and proverb, musical melodies.*

Санъатҳои бадеӣ аз мушкилтарин, пурмӯҳтавотарин қисми поэтикаи анъанавии классикист, донишмандон дар асрҳои миёна асосан ба маънидод кардани истилоҳ зиёд мутаваҷҷеҳ мешуданд. Баъзе дар асарҳои илмӣ (Шамси Қайс, Атоуллоҳ), дар тазкираҳо ва асарҳои ҷудогона («Насихатнома», «Баҳористон»), аз он ва муҳиту доираҳои алоҳидаи адабӣ маълумот меоварданд. Лекин образнокии сухани бадеӣ дар асри XX ҷудогона ба таҳқиқ расида бошад ҳам, Т. Зехнӣ, М.Н. Усмонов, Р. Мусулмониён, Х. Шарифов, А. Сатторзода, ханӯз меъёрҳои истифодашавии образнокии сухани бадеӣ, моҳияти мавзӯӣ, пайванди мантиқии образҳо назари махсуси тадқиқ ба вучуд наовардааст. Шояд дар Эрон, Афғонистон, Ҳинду Покистон, мамолики араб ва дигар давлатҳо баъзе таҳқиқоти муҳим анҷом гирифтааст, вале ҳоло дар масъалаҳои назарию амалӣ дар Тоҷикистон, гуфтан мумкин аст, ки ин мавзӯ асрори ҳудро нухуфта ниғаҳ медорад, ҷавҳарҳои зотии санъатҳои бадеии маънавию лафзӣ дар адабиёти тоҷикии форсӣ ханӯз ба дурустӣ кашф нашудааст.

Образнокии анъанавии бадеӣ ба ҷуз вусъат ёфтани худ дар адабиёти форсии тоҷикӣ аз дигар адабиёти ҳамсоя (ҳиндӣ, арабӣ), адабиётҳои ҷудогонаи (румӣ, юнонӣ) ё дар мавриди худ аз дигар адабиёти ҷаҳон ҳамеша таъсир мегирифт, он ҷо, ки сатҳӣ буд ё камбудӣ дошт, таҳрир дида, мукамал мегардид. Санъати сухани тоҷикии форсӣ анъанаи қадимӣ дошта, аз неъмату баракати худ дигар адабиётҳоро ҳам ғанӣ гардонид, худ дар масири тохтутозҳои аҷнабиён гоҳ бебаҳра мемонд. Вале решаи мустаҳками адабӣ, ки

дошт, чун шароит ба вучуд меомад, боз ба роҳи васеи инкишоф медаромад, безавол воқеъ мешуд.

Бадеият муҳимтарин сифати ашъори Рӯдакист. Дар адабиёти тоҷику форс санъатҳои бадеӣ хеле зиёд ҳастанд. Санъатнигорон, классификатсиягарони назми арабу аҷам аз савтиёт, табиати забони миллӣ, воситаҳои тасвири бадеӣ, ҳатто шаклу навъҳои адабиро ба ҳисоби санъатҳои бадеӣ гузаронида ба андеша медаромаданд. Гумон аст, ки тавассути санъатҳои бадеӣ масъалаҳои умдаи назарияи шеърӯ адабиётро таҳқиқ менамуданд. Дар ин аҳвол ҳисоби санъатҳои бадеӣ меафзуд. Рӯдакӣ дар шеъри Аҷам, чунон ки гуфтем, бехтарин дастовардҳои араб, ҳинду чин, руму юнонро истифода намуда, ба мантиқи шеър диққат медод. Як ҷиҳати маҳбубияти шеъри Рӯдакӣ аз он иборат гардид, ки вай аз доираи назми халқӣ, бозовардҳои назми чандҳазорсола, савту овои шеъри миллӣ, хубиҳои забони суғдию паҳлавӣ дур нагардид. Рӯдакӣ медонист, ки то муваффақиятҳои шеъри пешинро нафаҳмад, шеъри навро такмил додан, дар вай тағйирот даровардан душвор кор аст. Бо вучуди ин, вай дар ашъори миллӣ таҳаввулотҳои азими савтию жанрӣ, табаддулотҳои забон ба вучуд овард, шеърро дар асру замони худ дар мавзуу мундариҷа мувофиқ барқарор намуд.

Пеш аз он ки хубиҳои ашъори Рӯдакиро дар санъати сухан нишон диҳем, биед, аввал донишмандонро шунавем, ки онҳо дар бораи санъати шеъри Рӯдакӣ чӣ гуфтан мехоҳанд? Санъати назми Рӯдакӣ, воқеан, то алҳол дуруст омӯхта нашудааст. Муҳаққиқони осори Рӯдакӣ дар асрҳои миёна ба санъати ашъори Рӯдакӣ алоҳида мулоҳиза накардаанд. Чунон ки Р. Ҳодизода мефармояд, «фикру мулоҳизаҳои аксари олимони умумианд ва бештар гуфтаҳои таъкиранивисону муаррихони гузаштҳо ба тарзи гуногун тақрор» менамоянд [5, 112]. Баъд ин муаллиф аз «Тарҷумон-ул-балог» 15 навъ (тарсеъ, муктазаб, музораа, мутобиқа, мутазод, ташбеҳ, мурутунназир, мадҳи муваҷҷаҳ, таҷоҳули ориф, илтифот, таъкидулмадҳ бимояшбихузма, ирсоли масал, истидрок, мавъизаву ҳикмати шеър, сачъ), аз «Ҳадоийиқ-ус-сеҳр» (ташбеҳ, ибдоъ, иштиқоқ, истидрок, тарсеъ), аз «Алмуъҷам» (иғроқ), аз «Маҷмаъ-ус-саноеъ» (ихом, таносуб, таъниб)-ро дар осори манзуми Рӯдакӣ ба мушоҳида гирифтааст. Р. Ҳодизода, ҳамин тавр, 20 санъати бадеиро аз ҷаҳор китоби назарияи шеър ҷамъ оварда, «дар илми бадеӣ классикӣ 80

навъи санъати бадеъиро хотиррасон менамояд, ки бештари ин саноеъ (мувассал, мусаххаф, мудаввар, мураббаъ, маклубот, ҳазф, рақто ва монанди инҳо) аз бадеият дур буда, лафзбозию суханпардозӣ доранд. Мухаммади Родуёнӣ мухтавои асари бадеӣ, мавъизаю панду ҳикматро ҳам ба қатори санъатҳои бадеӣ дохил кардааст. Расул Ҳодизода мутмаин мебошанд, ки Рӯдакӣ «аз қор фармудани санъатҳое, ки на барои зебоии зохирии сухан, балки барои равшантар, зебою рехта, зиндаю барҷаста ифода намудани фикр ва ҳиссиёти шоир хидмат мекунад, маҳорати беҳамтое дорад» [5, 117-118]. Ё ҳамчунон дар сад соли охир Ҷ. Дармстетер, Шиблии Нӯъмонӣ ва Саид Нафисиро мешиносад, ки ба ин мавзӯ «ба тарзи мушаххас, муфассалтар баҳс ороштаанд». Дармстетер бо ҳаяҷону ҳиссиёти баланд ба мавзӯ дахл карда, аз масъалаи асрори санъати баланди шоирӣ бебаҳра мондааст. Шиблии Нӯъмонӣ ҳам ба масъалаи сабку санъати сухани Рӯдакӣ, мазмуну шакли шеър мулоҳиза карда, «дар қисмати санъати назми Рӯдакӣ бо таҳлили санъати тарсеъ қаноат кардааст». «С. Нафисӣ ба ташбеҳот бештар зехн монда, онро меъёри асосии бадеияти шеър медонад. «бузургтарин маҳорати ҳар шоире, менависад ӯ, - дар ташбеҳот аст... Ҳар шоире, ки дар ташбеҳ забардасттар бошад, қаҳонгиртар» мешавад [Ниг.: 5, 112].

Р. Ҳодизода баъди муҳокимаву мулоҳизаи 20 санъати назми Рӯдакӣ ба санъатҳои баргузидаву барҷастаи осори Рӯдакӣ (табйину тафсир, суолу ҷавоб, ручӯ, ирсоли масал, игроқ, ташбеҳ, истиора) муҳокима карда, табиати ин образҳоро дар эҷодиёти Рӯдакӣ нишон медиҳад. Лекин, мутаассифона, санъати маънавии ашъори Рӯдакӣ дар китобҳои илмӣ бадеӣ тақрибан инъикос нашудаанд. Р. Ҳодизода пеш аз ҳама бузургии сухани бадеиро дар саноеи маънавий мидид. «Агар шеърҳои Рӯдакӣ, - менависад ӯ, танҳо аз зебоии зохирии сухани бадеӣ иборат мешуд, ё баръакс, фикрҳои олӣ, ғояҳои инсондӯстӣ, панду ҳикматҳои хирадмандонаи ӯ бе истиораю ташбеҳ, бе игроку муболиға, ҳуллас, бе санъатҳои бадеӣ ифода меёфт, мероси парокан-даи вай то имрӯз чунин таъсири бузург наметашт» [5, 119].

Чунон ки мебинем, Р. Ҳодизода миқдори санъати суханро 80 навъ ҳисоб кунад, Т. Зеҳнӣ 64 адад мешуморад. Р. Мусулмонкулов санъатҳои бадеиро бо навъҳояшон 287 адад ба ҳисоб гирифтааст. Агар мо санъати сухани тоҷикии форсиро аз «Тарҷумон-ул-балоға»-и Мухаммади Родуёнӣ ин тараф дар забонҳои арабию тоҷикии форсӣ

ва истифодаашон дар адабиёти бадеии форсии тоҷикӣ ба ҳисоб гирем, ин адад хеле зиёд шуда, аз овардаи Р. Мусулмонӣён ҳам меафзояд. Х. Шарифов ба каломи бадеӣ назари мантиқӣ андохта, санъати суҳанварӣ, илмҳои маониву баёнро воситаҳои муҳимтарин қаламдод менамояд. Хулоса, дар ин бобат дар адабиёти ҷаҳон мулоҳизаҳо хеле зиёд буда, ҳақиқати воқеии санъатҳои бадеии форсии тоҷикӣ бо ин мавзӯ дар дигар адабиётҳои ҷаҳон дар муқоиса омӯхта нашудааст.

Т. Зеҳнӣ дар Осиёи Марказӣ аз бузургтарин донандагони санъати суҳани муосир шинохта шудааст. Ин муаллиф ҳам ба навиштаҳои дигар муҳаққиқони асримиёнагӣ пайваستا, беҳтарин санъатҳои маънавию лафзиро дар ашъори Рӯдакӣ насанҷидааст. Дар 64 санъати суҳан ба Рӯдакӣ дар 12 маврид (ташбеҳ, суолу ҷавоб, талмех, чистон, таҷнис, тарсеъ, зулқофиятайн, мусаччаъ, хушоҳангии суҳан, сирқоти шеърӣ ва ғ., 18 мисол ва қариб 50 байт намуна овардааст, лекин аксарияти муҳимтарин санъатҳои маънавии бадеӣ дар ашъори Рӯдакӣ дида намешаванд. Агар ин муҳаққиқ ҳангоми таҳияи «Санъати суҳан» мақолаи Р. Ҳодизодаро ба инобат мегирифт, дар мундариҷаи китоб дигаргунии ҷиддӣ ворид менамуд. Мутаассифона, ин мақола аз назари устод Зеҳнӣ ва бисёриҳо пинҳон мондааст. Дар осори Рӯдакӣ шояд боз намунаи санъатҳои дида шаванд, ки мо барояшон ном нагузоштаем. Муҳим ин нест, ки Рӯдакӣ чӣ миқдор санъати суҳан кор фармудааст, муҳим он аст, ки шоир онҳоро дар мавридҳои зарурӣ доништа ва аз рӯйи фаҳму фаросоти баланди шоирона истифода кардааст. Муҳаққиқони каломи бадеъ нисбат ба санъатҳои бадеии эҷодиёти Рӯдакӣ бисёр маврид умумӣ суҳан гуфта, ҳанӯз ба эҷодиёти вай назари алоҳидаи таҳқиқ наандӯхтаанд.

Р. Мусулмонкулов дертар истифодаи санъатҳои бадеиро дар рисолаҳои илмӣ асрҳои миёна умумӣ таҳқиқ намуда, дар маҷмӯъ 278 номгӯй аз саноеъи бадеӣ бо навъҳои дар ашъори классикии форсии тоҷикӣ дидааст. Ин муаллифон ҳар чӣ, ки дар замони ҳадашон ба номи санъати бадеӣ мушоҳида мешуд, баъзе навъҳои алоҳида ба мисли игроқ, ғулуро ҳам, ки намунаҳои муҳолиға мебошанд, дар асарҳои худ ба қатори санъатҳои алоҳидаи бадеӣ кор мефармуданд.

Рӯдакӣ аз сарғаҳои адабиёти нави тоҷикии форсӣ, аз санъатҳои маънавиӣ фаровон истифода кардааст. Ташбеҳ, истиора, муҳолиға, киноя, маҷоз, сифатчинӣ дар ашъори шоир зиёд дида мешаванд. Ин

гурӯҳи образнокии сухани бадеӣ аҳамияти тавсифӣ дошта, муҳимтарин хосияти таносуби каломро дар худ таҷассум менамоянд. Образҳои мазкур мағз, ҷавҳари шеърӣ ноб мебошанд, сифатҳои олиӣ муҳтавои шеърӣ хурду калон аз ҳамин образхост. Шамси Қайс навиштааст: «Калимаҳо ба масобаи зарфҳои маонист ва маонӣ ҳамчун матои ўст. Пас ҳар сухане, ки дар он ҷо маънии латиф набошад, таъби аҳли тамиз ба он майл накунад, ҳамчунон бошад, ки зарф ҳолӣ, дар вай матоъ набувад» [4, 17-18].

Тазод, таҷнис, ихом, тафсир, лафунашр, шумур, суолу ҷавоб, ручуъ, таачҷуб, ташхис, гардиш, нидо, талмеҳ, ирсоли масал, тазмин, бароати истехлол, муаммо, луғаз, ҷамъу тафриқу тақсим ва иддаи зиёди монанди инҳо намунаи санъатҳои маънавӣ буда, бунёди асосии шеърро ташкил накунанд ҳам, гоҳ дар мавриде барои хушобу ранг шудани навиштаҳои адиб, барои баланд бардоштани ҳусни сухани шоироне мисли Рӯдакӣ кӯмакрасон мешаванд. Рӯдакӣ аз намунаҳои санъати сухан ҷо-ҷо кор мефармояд. Мусаччаъ, тарсеъ, илтизом, акс, қалб, такрор, баргардониш, иштиқоқ, истидрок, ҳашв, танофури ҳуруф намунаҳои санъатҳои лафзӣ дар ашъори Рӯдакӣ асосан ба хоҳири мувозинати ҳуруфу калимаҳо, қисми абёт, пасу пеш, дар ҷойҳои мувофиқ оварда шуданашон, бештар дар лафзу оҳанги шеърӣ Рӯдакӣ мазият доштаниашон фарқ менамоянд. Бисёре аз ин санъатҳои лафзӣ аз адабиёти қадими ориёӣ, ҳиндӣ, араб ба адабиёти тоҷикии форсӣ ба туфайли рисолаҳои илмӣ адабиётшиносӣ аз китоб ба китоб гузашта, дар асрҳои миёна, то ҳанӯз мавқеи пештарашонро нигоҳдорӣ мекунанд.

Баъзе образҳо дар санъати сухан ба ҳамдигар қаробатдоранд. Масалан, ташбеҳи мураккаб бо истиораи равшан, тақсим бо лафунашр, ташбеҳи тафзил, шумур; ҷамъу тафриқ бо ташбеҳи баргашта; лафунашр бо шумур, суолу ҷавоб, тафсиру табиӣ; ихом бо таҷниси маънавӣ, радиф ва шумур, ҳамин хел, хосиятҳои ҳамдигарро баъзан такрор менамоянд. Рӯдакӣ дар ҳамаи ин мувозинатҳои маънавию мантиқӣ ва лафзӣ суханро ҳамеша барои хушобуранг ва пурмаънӣ нигоштани ашъор гоҳ пурмахсул кор мефармуд. Бештари донишмандони форсу тоҷик дар осори Рӯдакӣ зиёдтар ба санъатҳои лафзӣ рағбат менамуданд. Мусикидонӣ оҳангсозии сухани Рӯдакӣ хоҳу ноҳаҷ ба санъатҳои лафзӣ мароқ бедор карда, гоҳ онҳоро ҳамчун санъати бозӣ муҳиму ҷолиб

арзадошт менамуд. Ба арабҳо пайравӣ кардан дар санъатҳои лафзӣ шӯҳу дилрабо менамуд. «Ҳарчанд санъатҳои лафзӣ, менависад Р. Ҳодизода, ба зебӣ ва тобиши маънавии калимаю ибораҳо таъсири маълуме гузошта, оҳанг ва обу ранги онро зиёд кунанд ҳам, аммо барои маъноӣ дохилии шеър, ифодаи мазмун ва мундариҷаи назм ва аз ин ҷо барои ифодаи шоиронаи фикру ҳиссиёт ва ҷаҳони ботинӣ омили асосӣ шуда наметавонанд» [5, 119].

Бадеият, лаззатмандӣ, муъҷазу мушаххас ва пурмаънӣ ифода кардани сухан муҳимтарин ҳосияти шеъри ноби тоҷикӣ. Рӯдакӣ аз қадамҳои аввал ба майдони шеъру сухан бо ғазалҳои ноби адабӣ ворид гардид. Агар шеър дар эҷодиёти шоирони то замони Рӯдакӣ, масалан, дар аҳди Тоҳириёну Саффорӣён ҳанӯз аз лаҳни арабӣ пок нашуда, пурра соҳиби савтиёти милли нағардида бошад, пас дар аҳди Сомониён шеъри ноби тоҷикӣ форсӣ хусусан ба тавассути Рӯдакӣ, Дақиқӣ, Фирдавсӣ ба пояҳои баланди инкишоф расид. Ин шоирон шеърҳои хурду бузургро, ки анъанаҳои қадимӣ доштанд, дар замони нав, дар оғози аҳди феодалӣ мукамал гардонидан тавонистанд. Ин шоирон кӯшиш менамуданд, ки дар заминаи шеъри милли аз ҳунару касбаи шоирони араб, ҳинду чин, Руму Юнон истифода карда, дар баланд рафтани мантиқи шеър, баҳоати калом, маъно мазмун асарӣ бадеӣ, ҳусниёти сухани тоҷикӣ форсӣ кӯшишу мӯҷодала кунанд.

Шеъри тоҷикӣ форсӣ дар аҳди Сомониён шеъри тару тоза, поку беғаш, нафису ноб, як намунае шуда буд, ки арабҳо ва дигар халқҳои ҳамсоя онро гӯш дода, ба асолаташ зеҳн монда, хубихояшро дар ашъори худ истифода менамуданд. Ба ақидаи С.Айнӣ, «ҳазач, рамал, раҷаз ва дигар вазнҳо дар арабӣ тамоман дигар ва дар шеъри форсӣ-тоҷикӣ тамоман дигаранд. Агар шеъри арабиро хонем, дар қадом вазн ки бошад, ба назари мо наср барин менамояд ва ҳол он ки дар шеъри ҳудамон дар хондани ҳудамон шеър будани ҳудро равшан нишон дода меистад... Аз ин шеърҳои арабие, ки шоирони форсу тоҷик ғуфтаанд, истисно, чунки онҳо бештарин шеъри арабии ҳудро ба вазнҳои тоҷикӣ ғуфта, хусусияти забони арабиро ба забони тоҷикӣ тобеъ кардаанд» [2, 110]. Арабҳо ҳанӯз дар замони Рӯдакӣ шеъри тоҷикӣ форсиро як намунаи оли ҳазинаи маънӣ қабул кардан тавониста буданд.

Як сабаби аз аввал баланд рафтани шеъри ноби Рӯдакӣ шояд бо мусикиву оҳанг пайванд гуфта шуданаш бошад. Баъзан дар шеъри ғиноӣ оҳангу суруду сухан ба ҳам омада, такаллуф афзуда, шеърро аз мазмунҳои бикру баланду оӣ дур мегардонид. Оҳангу мусикӣ аксар маврид ҷойи маъниҳои дурпарвозро мегирифт. Давлатшоҳи Самарқандӣ қасидаи «Бӯйи Ҷӯйи Мӯлиён»-ро, ки дигарон тавсиф намуда, дар борааш ривоятҳо мебофтанд, шеъри дар мазмун баланду асил наномид, ба фикри ӯ, Рӯдакӣ бо зарби оҳангу мусикӣ ва суруд таъсири ин шеърро афзун гардонид, шоху надимони давлатро аз Ҳира то Бухоро овард, вагарна шеърятӣ онро қабул надошт. Дар шеърҳои Рӯдакӣ оҳангу суруду мусикӣ яке дигареро қувват бахшида, маҳрами ҷону ғизои руҳии хонандагон мешуд. Одамон, ҷомеа, шеърҳои Рӯдакиро хонда ё шунида, зуд ба ҷазабаи ашъораш дармемонданд. Нокили сухан сабаби дигарро дар мазмуни асил, маънию мантиқи баланд, тасвирҳои гирою назаррас, бо ҳикмат, панду андарз тасвир кардани воқеаҳои таърихиву сиёсӣ, дар дили хонанда фурузон гардонидани ҳисси ватандӯстиву инсонпарварӣ, типиконидани образҳо ва ҳоказо меби-над. Ба ҳар мавзӯ бо назари неку мушаххас нигаристани шоир, мӯшикофӣ намудан сифати олию волои ашъори ӯст.

Дар асрҳои IX-X, он замон, ки Рӯдакӣ шеъри форсии тоҷикиро поягузорӣ мекард, ҳанӯз масъалаҳои назарияи шеър диққати шоиронро ба худ мекашид. Рӯдакӣ ва шоирони ҳамаср дар асоси назми халқию таҷрибаҳои адабиёти пешин, таъсири адабиёти ҳамсоя ва мутамаддин таҳкурсии назми навинро мегузоштанд. Шеърро оҳанг мабдаъҳое буданд, ки дар иқтидор гирифта ба парвоз даромадани ҳаёли ба-деии Рӯдакӣ мадад мерасониданд. Шеърро оҳангҳои Рӯдакӣ, зарофати суханаш қув-ваю иқтидор афзуда, ҷомеаро нерӯманд мегардониданд, ба халқ муҳаббату садоқат афзун менамуданд.

Рӯдакӣ дар дарбори Сомониён тадриҷан ба кадрӯ нозукиҳои шеър мерасидагӣ, аҳамияти онро дар рушди давлат ба эътибор мегирифтагӣ шуд. Балъамӣ, Ҷайхонӣ, амирони Сомонӣ, дигар ходимони давлат дар шеърро назм масъулияти бузург доштани Рӯдакӣ ва ҳампешагони ӯро эҳсос менамуданд. Рӯдакӣ ба ҳар воқеаву ҳодиса бо диду назари тоза менигарист. Вай шеърро ҷавҳару маҳак медонист, ки дар нашъунамои кишвар, ғаъол гардонидани одамон, пешрафти маънавии инсон таъсир мерасонд. Раҳбарони давлату

сиёсат, ҳамин хел, ба илму фарҳанг, ба омилҳои маърифатпарвар зиёд таваҷҷӯҳ доштанд.

Зарофату латофати шеъри Рӯдакӣ худ аз худ ба вучуд намеомад. Он аз шираву шарбати шеъри халқӣ гизо гирифта баркамол мешуд. Рӯдакӣ баъди ба дарбор омадан ба муҳтаво ва ҳусниёти сухани манзум зиёд диққат дод, аз лаззатмандии шеър фаровон кор бурд. Ба мазмунҳои бикру оӣ, навъҳои наву тозаи шеър ҳавасманд шуд. Пешрафти чома баркамол гардад, шоир ҳам дар назди худ вазифаҳои наву тоза ва бузург мегузорад. Дар замони давлатдорӣ Тоҳириён, Саффоориён, Сомониён ҳисси милли дар ашъори тоҷикию форсӣ қолиб гирифта бурӯз менамуд. Шоирон ба шаклу намунаҳои жанр, санъатҳои бадеӣ, вазну қофия ва дигар муҳассаноти шеър, ки дар дусад соли ҳокимияти арабӣ пешрафт мегирифт, тадричан одат менамуданд. Дар ин кор шоирони арабзабони Хуросону Мовароуннаҳр замина гузошта, дар махлут гардонидани назарияи шеъри ҷаҳонӣ (эронӣ арабӣ, юнонӣ ҳиндӣ) ҳиссагузор мешуданд. Мардуми форсизабон дар фаросоти маданияти умумихалқӣ қомат рост карда, аз нав асолати шеъри миллиро барқарор менамуданд. Дар ин саргах Рӯдакӣ муваффақиятҳои ҷолиб ба даст меовард.

Шеърҳои Рӯдакӣ зебо, ширин (лаззатманд), гуворо, нафис, пуртароват гуфта мешуданд. Онҳоро кас хонда, шодком мегардад, аз шеърҳои хондаш ҳаловат мебарад, байту порашеърҳои мувофиқ навишта, азёд карда, дар зиндагонӣ истифода менамояд. Ишқу табиату зебӣ ҷавҳарҳои эҷодиёти Рӯдакӣ мебошанд. Боз ба ақидаи Р. Ҳодизода, «тасвири ӯ ҷунон равшан ва барҷаста аст, ки кас аз хондани он гӯё ҳамаи ин манзараро дар рӯи лавҳаи расоми моҳире меида бошад, лаззати комиле мебардорад» [5, 126]. Рӯдакӣ дар тамоми умри худ аз гуногунрангии мавзӯҳо истифода менамуд.

Замонҳо дигар шаванд, мазмуни шеър тағйир меёфт. Шоирон гоҳ ба шеърҳои сиёсӣ муроҷиат кунанд, аз рамзу масал, пӯшидагӯфторӣ кор мефармуданд, мавъиза, панду андарзҳои Рӯдакӣ дар тарбияи наслҳо аз шоҳ то ғулом ҳамаро тарбия менамуд.

Вале паҳноӣ осори дидактикӣ васеъ аст. Шоир гоҳ асарҳои нисбатан калон нависад, маснавию достонҳои ҳикматомез эҷод кунад, гоҳ ба шеърҳои хурди лирикӣ қаноат менамуд. Панду ҳикматҳои дилрабо гоҳ хурд иброз шавад, гоҳ мисли «Қалила ва Димна» бо рамзу масал мазмуни сиёсӣ иҷтимоӣ мегирифт, гоҳ

сафарҳои пур-хатар, саёхатномаҳои мучаррадҷӯёна чой пайдо менамуд («Синдбоднома»), гоҳ ил-ми кайҳон мавриди таваҷҷӯҳ қарор мегирифт («Даврони Офтоб»). Асарҳои бамуддаю рангоранги пандомез ва хурд-хурди лирикӣ дар эҷодиёти Рӯдакӣ дилписанд омада, хонандагонро дар ҳамаи давраи замони ба ҳаяҷон, ҳаёлашонро ба парвоз ме-дароварданд. Шеърҳои асарҳои хурду калони Рӯдакӣ асоси воқеӣ дошта, таърихномаҳои замони вайро низ ташкил менамуданд.

Образҳои сухани бадеӣ дар замони Рӯдакӣ барои мардуми форсу тоҷик маълум буд, он дар адабиёти араб мустақиман омӯхта мешуд. Бисёр шоирони форсу тоҷик он чӣ, ки пештар доштанд, акнун онҳоро ба туфайли санъати сухани арабӣ дар шеърхояшон истифода менамуданд. Шоирони аҳди Рӯдакӣ ҳатто пештар аз ӯ дар қувват гирифтани маҳорати шоирӣ худ аз асарҳои назарии шоирони араб меомӯштанд. Ба забони арабӣ шеър навиштан ба ҳамин хотир шуд, ки шеърро замони кунанд, аз дастовардҳои назми араб бархурдор шаванд. Чунин шоирон дар миёни назми Арабу Аҷам гӯё пуле мегардиданд, ки муҳассаноти назми ҷаҳониرو дар шеър медароварданд. Рӯдакӣ кӯшиш менамуд, ки шеърҳои нави замони худро ба пояҳои баланд бардорад, дар шеър ҷавҳарҳои зоти эҷод кунад. Мазмунҳои сиёсӣ иҷтимоӣ, панду андарзо ончунон нависад, ки мардум дар зехн нигоҳ дошта, дар феълҳои амали худ истифода намоёнд. Аз ин рӯ, лаззати шеър, шираву шарбати онро бо калом бадеӣ, усулҳои гуногуни воситаҳои тасвир афзун мегардонд.

Бадеият аз махсусиятҳои асари бадеист. Рӯдакӣ бо мазмунҳои олии ба дили хонандагон роҳ меёфт. Вай дар ашъор мазмунҳои латиф, гоҳҳои баланд, маъниҳои барҷастаро бо каломҳои суфтаву зебо истифода мекард. Хонанда аз асарҳои вай завқи бадеӣ мегирифт, аз воситаҳои тасвир лаззат мебуд, воситаҳои тасвир, дар навбати худ, барои ҷаҳони муассир ва дилҷасп истифода кардани гоҳи асар кӯмак мерасонд. Ба қавли Т. Зехнӣ, «шоирони мо ҳама нуктасанҷ, мӯшикоф ва муваққиф буданд ва барои фаҳмидани шеърҳои онҳо низ нуктасанҷию мӯшикофӣ лозим аст» [1, 4]. Ҳокими худро ба сураткаше монанд кардааст, ки бо сухан сурат мекашид, бо воситаҳои тасвир ба сухан ҷон медаровард:

Суварнигори ҳадисам, вале дар он сурат,
Ки ҷон дар он натвонам ниҳод, нангорам.

Мо чунин тавону равон ва иқтидори шахсияти Рӯдакиро дар ашъораш фаровон мебинем. Дар бисёр шоирон образҳо барҷаста маълум шуда меистанд, аммо дар Рӯдакӣ мо онҳоро гӯё намебинем. Онҳо дар бунёди матн мантиқӣ ворид шуда, дар маз-муну мундариҷа тобишҳои гуногуни маъноӣ ба вучуд меоваранд. Тафаккури санъатписанди шоир дар зери мафҳумҳо, дар паноҳи ҳаёли бадеӣ мемонд. Вай дар қа-були маъниҳои барҷаста ҳаракат карда, дар ҳусну таровати сухан, бикру баланд овардани маънӣ мекушид.

Шоирон ҳеҷ гоҳ ба хоҳири санъатҳои бадеӣ шеър наменависанд. Ҳунару истеъдоди фитрӣ баландии мазмуни эҷодиёти онҳоро тақозо мекунад. Истеъдоди комил намунаи барҷастаи ҳама гуна санъатҳои бадеист. Шоирон дар замони худ аз санъ-атҳои бадеӣ мешуниданд, ё намунаҳояшро дар рисолаҳои илмӣ хонда, аз ҳусну заро-фаташон дар амалия истифода менамуданд, медонистанд, ки будани санъатҳои бадеӣ дар эҷодиёт осорашонро ғановатманд мегардонад. Аз ин рӯ, зарур мешумо-риданд, ки ба ин сарчашмаи ғаноии маънавиёти халқ бепарво набошанд, аз он дар асарҳои худ ҳаталимкон истифода намоянд. Рӯдакӣ шоири бузурги замони худ буд, ки ҳамаи боигариҳои маънавӣ, заковати адабии пешиниёну халқҳои ҳамсояро аз гузаштаи дур то замони худ дар осораш таҷассум гардонида метавонистааст.

Китобнома:

1. Зеҳнӣ, Т. Санъати сухан / Т. Зеҳнӣ. - Душанбе: Ирфон, 1967.
2. Мукотибаи С. Айнӣ ба адибони тоҷик. Шарҳи сурх. - 1956. - № 4. - С. 110.
3. Мусулманкулов, Р. Поэтика классической таджико-персидской литературы / Р. Мусулмонкулов. - М.: Наука, 1980.
4. Шамси Қайси Розӣ. Ал-мӯъҷам фӣ маойир ил-ашъор ил-Аҷам. Бо тасҳеҳи Абдулваҳҳоби Қазвинӣ. - Техрон, Бидуни сол.
5. Ҳодизода, Р. Санъати назми Рӯдакӣ. Дар маҷм. Рӯдакӣ ва замони ӯ / Р. Ҳодизода. - Сталинобод: НДТ, 1958.

УДК: 82-2

БАНДУ БАСТИ РОМАНИ ДУВУМИ «ЗАРАФШОН»
Ҳошимова Х.⁵

*Институти забон ва адабиёти
ба номи А. Рӯдакии АМИТ*

Дар мақола сохтори ҳунарии романи «Шарифа»-и Сорбон мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Масъалаи тасвири бадеии воқеият, аз ҷумла, тарзи нақлу шакли таҳия, тасвири манзара, характеристикаи чехраи қаҳрамони марказӣ ва шишироқдорони асар, аз рӯи диди нависанда имкон медиҳад, ки тафакқури бадеии нависанда ва гоҳи асар муайян карда шавад, ки муаллифи мақола аз ҳамин ҷиҳатҳо асари нависандаро тадқиқу таҳлил намудааст.

Ба ақидаи муаллифи мақола, ба мушоҳида гирифтани банду бастии бадеии осори нависанда, пеш аз ҳама, усулу унсурҳо ва воситаҳои бадеии тасвириро ба кор гирифтаи нависанда, ҳангоми офариниши асар, барои муайян намудани сабки фардии нависанда кумак мерасонанд. Сорбон, ки нависандаи пурмаҳсули адабиёти муосири тоҷик ба шумор меравад, бо эҷоди асарҳои гуногуни жанрӣ маҳорати ҳунарии нигориширо дар эҷоди асар такомил додааст. Хусусан, дар таърихияти тасвир дар эҷодиёти нависанда ҷанбаи таҳлилӣ пурқувват мегардад, ки назар ба сохтори ҳунарии асарҳои таърихӣ давраи шӯравӣ тафовут дорад. Ин ҷиҳатҳои фарқкунандаро муаллиф дар мисоли романи «Шарифа» бо мисолҳои мушаххас нишон медиҳад, ки барои муайян кардани масъалаҳои нисбатан умумии гоёши бадеии нависанда имкон медиҳанд.

Калидвожаҳо: банду баст, усул, унсур, нақл, образ, ташиқкул, марҳила, эҷодиёт.

⁵Ҳошимова Хуршеда Абдуманноновна – номзоди илми филология, ходими пешбари илмии шуъбаи адабиёти муосири Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. Нишони: ш. Душанбе, хиёбонт Рӯдакӣ, 21. Тел.: (+992) 934013033; e-mail: hurshedah@mail.ru.

Ҳошимова Хуршеда Абдуманноновна - кандидат филологических наук, ведущий научный сотрудник отдела современной литературы Института языка и литературы им. Рудаки НАНТ. Адрес: г. Душанбе, пр. Рудаки, 21. Тел.: (+992) 934013033; e-mail: hurshedah@mail.ru.

Khoshimova Khursheda Abdumanonovna - candidate of Philological sciences, leading researcher of the Department of Modern Literature of the Rudaki Institute of Language and Literature of NAST. Address: Dushanbe, Rudaki Ave., 21. Tel.: (+992) 934013033; e-mail: hurshedah@mail.ru.

Композиция второго романа «Зарафшан»

В статье рассматривается композиционная структура романа «Шарифа» Сорбона. Вопрос художественного изображения действительности, в частности способ повествования, описание пейзажа, характеристика персонажей с связи с видением мира писателя представляет возможность определить художественный замысел писателя и идею произведения, на основе которого автор данной статьи рассматривает данное произведение.

По мнению автора статьи, изучение художественной композиции прозы Сорбона, прежде всего, композиционные приёмы, элементы и художественные средства описания, при создании произведения, определяет индивидуальный стиль писателя. Сорбон является плодотворным писателем таджикской современной литературы, создавший в различных жанрах произведений развивает свое творческое мастерство как писатель. Особенно, в историческом описании в творчестве писателя приобретает аналитический характер, который отличается от композиционной структуры исторических произведений советского периода. Данные отличительные черты, автор показывает конкретно на примере романа «Шарифа» на основе которого представляется возможность определить относительно общие вопросы произведения, связанные с художественным замыслом и идеей писателя.

Ключевые слова: композиция, приём, элемент, повествование, рассказ, образ, развитие, этап, творчество.

The composition of the second novel "Zarafshon"

This article examines the compositional structure of Sorbon's novel "Sharifa". The question of artistic depiction of reality, in particular the way of narration, description of landscape, characterisation of characters in connection with the writer's vision of the world presents an opportunity to determine the writer's artistic intention and the idea of the work, on the basis of which the author of this article considers this work.

He is a leading researcher of the Department of Modern Literature of the Rudaki Institute of Language and Literature of the National Academy of Sciences of Tajikistan.

According to the author of the article, the study of the artistic composition of Sorbon's prose, first of all, compositional techniques, elements and artistic means of description, when creating a work, determines the individual style of the writer. Sorbon is a prolific writer of Tajik modern literature, created in various genres of works develops his creative skill as a writer. Especially, in the historical description in the work of the writer acquires an analytical character, which differs from the compositional structure of historical works of the Soviet period. These distinctive features, the author shows specifically on the example of the novel "Sharifa" on the basis of which it is possible to determine relatively common issues of the work, related to the artistic concept and idea of the writer.

Key words: composition, technique, element, narrative, story, image, development, stage, creativity.

Бояд гуфт, ки насри муосири тоҷик дар замони истиқлол аз лиҳози фаро гирифтани масъалаҳои муҳими сиёсӣ ва иҷтимоӣ ва фарҳангӣ бо хусусиятҳои ба худ хос рушди инкишоф ёфт. Бешубҳа, суннатҳои адабиёти гузашта, таҷрибаи адабиёти даврони шӯравӣ адабиёти ҳамзабон ва адабиёти ҷаҳонӣ дар эҷодиёти адибони тоҷик тозақориҳоро ба миён овард. Бинобар ин, таҳлилу тадқиқи осори нависандагони ҷудогона имкон медиҳад, ки натавон раванди инкишофи насри тоҷик, балки тозақориҳоро ва тамоюлҳои адабӣ дар адабиёти муосири навини тоҷик низ муайян карда шавад. Ҳамчунин дар таҳлилу тадқиқи таҳаввули насри нав дар марҳилаҳои гуногун омӯзиши ҳунари маҳорати нависандагӣ, воситаҳои адабӣ ҳунари, тарзи сохтани банду басти асари бадеӣ, нигориши воқеа аз зӯйи диди муайян ва ҳамин гуна масоили марбут ба илми поэтика маҳорату сабк ва тақомули ҳунари нигориши нависандаро дар насри муосир мушаххас менамояд. Метавон изҳор дошт, ки назарияи поэтика низ барои муайян намудани раванди инкишоф ва таҷаккули жанрии навҳои ҳамоҳанг дар намунаи насри осори нависандагони ҷудогона имкон хоҳад дод.

Маълум аст, ки поэтика аввалин назарияест, ки бо номи ҳаким ва файласуфи қадими юнонӣ Арастуи Стратегӣ алоқамандӣ дорад. Мавзӯи омӯзиши банду басти асари бадеӣ, яклухтии асари бадеӣ, маҷмуи воситаҳои бадеии корфармудаи муаллиф, усули нигоришу шакли таҳкия, банду бофти тасвир, диди олами воқеӣ, натавон эҷодиёти нависандаи ҷудогона, балки як марҳилаи муайяни адабиёти даврро низ меомӯзад. Илова бар ин, дар асоси ин омӯзишу таҳқиқ натавон яклухтии шакли бадеии асари офаридаи нависанда дар навҳои жанрҳои гуногун, балки сабки фардии нависандаро низ метавон муайян кард.

То ба ҳол дар бораи густариши жанрҳои бадеии насри Сорбон таҳлили банду баст, сабку маҳорати образфаринӣ, поэтикаи жанрҳои алоҳидаи навҳои адабӣ, сабку забон, тарзи баён ва ҷанбаҳои эстетикӣ бадеияти осори нависанда дар адабиётшиносии тоҷик, ба ҷузъ як китобу мақолаҳои ҷудогона ва як рисолаи монографӣ таҳқиқоти амиқ ба назар намерасад.

Метавон гуфт, ки бо бехтар гардидани вазъи сиёсӣ ва иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон насрнависони пуртаҷрибаву ҷавон ба эҷоди асарҳои марбут ба мавзӯҳои мубрам, воқеаю падидаҳои матлубу номатлуб, ғаму ғусса, талошу пирӯзии инсон нисбат ба сарнавишту мочароҳои баамаломата оғоз намудаанд. Албатта, дигаргуниҳои таърихӣ иҷтимоӣ дар ҷомеа ба тафаккури нависандагон, аҳли илму адаб низ таъсири амиқ мерасонад. Нависандагон ба эҷоди образҳои нави бадеӣ дар робита бо дигаргуниҳои бамиёномада оғоз карданд. Шояд барои нависандагони ҷавон мутобиқ шудан ба тағйиротҳои нави таърихӣ душвор набуд, вале барои нависандагони давраи шуравӣ вобаста ба дигаргуниҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва фарҳангӣ то андозае мушкилотро ба миён оварда бошад ҳам, дар давраи нав асарҳои мондагорро эҷод кардаанд. Сорбон низ нависандае мебошад, ки дар назару диди хеш содиқ монда, дар пояи реализм воқеиятро дар бадеият воқеъгарона бозтоб намудааст. Ба ин маънӣ А. Сатторзода ишора карда мегӯяд: «Сорбон нисбат ба зиндагӣ ва рисолати адабиёт назари хосси худро дорад. Вай рисолати аслии адабиёти бадеиро дар бозтоби воқеаҳо, ҳодисаҳо, чехраҳо – характерҳои нотақрор ва барҷаста дидааст ва дар асарҳояш маҳз дар бораи зиндагӣ ва саргузашти ҳамин гуна одамон сухан ронда, воқеаҳо ва ҳодисаҳоеро ба қалам овардааст, ки ғавқулода мебошанд» [6, 15].

Сорбон изҳор медорад, ки осори классиконамон «Ҳазору як шаб»-ро, «Тоҷикон»-и Бобочон Ғафуров, асарҳои Гогол, Достоевский, Чехов, Толстой, Шолохов, Айматов, Распутин, Думбадзе, Быков, Герман Гессе, Томас Манн, Хэменгуэй, Маркес ва адабиёти Хитою Японӣ ва ғайраро мутолиа мекунад, ки дар насри нависанда таъсири ин адабиётҳоро мушоҳида намудан мумкин аст.

Дар мақолаи мазкур танҳо дар мисоли романи дувуми «Зарафшон», «Шарифа» (1997) банду басти асарофаринии Сорбон баррасӣ мегардад, ки марҳилаи дувуми фаъолияти эҷодии нависандаро ташкил медиҳад.

Роман бо эпиграф, иқтибоси мисраи шеъри Рӯдакӣ «Ин ҷаҳонро нигар ба ҷашми хирад» оғоз ёфта, иборат аз ҳафт фасл, ки ҳар яке аз фаслҳои роман чунин номгузорӣ шудааст: фаслҳои «Гум», «Селоб», «Пасоб», «Оби зулол», «Шохоб», «Тӯфон» ва «Дуоба». Фасли «Шохоб» нисбат ба фаслҳои дигар фарохтару пурвусъат аст, ки сарнавишти модару зани мардсифату поксирӣш ва покдоман

Шарифа, зани муборизу баномус, бархӯрдҳои оилавии онҳо бо Зухур, қурбонҳои падар – усто Қодир барои писараш Бурҳон, задухӯрди қувваҳои ба ҳам муҳолиф дар яке аз деҳаҳои водии Зарафшон – Амондара дар дигаргуниҳои муҳимми таърихӣ ба тасвир оварда шудааст.

Романро нависанда бо таҳқиқи аҳли оилаи усто Қодир – писаронаш Бурҳон, Ҷӯра, Сангин ва занаш Шарифа, муносибату андешаҳои ӯ нисбат ба аҳли хонадон бо шарҳу тавсиф оғоз менамояд. Зимни нақл, аз номи шахси якум нависанда вазъи ноорому пурошӯби ибтидои асри XX-ро, ки бар асари ҳаракатҳои инқилобии Русия дар Ҳукумати подшоҳӣ мавҷи бурҳони шадиди он ба Осиёи Миёна, аз он ҷумла дар деҳаҳои водии Зарафшон таъсири худро гузошта буд, баён мекунад. Хусусан аз чунин вазъияти ноорому пурошӯб ашхоси худҳоҳу худшинос ва молу сарватдӯст беку бойҳо, дуздону ғоратгарон, роҳзанҳо, намояндагони Ҳукумати подшоҳии Русия ба мардум зулм мекарданд, ки дар роман вобаста ба сарнавишти қаҳрамонҳои марказӣ ҳадафҳои сиёсӣ ва иҷтимоии чунин ашхос баён шудааст. Нависанда дар роман дар ҳислату сирати Зухур, сокини деҳаи Амондараи Зарафшон чунин ашхосро ба тасвир мегирад, ки вобаста ба фазои носолими давр худро бар сари мардум ҳоким таъйин карда, ба ҳар роҳу восита зулм мекунад. Дар тамоми дигаргуниҳои замон, пеш аз ҳама ва бештар аз ҳама мардум ҷабру ҷафо ва зулм медиданд ва нависанда дар роман хусусан ба ҳамин ҷиҳати масъала низ таваҷҷуҳ намудааст. Дар ҳатти сюжет Сорбон аҳли оилаи усто Қодир, хусусан қисмати писараш Бурҳон ва завҷааш Шарифабону ва амалу кирдорҳои Зухурро дар алоқамандӣ бо рӯйдодҳои дар деҳа баамаломата воқеъгарона ба тасвир меорад. Зимни таҳқиқи гоҳе нависанда манзараҳои деҳа ва дарёи Зарафшон, Дупуларо тасвир намуда, аз қурбонҳои гирдобӣ дарёи пурталотум бори дигар инсониятро оғох месозад. А. Набавӣ дар бораи офаридаҳои Сорбон чехраи инсонҳои иқтидорманду мубориз, талошгар, ҳимоятгари шарафи худ ва ҳислату тинаташон пок аз оғози ғайриқонунии эҷодияш қўшиш ба ҳарч доданро қайд карда, тасвири рисолати инсониро дар ҳифзи нафс ва нисбат ба шинохти зиндагии нависанда, мавқеи ӯро ҳамчун муаллиф чунин изҳори назар кардааст: «Ин ҳадафи иҷтимоӣ ва сиёсӣ нависанда ӯро ба дарёфти шакли хоси шинохти зиндагӣ во доштааст ва ӯ рӯ овард ба равиши воқеъгарони айнӣ, яъне тасвири

зиндагӣ дар манзараҳои зинда, ки дар он нависанда ва ҳадафи шахсии ӯ камтар мавқеъ доранд, балки ҳулосаи муаллиф ва ғояи асар дар батни матн ва сарнавишти инсонҳо нухуфтааст» [3, 294-302]. Дарвоқеъ, дар романи «Шарифа», китоби дувум тақя ба суннати реализми сирф чехраи Шарифаро ҳамчун зани ҷасуру покниат, бо нангу номус ва ба қавли ҳуди нависанда «Модархудо: тахтнишин, бохтиром, тоза, озода, покиза ва наҷиб»-ро, ки баҳри шавҳару фарзандон, ободии хонадон ва нигоҳ доштани шарафи модарии хеш талош мекунад, Сорбон дар заминаи суннати реализм воқеъгароёна ба тасвир меорад.

Бояд гуфт, ки дар ин роман нависанда дар банду баст усули экспозитсияро ба кор мебарад, ки қабл аз таҳқиқи воқеаи асосӣ дар бораи аҳли хонаводаҳои Усто Қодир ва Зухур нақл мекунад. Дар ин қисм бо сабаби сохтани хонаи нави истиқоматӣ Зухур, ки барои қабули меҳмонони «олиқадр» ва дар назди мардум нишон додани бартарии хеш бино кардани буд, усто Қодирро барои сохтани иморат водор месозад. Аз вақте ки Зухур ба сохтани иморати нав ният мекунад, муносибати мураккабу пурихтилоф, сарнавишти талхи оилаи усто Қодир ва бархӯрдҳои тарафайн дар баробари замони ноороми таърихӣ оғоз меёбад.

Дар фасли аввал «Гум» нависанда аз ду қаҳрамони романҳои аввал ва савум бобо Наврӯз ва Туғрал ёдовар мешавад, ки ин ҷиҳат алоқамандии воқеаҳои китобҳои аввалу савумро ташкил медиҳад. Номгӯи фаслҳо бо мазмуну мундариҷаи хатти сюжет алоқаманд мебошад, зеро писари усто Қодир – Бурҳон, Зухур ва писараш – Забур баъд аз тӯй гум мешаванд, аввалин ба сабаби нангу номус ва дуи дигар, аз тарсу ҳарос ва шармандагӣ муддате аз хонавода ва мардум дурӣ меҷӯянд.

Яке аз хусусияти муҳим дар асарҳои Сорбон дар он зоҳир мешавад, ки нависанда дар баробари тасвири олами ботинӣ, монологи андеша, муҳокима, ҳолат ва монологи лирикӣ дар характерофаринӣ натанҳо ба масъалаҳои ахлоқӣ, бархӯрдҳои эҳсосҳои инсонӣ дар ҳолатҳои мухталиф, аз он ҷумла психологӣ, балки ба урфу одат, суннатҳои миллӣ ва боварҳои мардумӣ таваҷҷуҳ менамояд. Ҳамин ҷиҳатро мо дар фаслҳои «Селоб», «Пасоб» китоби дувуми «Зарафшон» мушоҳида менамоем. Тасвири манзараи селоб, сар задани шайтонбод, зилзила ва омадани селобро нависанда баъд аз

воқеаи мудҳиши миёни фарзандони Зухур рӯй додани муносибати маҳрамона ба амал меояд, ки як навъ ҷазои инсонӣ ба амалҳои мамнӯъ шинохта шудааст. Ҳамчунин дар таҳкии воқеаҳо ва тасвири сарнавишти персонажҳо ривояту қиссаҳо дар ҳикояҳои илҳокӣ, дидани хоб ва нишонаҳои паёми он зимни андешарониҳо, муҳокимарониҳо ва ручҳои лирикӣ шарҳу тавзеҳ дода мешавад.

Бояд гуфт, ки қабл аз таҳкии фасли асосӣ «Шохоб», ки қаҳрамони марказии роман, модари мардсифату боиродат, пурқуввату бо нангу номус ва покдоману бо иффат Шарифабону, завҷаи усто Қодир, нависанда бенангиву беномусӣ, қасдгириву бадбинӣ ва кирдорҳои пасти Зухурро баён менамояд, ки асоси ҳамаи бадбахтиҳои хонадони усто Қодир гашта буд. Аз нооромии замон, задухӯрдҳои қувваҳои муҳолиф ва боқимондаҳои Ҳукумати подшоҳӣ дастаҳои муайян ба деҳу деҳкадаҳои дурдасти Тоҷикистон паноҳ бурда, ба монанди Зухур барин лаганбардорон, манфиатҷӯён ва мансабпарастон мардумро чандтарафа зулму ситам медоданд. Ҳамин ҷиҳатро нависанда дар муносибатҳои миёни оилаи усто Қодир ва Зухур дар бархӯрдҳои таърихӣ замон тасвир намудааст.

Дар роман Сорбон қабл аз таҳкиа ҳар фаслро аз тасвири манзара оғоз менамояд, аз ҷумла дар фасли «Селоб» манзараи фаромадани селобро ба деҳа батафсил чунин баён мекунад: *«Ҳаво соф буд ва бегубор буд. Аз боло, аз паси кӯҳи Гаҳвора як ҷангол пахтаи гозида барин абре пайдо шуд ва онро бод гоз-гоз паҳн кард ва абр кӯҳпораҳоро соя афканда, тиратар гардонда, осмонро фаро гирифтани шуда, дудвор ба авҷи фалак сар кашид. Вале нисфи деҳа ва аз рӯди Зарафишон он тараф кӯҳҳои рӯёрӯ ҳама офтобӣ буданд. Садои тундар омад; чунон омад, ки тире абрро суроҳ карда, ба ҳамон суръат фарқи замин фурӯ рафт....»* [8, 22].

Зимни нақли нависанда пайдарҳамии мантикӣ дар тасвири манзара, баёни ҳолату тасвири портрет, диалогу монологи персонажҳо ва шарҳу тавзеҳи воқеаҳо риоя шудааст. Гоҳе нависанда бевосита ба хонанда муроҷиат менамояд: *«Усто Қодирро ба ҳоли худ монему аз Зухур хабар гирем:»* [8, 23]. Ҳамчунин нависанда воқеаҳои муҳими таърихиро вобаста ба рӯдодҳои замон бевосита аз номи шахси якум нақл мекунад ва дар мавриди зарурат воқеаро тавзеҳ медиҳад, чехраҳо ва характери персонажҳоро тавсиф медиҳад. Масалан, дар монологи дарунии Шарифа нависанда андешаҳои зани

ғамзадаву кулфатзадаро дар бораи замону одамият чунин менигорад: *«Дунё охир шудагӣ барин – Оби Азов мешавад, мазмун. Гӯё Ҳама чиз муаллақ, амонат: одамони шинос якдигарро мефурӯшанд, ба ҳамдигар бахилӣ мекунад, яке аз дигаре чизе меситонад, яке дигареро мазлум мекунад; яке ба зӯрӣ зиндагӣ дорад, дигаре бо зорӣ....»* [8, 53]. Ин андешаҳои зани одии деҳа мебошад, ки доираи фаҳмиши ӯ дар асоси ривояту асотираҳо ва бовариҳои мардумӣ ташаккул ёфтааст. Бар сари зин нишастану ҷазои қозӣ, Зухур барои Шарифа як навъи эътироз ба беадолатиҳо ва ҳимояти нангу номус, шарафи хеш бошад, аз ҷиҳати дигар, матонат у диловарӣ ва иродаи қавии модари бузургро нишон медиҳад. Дар чунин тасвири объективона нависанда кушидааст тамоми сиришти модарон ва қанони деҳаро дар ҷеҳраи Шарифа инъикос намояд. Персонажҳои дигари деҳа Эшонбобо (Эшон Саид), Бибихалифа, кампири Моҳбӣ, Иззат, Норӣ духтари Зухур, қозӣ, Боқарқин, Бозор, Шариф, Марям (Мария), Гулсифат, Умар, қозии Шохдор, Қаҳҳорча, Ғанӣ, Ёрмуҳаммад, Ҳомид-қурбошӣ ҳар яке аз рӯи танату рафторашон ва амалу ҳаракатҳояшон зимни нақли рӯйдодҳову воқеаҳо тавсиф шудаанд.

Дар роман, чунон ки ёдовар шудем, рӯзи лирикӣ яке аз унсурҳои банду басти асар дар мавриди шарҳу тавзеҳи воқеаи гузаштаи дур ва ё наздик ё ки умуман, алоқаманд ба он ба назар мерасад. Масалан, нависанда қиссаҳои ривоятҳои ашхоси худкушро, ки ба дарёи Зарафшон худро партофта, ҳаёти худро қатъ мекарданд, чунин баён мекунад: *«Бисёранд онҳо ва ҳар касе, ки худро аз ин бора ба Зарафшон андохта бошад, қисса дорад; қиссааш баъди сараш миёни мардум афсона мешавад. Одамон миёни худ дар ин хусус баҳс кунанд, кӣ ҳаққу кӣ ноҳақ буданаширо гӯяд, аммо дар зиндагӣ ба ёди касе наояд, ки чунин моҷарову фоҷиаҳоро таҳлил кунанд. Яке аз дастии шавҳар, яке аз дастии модаршӯ, дигаре аз захми забон, онҳо бо гуноҳи хеш ва бисёриҳо аз ҷабри замона ба гирдобии бало гирифта шаванд...»* [8, 64]. Ин гуна ҳикояҳоро ҳикояҳои илҳомӣ (вставка) низ меноманд, ки ҳикоя андар ҳикоя оварда шудаанд, инчунин афсона, характери мардумони кӯҳистон тасвиф шудааст (дар саҳифаҳои 65-66, 67, 153, 169 ва ғ.). Масалан, дар бораи лақабгузориҳои мардуми деҳа дар роман, ки шарҳу тавзеҳи муаллиф мебошад, чунин оварда шудааст: *«Лақаб додан ҳислати мардуми деҳа аст, қариб одами белақаб нест дар ин деҳа, аммо лақабҳо ҳар ранг мешаванд: яке рӯҳи касро мебардорад, дигаре касро ба замин мезанад»*

[8, 153]. Дар бораи хислати мардуми деҳа, кӯхистонӣ бошад, нависанда зери монологи дарунии Марям дар андешаронӣ чунин менигорад: *«Мардуми кӯхпора аз ҳад зиёд сода, бамеҳр, одамдӯст, зудбодар, лозим меояд, ҷон дареғ намедоранд... ва агар эътиқодашонро гардонӣ, мураккаб, ҷоҳил, нобовар шаванд; аз имон гарданд; аз паи дасиса, ҳиллаву найранг афтанд ва касе онҳоро аз роҳашон гардонда натавонад»* [8, 169].

Ҳамин тариқ, дар китоби дувуми «Зарафшон» – «Шарифа» мавзую муҳтавои асосӣ ва масъалагузориҳо нишон додани рӯҳу тавони модари тоҷик, зани муборизи як аз деҳаҳои минтақаи Зарафшон дар фазои ноороми ҳаракатҳои инқилобии ибтидои асри XX дар авҷи бархӯрдҳои қувваҳои муҳолиф мебошад, ки фарзандону хонадони худро аз ҳучуми душманону гирифтории ғуломии иҷтимоӣ, аз бедодиву беадолатиҳои замона дар воқеаҳои муҳими таърихӣ ҳифз кардани шудааст. Дар нақли одӣ Сорбон дар ҳатти сюжет дар усули экспозитсия сиришти аҳли оилаи усто Қодир ва хислату рафтори Зухурро зимни мусибатҳои хонаводагӣ ва гардишҳои таърихӣ ба тасвир меорад. Дар мавриди зарурат, ҳангоми таҳқиқи воқеаҳо ва ҳодисаҳо ба воситаи рӯҳҳои лирикӣ, монологи дарунӣ, андешаронӣ, муҳокима, диалогҳои персонажҳо амалиёти қаҳрамонҳо, бархӯрдҳои маънавию ахлоқӣ, андешаҳои муҳталиф, нишон додани покиву покнатӣ ва қабириродагии модари тоҷик, матонатӣ адолатпарварии ӯ, расму русуми мардумӣ, диалогҳои баҳсӣ бо қозӣ ва ғайраҳо истифода шудааст, ки дар манзараҳои зиндагии мардуми одии деҳа воқеъгарона тасвир шудааст. Аз ин лиҳоз, дар сохтори дарунии роман дар усулу унсурҳои банду басти асар нависанда барои тасвири ҳаҷраҳои персонажҳои асар, хусусан қаҳрамони марказӣ – Шарифа, инчунин истилоҳотҳои ҷуғрофӣ, таърихӣ, тамсилу ташбеҳҳо, ривояту қиссаҳо, ҳобу афсона, боварҳои мардумро дар матн ба маврид истифода намудааст.

Китобнома:

1. Зан барои парастидан ва назорат аст. Сухбат бо журналист Ҳокими Азиз / «Омӯзгор», 1990. – 6 феврал; Сорбон дар оинаи нақду сухансанҷӣ. Гирдоварӣ, таҳия ва вероии Одили Нозир. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – С.302.
2. Замон ва наср: Мулоҳизаҳои Ф. Муҳаммадиев, М. Шукуров, М. Ҳоҷаева, Р. Ҳодизода, А. Сайфуллоев, А. Баҳорӣ, Р. Ҳошим, С.

- Турсун, Р. Ғаффоров, Ў. Кӯҳзод, А. Самадов, Ҷ. Бақозода. // Садои Шарқ. – 1981. – №1. – С.93-127.
3. Набавӣ, А. Достони наву ибратомӯзи Искандару Доро / А. Набавӣ // Дар китоби “Ҷустурҳо ва ибтикорот дар наср”. Маҷмӯаи мақолаҳо. – Душанбе: Адиб, 2009. – С.294-302.
 4. Набавӣ, А. Достони наву ибратомӯзи Искандару Доро / А. Набавӣ // Дар китоби “Сорбон дар оинаи нақду сухансанҷӣ”. Гирдоварӣ, таҳия ва вероиши Одили Нозир. – Душанбе: «ЭР-граф», 2021. – С.124-135.
 5. Салимӣ, Н. Камолоти сухан / Н. Салимӣ, А. Набавӣ // Дар китоби “Сорбон дар оинаи нақду сухансанҷӣ”. Гирдоварӣ, таҳия ва вероиши Одили Нозир. – Душанбе: «ЭР-граф», 2021. – С.45-49.
 6. Сатторзода, А. Ровии Амондара / А. Сатторзода // Дар китоби “Сорбон дар оинаи нақду сухансанҷӣ”. Гирдоварӣ, таҳия ва вероиши Одили Нозир. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – С.15-36.
 7. Сорбон дар оинаи нақду сухансанҷӣ / Гирдоварӣ, таҳия ва вероиши Одили Нозир. – Душанбе: «ЭР-граф», 2021. – 448с.
 8. Сорбон. Куллийт. Ҷилди VI. Роман: Зарафшон, Шарифа. Китоби дувум. Туғрал. / Сорбон. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 432 с.
 9. Шукуров, М. Насри реалистӣ ва таҳаввули шуури эстетикӣ / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1987. – 452 с.
 10. Шукуров, М. Диди эстетикӣ халқ ва насри реалистӣ / М. Шукуров. – Хучанд: Нури Хучанд, 2006. – 190 с.

ИНЪИКОСИ ҲОДИСАҲОИ ТАЪРИХӢ ДАР РИВОЯТҲОИ
МАРДУМИ КӢҲИСТОНИ БАДАҲШОН

Шакармамадов О.⁶

*Институти илмҳои гуманитарии ба
номи академик Б. Искандарови АМИТ*

Баъзан ривоятҳо дар таъин намудани бисёр ҳодисаҳои таърихӣ ва афқору ақидаҳои гуногуни одамон оид ба ашӯву ҳодисаҳои аёну ноаёни табиату ҷамъият маводи ғурӯзиш ба ҳисоб мераванд ва онҳо доир ба дигар паҳлӯҳои ҳаёти моддӣ ва маънӣ мардум низ маълумоти ғуҷимат медиҳанд. Гарчанде ривоятҳо хусусияти афсонаҳои сеҳромез ё асотириро низ дошта бошанд ҳам, лекин онҳо аз ҷиҳати мазмуну муҳтавои худ аз бунёди воқеӣ доштанишон дарак медиҳанд. Зеро онҳо дар маҷмӯъ баёнгари воқеи ақидаву ҷаҳонбинӣ, ғаҳмишу дониш, муносибатҳои муҳталифи аҳли авомро ба ашӯву ҳодисаҳои табиат ва ҷамъият дар давраҳои гуногуни таърихи баширӣ ба таври воқеӣ баён мекунанд.

Калидвожаҳо: ривоят, нақл, таърих, санад, ҳодиса, воқеият.

Отражение исторических событий в легендах горцев Бадахшана

Иногда легенды или предания являются ценным материалом для определения многих исторических событий, различных мнений и представлений людей относительно видимых и невидимых объектов и явлений природы и обществ, а также дают ценные сведения о других сторонах материальной и повседневной жизни людей. Хотя легенды также имеют черты волшебных или мифологических сказок, но по своему содержанию они показывают, что имеют реальную основу. Потому что в целом они выражают реальное мнение и мировоззрение, понимание и значение, различное отношение людей к предметам и явлениям природы и общества в разные периоды человеческой истории.

⁶Шакармамадов Ориф Нисормамадович – корманди илмӣи шуъбаи фолклор ва адабиёти Бадахшони Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишонӣ: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯчаи Шотемур, 131. Тел.: (+992) 934483849; e-mail: orif-n@mail.ru.

Шакармамадов Ориф Нисормамадович - научный сотрудник отдела фольклора и литературы Бадахшана Института гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. Шотемур, 131. Тел.: (+992) 934483849; e-mail: orif-n@mail.ru.

Shakarmamadov Orif Nisormamadovich - researcher of the Department of Folklore and Literature of Badakhshan of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Khorog, st. Shotemur, 131. Tel.: (+992) 934483849; e-mail: orif-n@mail.ru.

Ключевые слова: легенда, предание, историчность, факты, событие, реальность.

Reflection of historical events in the legends of people of Kuhistoni Badakhshon

Sometimes legends or narratives are valuable material for determining many historical events, different opinions and ideas of people regarding visible and invisible objects and phenomena of nature and societies, and also provide valuable information about other aspects of the material and everyday life of people. Although legends also have the features of magical or mythological tales, their content shows that they have a real basis. Because in general they express a real opinion and worldview, understanding and meaning, different attitudes of people towards objects and phenomena of nature and society in different periods of human history.

Key words: legend, narrative, history, data, event, reality.

Ривоятҳо дар таъин кардани хусусиятҳои бисёри таърихӣ, ҳаёти иҷтимоӣ ва маънавӣ, ақидаву ҷаҳонбинӣ, боварию эътиқод, майлу хоҳиш, нияту матлаб ва масъалаҳои дигари марбут ба тахайюлотӣ мардум ҳамчун манбаъ ва маъхази муҳиму муътамад баромад мекунад. Дар асл заминаи ривоят воқеият мебошад. Ҳамин маънӣ ба таърихӣ будани онҳо далолат мекунад. Дар солномаҳо ва эҷодиёти даҳонӣ ривоятҳо баъзан ба сифати манобеи муътамади таърихӣ истифода бурда мешаванд. Муаррихон дар бисёр маврид ҳамчун асноди эътимодноқ аз гузаштаи ин ё он диёр истинод ба маъхази ривоят мекунад.

Албатта бархе аз ривоятҳо хусусияти афсонаҳои сеҳромез ё асотириро нигоҳ медоранд ва ҳодисаҳои, ки дар ин гуна ривоятҳо тасвир мегарданд, ба онҳо чун асноди таърихӣ тақия кардан ҷандон саҳеҳ намебошад. Аз ин бора муҳаққиқи ривоятҳои мардумӣ Д. Обидов муносибати устод Айниро нисбати ривоятҳо ҷунин арзёбӣ мекунад: «Устод Садриддин Айнӣ зимни тазаккури ривоятҳо барои муҳаққиқони минбаъдӣ тавсияҳои ироа доштааст. Масалан, ривоятҳо аз нигоҳи муҳтаво ва ғоя яқсон намебошанд, дигар ин ки мазмуни онҳо аз ҳақиқати воқеӣ ниҳоят дуранд, солисан ба ин гунна осори қадим бо назари интиқодӣ муносибат кардани донишмандону муҳаққиқон таъкид шудааст. Ҳамчунин ӯ қори баъзе донишманду адибе, ки ҳештанро «таърихдон» ҷилва дода «бе баррасӣ, бе танқид ва бо оҳанги боварқунӣ ва боварқунонӣ» ривоеъу қиссаву ҳикоеъи омиёнаро меҳоханд воқеӣ ангоранд, нодуруст меҳисобад» [4, 29-35].

Лекин ҷои таъкид ҳаст, ки ҳарчанд ривоятҳои санади таърихию аниқ нишон надиханд ҳам, онҳо дар таъин намудани бисёр ҳодисаҳои таърихӣ ва афкору ақидаҳои гуногуни одамон оид ба ашёву ҳодисаҳои табиату ҷамъият маводи пурарзиш ба ҳисоб мераванд ва онҳо доир ба дигар паҳлӯҳои ҳаёти моддӣ ва маишӣ мардум низ маълумоти пурқимат медиҳанд. Аз ин бора Д. Обидов дар ҷои дигар ишора мекунад: «Айни ба ривоятҳои ба ҳайси як пажӯҳишгар назари нек дорад. Ў ба ривоятҳои ба хоҳири манбаи муҳими омӯзиши ҳаёту ғайбати пешгузаштагон будан, таваҷҷуҳи хоса мабзул медорад» [4, 29-35].

Микдори зиёди ривоятҳои, ки байни сокинони манотиқи Кӯҳистони Бадахшон интишор ёфтаанд, вижагии таърихӣ доранд. Дар онҳо ҳодисаву воқеаҳо, санаду бурҳонҳои таърихӣ бевосита акс ёфта, ҷанбаи таърихӣ онҳо дар ниҳоят назаррас ва қаввӣ аст. Чунончи, дар ривояти доир ба «Шохиризм» дар ҷумлаи аввал гуфта мешавад: «Баъд аз Маликбуға ҳукмронии хитойҳо дар Шохдара ба охир мерасад...» [6, 151] ва дар ривояти «Муғулхона» инчунин омадааст: «Дар Чадуд вайронхонае буд. Он чоро муғулхона мебуд. Гӯё замоне чанд тан муғулҳо омада, он ҷо истиқомат карда, баъд баромада мераванд...» [6, 152]. Аз мазмуни ин ривоятҳои бармеояд, ки маҳалҳои дурдаст ва ҳатто душворгузари Кӯҳистони Бадахшон ҳам аз пой нумуборақ ва истилои муғулҳо ва ҳукмронии хитойҳо дар қанор намондааст. Ё ривояти дигаре, ки дар бораи «сандуқи сангин» мебошад, ҳамин гуфтаҳои тақвият мебахшад. Он сандуқро гӯё сарлашқари чинӣ Фу Де, ки аз Синцзян ронда шудааст, бо худ ба соҳили кӯли Суман оварда, дар он симу зарӣ ғоратқардашро пинҳон кардааст [3, 30]. Асоси воқеи доштани ин ривоятро гуфтан амри маҳол аст. Аммо он сандуқи сангин то ҳанӯз вучуд дорад. Дар бораи шахсиятҳои Маликбуға ва сарлашқари чинӣ Фу Де ва воқеаҳои, ки ба номашон алоқа дорад, ҷизе маълум нест. Аммо аз рӯи маълумоти яке аз фозилони Бадахшон Саид Ҳайдаршоҳ Муборақшоҳзода, ки бо супориши муаррих А.А. Семёнов дар асоси нақлу ривоятҳои мардумӣ соли 1912 бо номи «Таърихи мулки Шуғнон» рисолае таълиф намудааст, чунин омадааст: «Ба баъд аз ҳукумати Хитойи мири Шуғнон ба оташпарастон гузашт, ки сукунати онҳо дар Шуғнон дар қишлоқи Вер буда, ки номи яке аз онҳо Рив ва лақабаш Фарҳод буда,

муқарраран салтанат намуда ва қалъаи дигар аз Риви Фарҳод дар наздикии Қалъаи Барпанча, ки он ҷо ҳаст ва номи он қалъаро Қалъаи Кофарон гӯянд, ки Риви Фарҳод дар Вер ва Писараш дар Қалъаи Кофарон ва муддати салтанати ин оташпарастонро низ аҳде намедонанд, ки чанд сол буда» [7, 7]. Дар ибтидои ҳуди ҳамин рисола омадааст, ки дар замони қадим сарзамини Шуғнон, ки дар болооби ҳавзаи Ому воқеъ аст, дар тасарруфи ҳоқони Чин будааст. Аз он давра баъзе нишонаҳо низ боқӣ мондаанд. Яке аз онҳо навиштаҷоте болои тахтасанге дар деҳаи Дебастаи водии Ғунд аст, ки ба ин маънӣ нигошта шудааст: «Бо фармони ҳоқони Чин, бо умдои дунёву дин, дар миёни Ғунд ва Сучон – ин аст адои сухан». Дар рисола инчунин қайд шудааст, ки дар води Шохдара қитъаи замин аст, ки бо номи «Бегимӣ» мустаъмал аст. Мегӯянд, ки ин замин ҳамасола кишт шуда, ҳосилаш ба Чин фиристода мешуд. Ҳоқони Чин ба ҷуз ҳосили зироати ҳамин замин дигар чизе аз мардум наситондааст [7, 6].

Дар қишлоқи Сӯчон мавзее бо номи Дашти Зӯрозмоӣ воқеъ гардидааст, ки ба қавли мавсуф ин нишонаи дигаре аз давлати Хитой мебошад. Доир ба ин дашт ва сабаби ҷунин ном гирифтани он ривоятҳои мухталиф байни мардум паҳн гаштаанд. Дар ин мавзӯ тӯдаи санғҳо боқӣ мондаанд, ки аз рӯи ривояте гӯё замоне чинӣҳо ба Шуғнон лашкар кашида, дар ҳамин дашт сарлашқари онҳо амр медиҳад, ки ҳар як сарбоз яктоӣ сангро гирифта, дар як ҷо партоянд ва дар бозгашт боз аз ин тӯда он сангро бардошта бигиранд. Баъди ҷанг сарбозони зиндамонда баргашта, аз тӯда яктоӣ санг бартоштаанд, вале санғҳои боқимонда он маъно дошт, ки соҳибонаш дар муҳориба кушта шудаанд. Ё аз рӯи ривояти дигаре гӯё дар замони қадим Бехмани Кӯҳистонӣ ва амир Ҳамза дар ин ҷо бо ҳам мубориза бурдаанд ва ҷун ҳеҷ кадоме аз онҳо мағлуб нагаштааст, ин даштро Зӯрозмоӣ нӯҳодаанд [3, 14].

Дар ин дашт санғҳои калони кулӯла ва вазнин вучуд доранд, ки ба қавли дигарон ҳар як паҳлавон бояд онҳоро боло мебардошт ва қувваташро месанҷид.

То чи андоза ин маълумотҳо санади бозътимод дошта бошанд, маълум нест, зеро ҳуди Саид Ҳайдаршоҳ онҳоро ҳамон тавре, ки аз ривоятҳои мардум ва ёддоштҳои кӯдакиаш ба худ тасаввур мекард ва дар хотир медошт, нигоштааст. Зимни ин, он маълумоти барояш

шинос ва ахбороти хуччатиро, ки ба асрҳои гузашта тааллуқ дошта, то кунун дар Шугнон махфуз мондаанд, яъне катибаҳои рӯи сангҳо ва хоросангҳоро низ ба таърихаш дохил намудааст.

Ба назар чунин мерасад, ки Ҳокони Чин на соҳиби ин мулк будаасту на онро дар тасарруфи хеш доштааст. Чун мардуми Чин бо тибби мардумӣ аз қадим шуҳрат доштанд, аз рӯи тичорату муомилоти молӣ аз маҳалҳои ҷудогонаи нисбатан барои онҳо дастрас ҳар гунна навъу намудҳои гулу алаф, ҳосили зироат гирифта мебурданд. Ҳамин маънӣ дар ривояти доир ба «Оби Сачар ва ҳокони Чин» низ таъкид ёфтааст. Гӯё дар замони қадим дар фасли баҳору тирамоҳ аз Чин ба воситаи ағбаҳо ба Ғунд корвони уштурҳо омада, баҳор ба уштурҳо кӯзаҳои намадпечи пуроб бор мекарданд ва тирамоҳ бошад, меваи гулхорро бор карда мерафтанд. Барои одамони маҳаллӣ ин омаду рафти корвон муаммо буд. Аммо барои одамони дарбори ҳокони Чин маълум буд, ки об ва меваи гулхор қимати табобатӣ доранд [3, 20].

Аз рӯи мазмуни ин ривоят бармеояд, ки дар замони қадим истифодаи гулхори водии Ғундро баҳри муолиҷаи маризон, пеш аз ҳама, чиниён дарк карда будаанд. Дар замони муосир аз рӯи омӯзиш ва ҳулосаи олимони соҳаи тиб маълум гардид, ки меваи гулхори ин водӣ аз ҷиҳати витамини дар таркибаш буда бемисл аст ва имрӯз ҳамчун навъи алоҳидаи «гулхори ғундӣ» маъмул аст.

Дар ривояте, ки доир ба хонҳои Помир [6, 157] гуфта мешавад, дар бораи силсилаи шоҳону ҳокимони маҳаллӣ, тарзу усули ҳукуматдории онҳо, ҳукмронии афғону манғитҳо дар Бадахшон ва аз вазъу авзои сиёсӣ иҷтимоӣ ин сарзамин дар нимаи дуйуми асри XIX ва аввали асри XX маълумоти мушаххас пайдо кардан мумкин аст.

Гарчанде ки ин матн бештар дорои хусусияти нақлӣ бошад ҳам, вале ҳамаи санаду далелҳое, ки дар ин ҷо зикр мешаванд, ҷавобгӯи дурусти асли воқеаву санаҳои таърихӣ нестанд. Чунин санади тахминӣ ва маълумотҳои мухталиф бо салиқаю дониш ва ба муносибати фардии ҳар гӯянда нисбат ба воқеаҳои нақлшаванда саҳт вобаста аст ва ба ҳамин зайл шунавандаро водор месозад, ки чунин ҳодисаҳо дар ҳақиқат ҳам ҷой доштаанд. Маҳз ҳамин гуна паҳлӯҳои ривоят вижагии онро бозтоб мекунад. Ба ҳар ҳол қисми муҳими ҳодисаҳое, ки дар ривоятҳо тафсир ёфтаанд, бебунёд нестанд. Онҳо асоси воқеӣ доранд.

Ҳамчунин аз матни ривояти фавқ бармеояд, ки аз нимаи асри XIX шурӯъ гардида, дуздидану ба шахрҳои дигар бурда фурӯхтани кӯдакони аз ҳафтсола то чордаҳсола авҷ гирифта будааст.

Фурӯхтани одамон ба ғуломӣ дар Шугнон, Рӯшон ва Вахон то охири асри XIX ҳодисаи муқаррарӣ буд ва инро қариб, ки ҳамаи сайёҳони аврупоӣ дар навиштаҳои худ тасдиқ мекунанд. Аз он ҷумла, муҳаққиқи рус М.С. Андреев маълумоти капитан Б.Л. Громбчевскийро, ки солҳои 1888-1890 дар ҳудуди Помир сайёҳат кардааст, дар асари худ иқтибос меорад: «Все девушки и более красивые женщины в стране были отобраны и частью отправлены к эмиру Абдурахману (амири афғон, ки солҳои 1883-1895 ҳудуди Вахон, Шугнон ва Рӯшон дар тобеияти ӯ қарор доштаанд), частью же розданы войскам в жены и наложницы. Из Шугнана набрано 600 человек мальчиков в возрасте от 7 до 14 лет. Мальчики были отправлены в Кабул. Население изнемогало под афганским гнетом». [2, 22]

Ҷои таъкид аст, ки бархе аз санадҳое, ки онро муаррихон дар осори худ ҳамчун манбаъ доир ба таърихи гузаштаи халқи Бадахшон истифода бурдаанд, аз нақлу ривоятҳои мардум иборатанд.

Аз мазмуни ин қабил ривоятҳо, ки аз хусуси ҳукуматдории ҳокимони маҳаллӣ иттилоъ медиҳанд, ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки талошу кӯшиши онҳо барои ниғаҳдорӣ ва пойдорӣ ҳокимият на аз рӯи ақли солиму мулоҳизаҳои пухта, балки бо роҳи фиребу найранг аз байн бардоштани рақибу муҳолифин ва ҳатто падару бародар сурат мегирифт. Ҳамчунин аз мазмуни онҳо бармеояд, ки мардум дар натиҷаи зулму бедодгариҳои ҳокимони маҳаллӣ ва аҷнабӣ мутеи тақдир нашуда, гоҳ-гоҳ барои аз асорат раҳо ёфтани бехбудии рӯзгор садои эътирозашро баланд кардааст.

Ба таври шифоҳӣ аз насл ба насл интишор ва нақл шудани ривоят боиси он мегардад, ки шакли озоди матни ривоят аз давроне, ки ҳодиса ва шахсиятҳои воқеӣ дар онҳо ҷой доштанд, тадриҷан дур шуда, омехташавӣ бо дигар жанрҳои насри халқӣ боиси коста шудани манбаъҳои таърихӣ гардида, архаизму ҳаёлҳои бофта дар матн бештар намудор мегарданд, ки баъзан хусусияти фантастикиро касб мекунанд. Ба ин нигоҳ накарда, заминаи таърихӣ ривоятҳо то андозае боқӣ мемонад. Ҳамчунин, қабул ва дарк кардани ривоятҳо чун нақли

сахеҳ аз гузашта дар аксар ҳолатҳо аз тарафи муҳаққиқон ба назар гирифта мешавад. Инкишоф ёфтани ривоятҳо дар масири таърих чихати муҳими таърихӣ будани онҳоро бозгӯй мекунад. Бисёре аз фолклоршиносони хориҷи кишвар, ки ба омӯзиши ривоятҳо сарукор доштанд, бар он ақидаанд, ки марҳилаи аввали ташаккулёбии ривоят ҳамчун жанри мустақил, табдил гаштани нақли ёддоштӣ ба ривоят мебошад. Ин фикрро Азбелев С.Н. тарафдорӣ намуда ишора мекунад: «Ривоятҳо дар асоси нақли шохидон ё худ иштирокчиёни ин ё он ҳодисаи муҳим ба вуҷуд меоянд. Дар натиҷаи чандин маротиба аз даҳон ба даҳон гузаштан тадриҷан бехта шудани ҳамаи ҷузъиёти фардӣ, ки барои худ шохиди воқеа муҳим буданду барои ровиёни минбаъда он қадар маъқул ё ба манфиати онҳо набуд, баҳодиҳии шахсӣ ё шарҳи ин ё он ҳодисае, ки ба асли нақл мувофиқ нест ба он оварда мерасонад, ки нақли воқеӣ каму беш ба ривояти ноустувор табдил меёбад. Маълумоте, ки ин ривоятҳо дар бар мегиранд, на ба нафъи як ё якчанд нафар, балки ба манфиати ҳамон муҳити ҷомеа, ки дар он ин ривоятҳо ҳастӣ мекунанд» [1, 12].

Протсессии минбаъдаи инкишофи ривоятҳо ба шароити вақту макони интишори онҳо вобаста мебошад. Дар ташаккулёбии ривоятҳо, инчунин, қонуни умумии бавуҷудоии асарҳои халқӣ нақши ҳудро мегузорад, яъне ҳодисаҳои монанд дар ривоятҳои гуногунхалқ натиҷаи иртиботи маданияву фарҳангӣ буда, ба дохили ривоятҳои маҳаллӣ персонаж ва суҷаи байналхалқӣ ворид мегардад.

Ривоятҳои халқӣ дар масири инкишофи худ ба давраҳои муайяни таърихӣ алоқаманд буда, доир ба шахсону ҳодисаҳои муҳими ҳамон давр маълумот медиҳанд. Чуноне ки дар боло ёдовар шуда будем, ривоятҳо ба ҳодисаҳои воқеӣ таъя мекунанд. Аз ҳамин лиҳоз баъзе муҳаққиқони соҳаи фолклор ин жанрро аз рӯи мавзӯю муҳтаво ба гурӯҳҳои ривоятҳои таърихӣ ва ривоятҳои топонимикӣ ё ба қавли Д. Обидов ривоятҳои тасмийӣ, яъне доир ба номҳои мавзӯҳои ҷуғрофӣ чудо намудаанд [5, 36]. Ҳол он ки ривоятҳои топонимикӣ худ таърихӣ буда, дар онҳо ҳам ҳодисаҳои воқеӣ мавқеъ доранд ва ҳам мавзӯҳои доир ба шахсони таърихӣ низ дар онҳо мавҷуданд.

Чунонки мебинем, ривоятҳо дар таъин намудани бисёр ҳодисаҳои таърихӣ ва афқору ақидаҳои гуногуни одамон оид ба ашёву ҳодисаҳои табиату ҷамъият маводи пурарзиш ба ҳисоб мераванд ва онҳо доир ба

дигар пахлӯҳои ҳаёти моддӣ ва маишӣ мардум низ маълумоти пурқимат медиҳанд.

Китобнома:

1. Азбелев, С.Н. Отношение предания, легенды и сказки к действительности (с точки зрения разграничения жанров) // Славянский фольклор и историческая действительность. - Москва, 1965. - 328 с.
2. Андреев, М.С. Таджики долины Хуф. Вып. I-II. Переизд. - Бишкек: Джем Кей Джи, 2020. - 776 с.
3. Дурдонаҳои Бадахшон (Асотир ва ривоят) / Гирдоварандагон Н. Қонбобоев, Ш. Муҳаммадшерзодшоев. - Хоруғ, 1992. - 54 с.
4. Обидов, Д. Ривоятҳо дар бораи Абуалӣ Ибни Сино аз нигоҳи Садриддин Айнӣ / Д.Обидов // Мардумгӣ. Шумораи 1-2. - Душанбе: Пайванд, 1995-96. - 224 с.
5. Обидов, Д. Андешаҳо перомони ривоятҳои тоҷикӣ // Фолклор, адабиёт, забон. - Душанбе: Эр-граф, 2004. - 144 с.
6. Фолклори Помир. Асотир, ривоят ва нақҳо. Ҷ. 2 / Мураттиб, муаллифи муқаддима ва тавзеҳот Н. Шакармамадов. - Душанбе: Империа-л-групп, 2005. - 430 с.
7. Саид Ҳайдаршоҳ Муборакшоҳзода. Таърихи мулки Шугнон / Саид Ҳайдаршоҳ Муборакшоҳзода. - Хоруғ: "Помир", 1992. - 36 с.

ҚАҲҚАҲА КӢ БУД?
Шоинбеков А.,¹ Курбоншоев А.²

*Институту илмҳои гуманитарии ба
номи академик Б. Искандарови АМИТ*

Дар ноҳияи Ишкошими ВМКБ, дар вилояти Сугд, дар Сангилечи Афғонистон, Туркменистон ва Эрон қалъаҳое бо номи Қаҳқаҳа вуҷуд доранд. Сокинони ноҳияи Ишкошим тақя ба ривоятҳо карда, бар он муътақиданд, ки номи қалъа аз номи бунёдгузори ин қалъа Қаҳқаҳаи кофӣру азимҷусса гирифта шудааст, ки аз тарафи Ҳазрати Алӣ кушта шудааст.

Ин ривоятҳоро муаллифони мақола бо методҳои муқоиса ва андешаҳои мантиқӣ таҳлилу таҳқиқ карда, ба хулосае омадаанд, ки Қаҳқаҳа ҳамчун шахси таърихӣ вуҷуд надоштааст. Номи Қаҳқаҳа аз образи умумии ҳокимони золим ва махлуқҳои фавқултабии пеш аз исломӣ – тотемӣ гирифта шудааст.

***Калидвожаҳҳо:** қалъаҳои Қаҳқаҳа, ривоят, ҳақиқати таърихӣ, шахсияти таърихӣ, мифология.*

¹ **Шоинбеков Алоvidдин Абдуллобекович** - номзади илмҳои таърих, мудири шӯъбаи таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии Институту илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишонӣ: ВМКБ, ш. Хорӯғ, кӯчаи В. Гулмаҳмад, 52/6. Тел.: (+992) 936001970; e-mail: shoinbekovaloviddin@gmail.com.

Шоинбеков Алоvidдин Абдуллобекович – кандидат исторических наук, заведующий отделом истории, археологии и этнографии Института гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хоруг, ул. В. Гулмахмада, 52/6. Тел.: (+992) 936001970; e-mail: shoinbekovaloviddin@gmail.com.

Shoinbekov Aloviddin Abdullobekovich - candidate of Historical Sciences, Head of the Department of History, Archeology and Ethnography of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO. Khorog, st. V. Gulmahmad, 52/6. Tel.: (+992) 936001970; e-mail: shoinbekovaloviddin@gmail.com.

² **Курбоншоев Аловатшо** - магистранти курси 2-юми шӯъбаи таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии Институту илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишонӣ: ВМКБ, ноҳияи Ишкошим. Тел.: (+992) 501209298; e-mail: kurbonshoev.alovatsho@mail.ru.

Курбоншоев Аловатшо - магистрант 2-го курса отдела истории, археологии и этнографии Института гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, Ишкашимской район. Тел.: (+992) 501209298; e-mail: kurbonshoev.alovatsho@mail.ru.

Kurbonshoev Alovatsho - master degree student of the Department of History, Archeology and Ethnography of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Ishkoshim district. Tel.: (+992) 501209298; e-mail: kurbonshoev.alovatsho@mail.ru.

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

Кем был Кахкаха?

В Ишкашимском районе ГБАО, в Согдийской области, в долине Сангледжа Афганистана, в Туркменистане и Иране есть крепости под названием Кахкаха. Жители района Ишкашима ссылаясь на легенды, убеждены в том, что название крепости происходит от имени основателя этой крепости, кафир огромного роста Кахкаха который, был убит Хазратом Али.

Авторы статьи в сравнительном методе и логическом мышлении, анализируя эти легенды, приходят к выводу, что Кахкаха не был исторической личностью. Имя Кахкаха образованно на основе образа правителей-тиранов и до исламских сверхъестественных существ-тотемы.

Ключевые слова. *Крепость Кахкаха, легенды, историческая правда, историческая личность, миф.*

Who was Kahkaha?

In Ishkoshim district of GBAO in Sughd, in Sangilej valley in Afghanistan, Turkmenistan and Iran located a fortress called Kahkaha. The people of Ishkoshim district rely on legends and believe that the name of the fortress was taken from the founder of this fortress Kahkaha, a huge infidel who was killed by Hazrat Ali.

The authors of the paper used methods of comparison and logical ideas to analysis and came to the conclusion that Kahkaha, did not exist as a historical person. Instead the name of the Fortress was taken from the common image of tyrannical rulers and supernatural beings pre-Islamic totem.

Key words. *Fortress Kahkaha, legends, historical truth, historical figure, myth.*

Яке аз калонтарин қалъаҳои ВМКБ - қалъаи Қаҳқаҳаи ноҳияи Ишкошим буда, аз маркази шаҳри Хоруғ дар масофаи 15 км ва аз маркази ноҳия 5 км дуртар дар самти шарқу ҷануб, аз сатҳи баҳр дар баландии 2642 метр дар арзу тули N 36, 681, 39 % E 071, 75 755 %. ҷойгир аст.

Бояд қайд кард, ки бо чунон ном қалъаҳо дар вилояти Суғд се-то дар деҳаи Санглиҷи Афғонистон, дар Туркменистон (дар деҳаи Кӯҳна Қаҳқаҳаи назди шаҳраки Қаҳқаҳа каме шарқтар аз Ашхобод) ва як қалъаи дигар дар кӯҳҳои Савалан миёни Табриз ва Ардабили Эрон вучуд доранд.

Қалъаи Қаҳқаҳаи ноҳияи Ишкошим аз тарафи саёҳону тадқиқотчиёни зиёд аз ҷумла Т.Е. Гордон (1873-1874), Олуфсен (1898-1899), Б.В. Станкевич (1900), А.А. Бобринской (1901), Н.Л.

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

Корженевский (1903), А. Стейн (1915), А.Н. Бернштам (1947), А.Ч. Бобоев (1960-1962), А.Н. Зеленский (1962), М. А. Бубнова (1976, 1983), Б.И. Искандаров (1983) тадқиқ ва мавриди омӯзиш қарор ёфта буд.

Дар солҳои истиқлолият низ як зумра олимону кишваршиносон аз қабилӣ Ю. Якубов, А. Қурбоншоев, О. Мирзо, А. Шоинбеков, Ф. Шоинбеков ва дигарон аслан ба тадқиқотҳои олимони гузашта таъя карда, оиди масъалаи ҳифз, арзиши таърихӣ фарҳангии қалъа ва баъзе масъалаҳои дигаре, ки аз назари муҳаққиқони гузашта дар қанор монданд, фикру андешаҳои худро баён сохтаанд.

Қалъаҳои Қаҳқаҳаи вилояти Суғд, ки бо номи шаҳраки Бунҷикат маъруфанд ва маркази асосии сиёсӣ иқтисодӣ ва фарҳангии Устурушани асримиёнагӣ маҳсуб меёфтанд, мавриди омӯзиши бостоншиносону муаррихон қарор ёфтаанд. Қалъаҳои Қаҳқаҳаи Туркменистону Ирон низ аз тарафи муҳаққиқон омӯхта шудаанд. Бо вучуди мавриди зиёди омӯзиш қарор ёфтани ин қалъа роҷеъ ба Қаҳқаҳа ном гирифтани он то кунун андешаҳои илмӣ баён наёфтаанд, фақат аз тарафи Сейяр Алимов, ки дар шабакаи иҷтимоӣ он қадар равшану возеъ баррасӣ гардида буд. Аз ин рӯ, мо барои тақвияти фикрҳои С. Алимов баъзе андешаҳои худро перомунӣ ин масъала иброз медорем.

Ҳанӯз солҳои охири 90-ум қарни гузашта, яке аз муаллифони ин мақола (- Ш.А) аз академик Нӯмон Неъматов пурсон шуд, ки чаро се-то қалъа бо номи Қаҳқаҳа дар Суғду як-то дар Бадахшон мавҷуданд? Оё онҳо як ҳоким доштанд? Ў хеле кӯтоҳ ҷавоб дод, ки тамоми ҳокимони қабл аз исломиро Қаҳқаҳа низ меномиданд. Соли гузашта (соли 2023) бошад, бо академик Ю. Яъқубов дар ин масъала ҳамсӯҳбат шудам, ӯ иброз дошт, ки маънои номи қалъаҳои Қаҳқаҳа «қалъа андар дохили қалъа» аст.

Барои аниқтар равшанӣ андохтан ба ин масъала саволе ба миён меояд, ки ин қалъаҳо аз рӯи сохту шакли худ номи Қаҳқаҳа гирифтаанд ё аз номи ҳокими қалъа чунин унвон гирифтаанд?

Тибқи тасаввурот ва ривоятҳои соқинони Бадахшон Қаҳқаҳа ном шахси азимчуссае ҳокими ин қалъаи будааст. Ў як бародару ду хоҳар дошта, ҳудаш дар қалъаи Қаҳқаҳаю, бародараш Зангибор дар қалъаҳои Ямчун ва Исор, хоҳараш Зулҳумор дар қалъаи Зулҳумори назди Ямчун ва хоҳари дигарашон Зулҳашам (дар баъзе ривоятҳо

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

Қамарсимо) дар қалъаи сиёҳпуштаи Вахони Афғонистон истиқомат доштаанд. Қаҳқаҳа ва бародару хоҳаронаш кофир ва сиёҳпӯш буданду мардумро озор медоданд. Қаҳқаҳа дар баробари ҳокими пурқудрат буданаш, ҳамчунин ғоратгари ашаддӣ низ будааст. Аз наздикии қалъа, ки яке аз роҳҳои Абрешим мегузашт, одамонаш корвонҳои пурборро ғорат карда, ба яғмо мебурданд.

Тибқи ривоятҳои Ҳазрати Алӣ бо писаронаш Ҳасан ва Ҳусайн ба ҳайси бозаргон омада, бо кӯмаки вазири Қаҳқаҳа Мубошир ворида қалъа мешавад. Байни паҳлавонони Қаҳқаҳа ва Ҳазрати Алӣ се намуд мусобиқа баргузор мешавад. Дар ин мусобиқа Ҳазрати Алӣ ва писаронаш ғолиб меоянд. Ҳазрати Алӣ Қаҳқаҳаро ба ислом даъват мекунад. Қаҳқаҳа даъваташро напазируфта, бо ӯ ба ҷанг медарояд. Ҳазрати Алӣ Қаҳқаҳаро мекушад. Як қисми сиёҳпӯшон исломро қабул мекунанд ва он қисмате, ки дини исломро қабул намекунанд ба Қофаристон (Нуристони) Афғонистони кунунӣ рафта, сокини он минтақа мегарданд. Ин ривоятҳо муфассал дар асарҳои А.А. Бобринской [3, 16], Б.И. Искандаров [6, 42-45], А.З. Розеньфельд [11, 179-182], Фолклори Помир [14, 76-84] ва китобҳои донишмандони маҳаллӣ А. Қурбоншоев «Вахон – осорхонаи таърих» [8, 23-31], О. Мирзоев «Вахон» [9, 128-130], «Ишқошим» [7, 119-126] оварда шудаанд. Чанд қаринаи дигари ривоят дар захираи илмии дастхатҳои АУ Тоҷикистон (алҳол АМИТ) маҳфузанд.

Тибқи мазмуни ривояти дигар Қаҳқаҳа бародаре бо номи Шаҳшаҳа доштааст, ки ӯ дар қалъаи бо номи Шаҳшаҳаи Каррони Дарвоз ҳоким будааст. Ҳамчунин ишорае низ ҳаст, ки ду бародари дигари онҳо яке дар Канҷуту дигаре дар Гилгит ҳокими қалъаҳо будаанд.

Яке аз нахустин сайёҳатчиёни рус, П.А. Кузнетсов, ки соли 1892 Дарвозро дидан намудааст, ривояти маъруфи сокинони Дарвозро овардааст, ки мувофиқи он тахминан 1300 сол қабл ду бародар Қаҳқаҳа ва Шаҳшаҳа аз Бадахшон баромада, кӯшиши соҳибмулк шудан карданд. Қаҳқаҳа шоҳигарии Дарвоз ва мулку музофотҳои он замон дар тобеъияти ӯ қарор доштаи Вахш, Кӯлоб (Хатлон), Ҳоҳон, Роғ, Ҳисор, Қаротегин ва Рӯшонро мутеи худ кардаст. Шаҳшаҳа бошад, ҳокими Бадахшону Вахон, Шугнон, Сарикол, Қундуз ва Читрол гардидаст. То кунун гӯё дар Читрол намоёндагони авлодии

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

хонадони Шахшаха ҳукмронӣ доранд. Шохони собиқи Дарвоз бошанд, аз рӯи баъзе маълумотҳои шифоҳии ба П.А. Кузнетсов расида, аз авлоди Қаҳқаҳа будаанд [Оид ба ин муфассал ниг.: 10, 27].

Аз муҳтавои ин ривоятҳо бармеояд, ки дар Бадахшон номи қалъаи Қаҳқаҳа аз номи ҳокимаш Қаҳқаҳаи сиёпӯши кофир гирифта шудааст, ки аз тарафи Ҳазрати Алӣ (а) ба қатл расонида шудааст. Ин ривоятҳо қиссаҳои муҳаққиқи маъруф академик Б. Искандаров мавриди омӯзиш қарор дода, бо чунин далелу аснодҳо рад мекунад: «Қиссаҳо дар бораи қорнамоиҳо ва қароматҳои Алӣ дар Бадахшон ривоят ҳастанд ва бо ҳақиқати таърихӣ ягон иртиботе надоранд. Давраи хилофати Алӣ солҳои 656-661 буд, вале воқеае, ки дар ривоятҳо аз он сухан меравад, дар асрҳои X-XI рух додааст. Ин ривоят аз ҳуҷҷаҳои тотемӣ сарчашма мегирад, ки баъдтар бо ҳуҷҷаҳои офтоб омезиш ёфта, дар дини яҳудиён дар симои Самсон ва дар ислом бошад, дар симои Алӣ боқӣ мондаанд [6, 39-55].

Чунин ривоятҳо танҳо дар Бадахшон нестанд, балки дар дигар минтақаҳо низ дар ривоятҳои мардумӣ боқӣ мондаанд [ниг.: 12].

Албатта аз нуқтаи назари эътиқоди мардум Ҳазрати Алӣ (а) метавонад, дар ҳар давраи замон, дар ҳар шакл зухур кунад ва қаромат нишон диҳад, чуноне ки соли 1955 яке аз ҳамсӯҳбатони Б. Искандаров, сокини Намадгути поён Султонмуҳаммади Арбоби 90-сола ба ин мазмун ақидаи худро баён сохтааст [ниг.: 6, 4].

Академик Б. Искандаров оид ба ривояти Қаҳқаҳа ва Ҳазрати Алӣ (а) фикру андешаҳои худро идома дода чунин нигоштааст: «Оғози интишори динӣ ислом дар мулкҳои болооби Панҷ баъди ба сари қудрат омадани Умавиҳо (соли 750) оғоз ёфта, аслан дар асрҳои XI–XII ба анҷом расидааст... Пеш кардани сиёҳпӯшон аз Помир низ шояд ба асри XII рост меояд... Сокинони Помир на бо зӯри шамшер, балки тавассути таблиғи ташвиқи мубаллиғони исломӣ аз ҷумла Носири Хусрав фирқаи исмоилиро пазируфтанд ва баъдтар дар асрҳои XIV-XV ба воситаи Помири Ғарбӣ ва Бадахшон дини ислом дар миёни сокинони Ҳиндукуш ва Кашмир паҳн гашт» [6, 39-55].

Ҳақиқатан ҳам давраи ҳаёти Ҳазрати Алӣ ба солҳои 600-661 (асри VII) рост меояд, ки дар ин давра ханӯз дар Осиёи Миёна дини ислом паҳн нагашта буд. Забт шудани Осиёи Миёна аз тарафи Ибни Қутайба аз асри VIII оғоз ёфта буд [муфассал ниг.: 4, 347-353].

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

Фолклоршиносон Н. Шакармамадов ва О. Шакармамадов низ оиди ривояти Қаҳқаҳа ва подшоҳи шаҳри Барбар ибрази ақида намуда, навиштаанд: «Табиист, ки мазуни ҳар ду ривоят хусусияти асотирӣ доранд, зеро Ҳазрати Мавлоно Алӣ (а) на бо подшоҳи шаҳри Барбар даст ба гиребон шудаасту на бо Қаҳқаҳа қувваозмӯй кардааст.³ Агар рӯзгори Алӣ дар асри VII ҷараён ёфта бошад, дар бораи шахсияти ҳокими шаҳри Барбар ва ҳуди Қаҳқаҳа ҳамчун фардҳои воқеӣ ягон асноди муътамади таърихӣ вучуд надорад [15, 51].

Агар жарфтару дақиқтар ба мазмуну мундариҷаи ривоятҳо марбут ба Қаҳқаҳа назар андозем маълум мегардад, ки ривояти куштани Қаҳқаҳа аз тарафи Ҳазрати Алӣ баъд аз интишорёбии ислом дар Бадахшон (асрҳои X-XI) ва ё ҳатто аз он баъдтар замоне, ки Ҳазрати Алӣ мавриди парастӣ эҳтироми аҳолии маҳаллӣ қарор гирифт, падид омадааст. Чуноне ки муҳаққиқ Г.П. Снесарев қайд кардааст парастӣ ё образи паҳлавонии Ҳазрати Алӣ дар заминаи дostonҳои қадими эронӣ (аз ҷумла Рустами дoston) ташаккул ёфта, дар Хоразм ва дигар минтақаҳои Осиёи Марказӣ паҳн гаштанд [ниг.: 12, 57-59, 66].

Дар ривоят шахсони таърихӣ ба худ унсурҳои таҳайюлӣ мегиранд [13, 544]. Бостоншиносоне, ки дар боло номашон зикр ёфтааст, муайян кардаанд, ки сохтмони қалъаи Қаҳқаҳа аз асрҳои III-и пеш аз мелод аз давраи Юнону Бохтар оғоз ёфта, дар давраи Кушониён идома ёфтааст ва ин қалъа то давраи Эфталитҳо ҳамчун қалъаи истехкомӣ-муҳофизатӣ ва назоратии «Роҳи бузурги Абрешим» нақши калон бозидтааст.⁴ Бо заиф шудани «Роҳи хушкии Абрешим» ва забт шудани

³Дар асл сокинони кӯхистони Бадахшон на бо ҷанг балки тавассути мубаллиғони исломӣ дини исломро қабул карданд. Ва вақте ки охируламр исломро пазируфтанд, инро аз қудрат ва қаромати Ҳазрати Алӣ (а) медонистанд ва нисбати ин ҳодисаҳо нақл ривоятҳо офариданд.

⁴Дар ривоят омадааст, ки гуё Қаҳқаҳа ҳамчун роҳзан тоҷирони «Роҳи Абрешим»-ро ғорат кардааст, ки ин ба ҳақиқат рост намеояд. Баръакс қалъаи Қаҳқаҳа ва дигар қалъаҳои аз давраи Кушониён то Эфталитҳо ҳамчун қалъаҳои назоратӣ тижоратро назорат ва тоҷиронро муҳофизат мекарданд. Бехатарии онҳоро дар қалъаҳо ва қорвонсаройҳо таъмин мекарданд. Инчунин «Роҳи Абрешим» дар зери назорати қатъии императорони Чин, Кушониён, Кирпанд, Сосониёну туркҳо ва Рум буд. Ягон ҳокими маҳаллӣ ҷуръат надошт, ки тоҷирони «Роҳи Абрешим»-ро ғорат кунад.

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

Осиёи Миёна аз тарафи арабҳо қалъаи Қаҳқаҳа аз иқтидори худ бозмондааст.

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки шояд қалъа дар як давраи муайян аз тарафи як ҳоким сохта нашудааст (гарчанде, ки тибқи ривоятҳо Қаҳқаҳа ро бунёдгузори қалъа мешуморанд), балки аз тарафи якчанд ҳокими пуриқтидори Кушониён сохта шуда, то давраи Ғфталитҳо ва ҳатто баъд аз он ҳам то паҳншавии дини Ислом дар Бадахшон (то асрҳои X-XII) фаъолият доштааст. То интишорёбии дини ислом на ин ки фақат як қалъаи Қаҳқаҳа балки дигар қалъаҳои калонтарин, ки як қисмашон бо номи «Кофирқалъа»-ҳо маъруфанд низ чунин раванди таърихро аз сар гузаронданд.

Мутаассифона аниқ номи бунёдгузори қалъаи Қаҳқаҳаи ноҳияи Ишкошим, ҳокимони ин қалъа ва номи охири ҳокими ин қалъа дар ягон сарчашмаи хаттӣ-таърихӣ сабт наёфтааст. Дар умум тибқи ривоятҳо қалъаи Қаҳқаҳа ро фақат ба номи як ҳоким Қаҳқаҳаи азимҷуссаи кофиру оташпараст ва сиёҳпӯш мансуб медонанд. Яъне аз як тараф Қаҳқаҳа як образи умумии ҳокимони қабл аз исломӣ дар фолклори мардумӣ мебошад. Ин номи як шахс як ҳоким нест. Ва аз тарафи дигар шояд умуман бо чунин ном ҳокиме набудааст?

Фолклоршиносон Н. Шакармамадов ва О. Шакармамадов нигоштаанд, ки агар Қаҳқаҳа шахси таърихӣ намебуд, ба ғайр қалъаҳои водии Вахон боз қалъаву маъбадҳои дигаре, ки дар Эрон, Афғонистон, Ҷаҳонистон, Туркменистон вучуд доранд ба номаш иртиботе пайдо намекарданд. Ин муҳаққиқон якчанд қаринаҳои ривоятҳо оид ба Қаҳқаҳа ро мавриди омӯзиш қарор дода, Саъд бинни Ваққос ро Қаҳқаҳа мешуморанд. Саъд бинни Ваққос яке аз саҳобаҳои Ҳазрати Муҳаммад буд, ки ҳамчун сарлашкар ва тирандози маъруфи ислом дар муҳорибаи Кадиси соли 637 мелодӣ лашкари Эронро шикаст дода буд. Маҳз Саъд бинни Ваққос яке аз қотилони имом Ҳусайн дар дашти Карбало буд, ки лақаби “хоҷаи ситамгор”-ро гирифт [муфассал оид ба ин шахс ниг.: 12, 66-70]. Шояд баъди ин воқеа образи манфии Саъд бинни Ваққос дар Қаҳқаҳа таҷассум ёфтааст.

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

Тибқи ривоятҳо Қаҳқаҳаю бародараш ва хоҳаронаш бисёр азимчусса будаанд⁵ ва аз ин хотир Қаҳқаҳа бо хоҳари худ ҳамбистар шудааст. Бисёр муҳаққиқон бар он назаранд, ки оини никоҳ қардан бо модар ва ё хоҳар дар аҳди Ҳахоманишиҳо маъмул будааст. Аз ин хотир ӯро яке аз шоҳони Ҳахоманишӣ маҳсуб медонанд. Ё ин ки ӯро тахминан яке аз пешвоёни тоифаи оташпарастон - муътақидони оини зардуштӣ мешуморанд [ниг.:15, 52-53]. Албатта ин ҳам баҳснок аст, зеро чуноне ки дар боло зикр кардем бостоншиносон дар он ақидаанд, ки қалъаи Қаҳқаҳаи ноҳияи Ишкошим дар аҳди Кушониён сохта шудааст, на дар давраи Ҳахоманишиҳо. Дигар ин ки ин ҳам шубҳаовар аст, ки Зардушт ва Ҳахоманишиҳо поягузори нахустин дину оинҳои ростӣ, тамадунни бузургӣ ориёӣ буданду бо хоҳари худ никоҳ мекарданду ҳамбистар мешуданд. Шояд ин як тӯҳмати тарафдорони дини ғолиб (мусулмонҳо) нисбати дини мағлуб (зардуштиён) ва дигар сокинони пеш аз исломӣ - “кофирон”буд. Дар миёни сокинони қадиму муқимии Бадахшон ин оин ба қайд гирифта нашудааст. Гӯё, ки қалъаи Сиёпуштаи Қозидехи вулусволии Бадахшони Афғонистон аз оини хоҳари Қаҳқаҳа будааст, ин ҳам шубҳаовар аст, зеро вақте ки мо соли 2019 аз қалъаи Сиёхпуштаи Қозидех дидан кардем, санҷидем ва маводи нави саҳроӣ-шифоҳӣ чамъ кардем, ба хулоса омадем, ки ин қалъа, қалъаи асирону бадарғ ашудагон будааст. Ин масъаларо мо баъдтар ба таври алоҳида баррасӣ хоҳем кард.

Дар ривоятҳои сокинони Бадахшон ҳатто таъсири афсонаҳо низ зиёд дида мешавад, чуноне ки Н. Шакармамадов қайд кардааст: Дар баъзе ривоятҳо барои тафсиру ташреҳи ҳодисаҳо ва симоҳои тасвиршаванда ҳатто аз ҷузву лавҳаҳои ҷудогонаи маъмули афсонаҳо пурра истифода шуда, фарқияти ин жанрҳо қариб аз байн рафтааст. Ин ишораву таъкид ба ривоятҳои дахлдоранд, ки онҳо тасвири ҳодиса ва шахсияти одамон хусусияти сеҳру ҷоду касб мекунанд ва ё онҳо ба тавсифу тасвири қудрати инсон дар назди махлуқҳои ғайримукаррарӣ бахшида шудаанд. Ривоятҳои “Ҳазрати Алӣ (а) ва Қаҳқаҳа” аз он ҷумлаанд [14, 19].

⁵Доир ба одамони азимчусса (гигантҳо) қиссаҳою ривоятҳо дар дигар халқҳои дунё низ зиёд дида мешаванд.

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

Чунин ривоятҳо дар заминаи ривоятҳои пеш аз исломӣ ва исломӣ эҷод шуда, бо ҳам омезиш ёфта, бисёр чузӣёт, аломатҳои он аз ривоятҳои дигар халқҳо вориди фолклори сокинони Бадахшон гардидаанд. Масалан, дар фолклори халқҳои бошқир, аниқтараш дар эпоси халқии онҳо «Урал батыр» Қаҳқаҳа номи аждаҳои азимчуссаест, ки подшоҳи морон будааст. Калонтарин мор, ки Зарқум ном доштааст, аз насли Қаҳқаҳа будааст. Зарқум гавазни калони шохдореро фурӯ бурдааст, ки шохаш аз дувоздаҳ шоха иборат будааст вале шохҳои гавазн дар даҳони мор шах шуда мондаанд. Паҳлавон Урал, ки доимо болои шери азимчуссаи худ⁶ савор буд, Зарқумро аз ин ҳалокат наҷот медиҳад. Зарқум ба ивази ин некиаш Урал баҳодурро гирифта, ба пеши падараш мебарад ва дар сари роҳ ба ӯ чунин маслиҳат медиҳад: «Вақте, ки дар пеши падарам сухан оғоз мекуни, гӯй ки дар кишвари ман ба ивази некӣ, некӣ мекунанд ва ба ивази некии ман чизеро ки аз ҳама дӯст медорӣ ба ман бидеҳ. Падарам бошад, асои сеҳрноки дӯстдоштатарини худро ба шумо медиҳад ва шумо бо ин асои сеҳрнок чизе ки меҳоҳед, мекунед». Вақте ки онҳо ба манзили Қаҳқаҳаи аждаҳо мерасанд, манзилаш дар назари Урал як кӯҳи сиёҳи баланди осмонбӯс буд, вале ин мори сиёҳе буд, ки қасри шохро муҳофизат мекард. Зарқум бо овози чунон баланд⁷ аз мори сиёҳ калиди қасри Қаҳқаҳаро талаб кардааст, ки кӯҳҳо ба ларза даромаданд. Вақте ки онҳо вориди қасри Қаҳқаҳа мешаванд, як мори 11-сара ва мори дигари 9-сара байни ҳам баҳс мекунанд, ки кадоме аз онҳо бояд Урал баҳодурро фурӯ барад. Мори 9-сара худро ба духтари зебое мубаддал мекунад. Урал дасташро гирифта, чунон мефишорад, ки аз нохунҳояш хун мебарояд.⁸ Мор худро ба алангаи оташ табдил медиҳад. Урал аз гардани мор гирифта, ба як гӯшаи дурдаст мепартояд. Вале мор ором намегардад ва боз ҳамла ба Урал мекунад.

⁶Муқоиса шавад бо аспҳои ҳазрати Алӣ - Дулдул, бо Раҳши Рустам, бо Буцефали Искандари Мақдунӣ, бо Пегаси болдори юнониёни қадим, бо аспҳои якшоҳа, кентавр, аспҳои ҳудои Митра ва ғайра.

⁷Тибқи ривоятҳои сокинони Бадахшон гӯё, ки ҳокими қалъаи Қаҳқаҳаи Ишқошимро ба он хотир Қаҳқаҳа меномиданд, ки хангоме ки ӯ қаҳ-қаҳ зада ханда мекард, кӯҳҳои гирду атроф садо мекарданд ва меларзиданд.

⁸Айнан ҳамин хел ҳазрати Алӣ дасти яке аз паҳлавонҳои подшоҳро фишурдааст, ки аз он хун равон шудааст [ниг.: 12, 56- 57].

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

Урал бо шамшери худ як ба як сарҳояшро аз танаш чудо мекунад⁹ ва дар ниҳоят дили морро пора карда, аз дохилаш «калиди тиллоӣ» гирифта вориди қаср мегардад¹⁰ [Оиди ин ривоят муфасссал ниг.: 1, 2, 5].

Ин як ривояте, ки аз халқҳои нисбатан дур аз фарҳанги мо гирифта шудааст вале агар ривоятҳои ба ин монандро аз халқҳои ҳамкешу ҳамфарҳанги худ (ориёӣҳо) гирем чи қадар айнӣҳои дигар муайян мегарданд.

Мо аз баррасии ин мақола ба хулоса омадем, ки дар оянда ҳар як ҷузъиёти ривоятҳоро бо усулҳои гуногуни илмӣ мавриди омӯзиш қарор додан зарур аст, то ки моҳияти аслии онҳо ошкор гардад. Номи Қаҳқаҳа аз образи умумии ҳокимони золим ва махлукҳои ғавқултабии пеш аз исломӣ – тотемӣ гирифта шудааст.

Образи Ҳазрати Алӣ (а) чуноне, ки академик Б. Искандаров қайд кардааст, аз худоҳои тотемӣ сарчашма мегирад, ки баъдтар бо худоҳои офтоб омезиш ёфтааст, гирифта шуда, дар рафти таърих образҳои дигари мусбии пеш аз исломию исломиро дар худ таҷассум намудааст. Ривоятҳо оид ба Ҳазрати Алӣ (а) ва Қаҳқаҳа баъд аз пурра барқароршавии дини ислом дар Бадахшон эҷод шудаанд ва аз ин хотир аз назари эътиқодӣ ва таърихӣ Қаҳқаҳа образи манфию Ҳазрати Алӣ (а) образи мусбӣ гардидааст.

Қалъаҳои дигаре, ки бо номи Қаҳқаҳа дар Тоҷикистон ва берун аз кишвари мо маъруфанд на аз номи як ҳоким гирифта шудаанд, балки шояд аз рӯйи шакли архитектурии сохтмонашон «қалъа андар қалъа» «коҳ андар коҳ» буданашон чунин ном гирифтаанд. Дар умум сохту шакли архитектури ҳамаи қалъаҳои Қаҳқаҳа чӣ дар Тоҷикистон ва чӣ берун аз он дар муқоиса бо ҳам омӯхта нашудаанд. Аз ин хотир ин масъала ҳам дар оянда тадқиқоти алоҳидаро тақозо дорад.

⁹Дар бисёр ривоятҳои сокинони Бадахшон Ҳазрати Алӣ бо шамшери худ аждаҳоро кушта, подшоҳдӯхтар ё сокинони ин ё он маҳалро начот медиҳад.

¹⁰Тибқи ривоятҳо Ҳазрати Алӣ ба ҳайси бозаргон вориди қалъаи Қаҳқаҳа мешавад.

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

Китобнома:

1. Алимов, С. И. Крепост Каахка / МКК Горный туризм. Mountain.RU <http://www.mountain.ru> › literature › oherki_alimov.
1. Башкирское народное творчество. Т.3. Богатырские сказки / Сост. Н.Т. Зарипов. - Уфа: Надршина, 1987. - 573 с.
2. Бобринской, А.А. Горцы верховьев Пянджа (ваханцы и ишкашимцы). Очерки быта по путевым заметкам А.А. Бобринского. / А.А. Бобринской. - М.: Издание, гр. П.С Шереметова и гр. А.А. Бобринского, 1908. – 152 с.
3. Ғафуров, Б. Тоҷикон таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав / Б. Ғафуров. - Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. - 976 с.
4. Илимбетова, А.Ф. Символика Аждахи в фольклоре и верования башкир / А.Ф. Илимбетова // Вестник Чувашская университета. – 2021. - №2. - С. 87-93.
5. Искандаров, Б., Социально-экономические и политические аспекты истории памирских княжеств (X в - первая половина XIX в) / Б. Искандаров. Второе издание. - Душанбе: ИРАМ 2017, 2023. - 192 с.
6. Ишкошим / таҳияи Н. Назаров. - Душанбе: Нодир, 2011. – 443 с.
7. Қурбоншоев, А. Вахон - осорхонаи таърих / А. Қурбоншоев. - Душанбе: Нодир, 2009. - 220 с .
8. Одинамамад, М. Вахон (пажӯҳиши илмӣ, таърихӣ ва этнографӣ) / М. Одинамамад. – Душанбе: Ирфон, 2010. - 168 с.
9. Пирумшоев, Ҳ. Таърихи Дарвоз / Ҳ. Пирумшоев. - Душанбе: Ирфон, 2008. – 704 с.
10. Сказки и легенды горных таджиков / Сост., пер. с тадж. и коммент. А.З. Розенфельд и Н.П. Рычковой. - М.: Наука, 1990. - 238 с.
11. Снесарев, Г.П. Хорезмские легенды как источник по истории религиозных культов Средней Азии / Снесарев Г.П. - М.: Наука, 1983. –213 с.
12. Раҳмонӣ, Р. Фолклори тоҷикон: дарсҳ о аз адабиёти гуфторӣ / Р. Раҳмонӣ. - Душанбе: МДМТ, 2021. - 544 с.
13. Фолклори Помир. Ҷ.2. Асотир, ривоят ва нақлҳо / Мураттиб, муаллифи муқаддима ва тавзеҳот Н. Шакармамадов. - Душанбе: Империял-групп, 2005. - 432 с.

14. Шакармамадов, Н. Мулоҳизаҳо о перомунӣ ду ривояти мардумӣ / Н. Шакармамадов, О. Шакармамадов // Паёми Донишгоҳи Хоруғ . Бахши 2. – 2000. - №2. - С. 49-57.

**ВЕРОВАНИЯ В ДЕРЕВЬЯ СРЕДИ НАСЕЛЕНИЯ
ЗАПАДНОГО ПАМИРА**

Ниёзбеков Давлат¹¹

*Институту илмҳои гуманитарии ба
номи академик Б.Искандарови АМИТ*

Эътиқод ба дарахтон дар байни аҳолии Помири Ғарбӣ

Дар ин мақола дар бораи пос доштани дарахтон дар байни аҳолии Помири Ғарбӣ маълумотҳо оварда шудаанд. Сокинони маҳаллӣ ба қудрати рӯҳии онҳо боварӣ дошта, онҳоро муқаддас медонистанд ва ҳамчун пайвандгари заминро осмон эҳтиром мекарданд.

Дар мақола оиди эътиқодоти сокинони маҳаллӣ нисбати бархе аз дарахтони мевадиханда ва бебаҳра маълумот дода мешавад. Муаллиф инчунин робитаи эътиқоди динӣ ва афкори ҷодугариро дар раванди эҳтироми дарахтон ошкор кардааст.

Калидвожаҳо: дарахт, эътиқод, муқаддас, ҷоду, зиёратгоҳ.

Верования в деревья среди населения Западного Памира

Настоящая статья содержит информацию о почитании деревьев среди населения Западного Памира. Местные жители верили в их

¹¹**Ниёзбеков Давлат Толибекович** – номзади илмҳои фалсафа, ходими пешбари илмӣ шӯъбаи таърих, мардумшиносӣ ва бостоншиносии Институту илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ, омӯзгори фанни фалсафаи ДДХ ба номи М. Назаршоев. Нишонӣ: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯчаи У. Холдоров, 4. Тел.: (+992) 935058384; e-mail: dato_73n@mail.ru.

Ниёзбеков Давлат Толибекович – кандидат философских наук, ведущий научный сотрудник отдела истории, этнографии и археологии Института гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ, преподаватель философии ХГУ имени М. Назаршоева. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. У. Холдорова, 4. Тел.: (+992) 935058384; e-mail: dato_73n@mail.ru.

Niyozbekov Davlat Tolibekovich – candidate of Philosophy Sciences, leading researcher of the department of history, archeology and ethnography of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST, Philosophy teacher, KhSU named after M. Nazarshoev. Address: GBAO, Khorog, st. U. Kholdorov, 4. Tel.: (+992) 935058384; e-mail: dato_73n@mail.ru.

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

духовную силу, считая их священными и почитая как связующее звено между небом и землёй.

В статье дана информация о сакрализации некоторых плодовых и неплодовых деревьях среди местных жителей. Также автор раскрывает связь между религиозными верованиями и магическими воззрениями в процессе почитания деревьев.

Ключевые слова: дерево, верование, священный, магия, святыня.

Belief in trees among the population of the Western Pamirs

This article contains information about the veneration of trees among the population of the West Pamir. Local people believed in their spiritual power, considering them sacred and honoring them as a link between heaven and earth. Information on sacralization of some fruit and non-fruit trees among the locals is given separately. The author also reveals the connection between religious beliefs and magical beliefs in the process of honoring trees.

Key words: tree, belief, sacred, magic, shrine.

Среди культур разных народов, верование в дерево имеет особое место. Деревья в различных культурах отождествляются разными символами, которые в свою очередь придают им целительный или священный характер. Корнями верование в дерево уходит в далекое прошлое, но с приходом мировых господствующих религий, оно обрело новое идеологическое осмысление. Наряду с другими народами, на Памире среди величественных гор и бурлящих рек, существует особое верование, связанное с деревьями. Также деревья на Памире могут иметь практическое значение для местных жителей, так как они представляют тень, древесину, плоды и другие ресурсы, необходимые для выживания в суровых горных условиях.

Для местных жителей, вера в деревья – это не просто абстрактное понятие. Оно направляет их повседневную жизнь и связывает с духовными силами природы. Древние обряды, поклонение и уважение к деревьям - все это прочно вошло в культуру и традиции памирского народа. Местные жители считают, что деревья являются живыми существами, обладающими своеобразным разумом и силой. Почитание деревьев здесь прослеживается как в отношении плодовых, так и не плодовых деревьев, а также в святости деревьев, связанные с деятельностью какого – либо святого человека.

Почитание дерева на Памире прослеживается во многих обрядах, начиная с рождения и до смерти человека. Касаясь исследования данной темы, возникает вопрос, так в чем же сила деревьев, что люди

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

издавна почитают их. Хотелось бы привести слова М. Элиаде, который отвечает на данный вопрос так: «Мы не в праве говорить о культе дерева в буквальном значении слова. Дереву никогда не поклонялись только и исключительно как дереву; всякий раз действительным объектом поклонения было то, что «открывалось» через дерево, то, что дерево означало, на что оно указывало» [5, 91]. И в действительности каждое почитаемое дерево имело свою характерную особенность, которая в свою очередь превратило его в объект поклонения.

На Западном Памире особенно почитаемыми являются древние деревья, которые стоят на протяжении многих столетий. Местные жители считают их свидетелями истории и наделяют их особым почитанием. Почитаемыми неплодовыми деревьями на Памире являются ива, платан (*чинар*), каркас (*тоғ*), можжевельник (*арча*). К плодовым деревьям можно отнести тутовник – шелковицу, а также яблоню, растущую в кишлаке Нисур, Бартангской долины. Люди истово верят в целебные свойства этих деревьев. Лечебные ритуалы и молитвы проводятся у их стволов, в надежде на исцеление и обретение внутренней силы. Местные жители убеждены, что энергия, исходящая от этих древних стволов, способна излечить различные болезни и привести к гармонии тела и души. Постараемся, в отдельности остановиться на каждом из них.

Ива – она, как и можжевельник считаются священными как в арийской религии, так и в исламе, из-за чего их обычно сажают возле *остонов* – святых мест или мазара. Ветки дерева ивы применялись во многих обрядах среди местного населения. Например, в родильном обряде, в колыбеле, с двух сторон, в длину укладывали ивовые ветки, а между ними ветки метельчатой полыни, после чего окуривали колыбель благовонной травой (*страхм*). Зелёные ивовые ветки олицетворяют здоровье, процветания и долголетия младенца, ветки метельчатой полыни символизируют радостную и счастливую жизнь, а дым от благовонной травы является средством для изгнания злых духов. В данном обряде мы наблюдаем переплетение анимистических и фетишистских воззрений с предохранительной магией контактного типа.

От чаги (*жогар*) дерева ивы приготавливают отвар, которая используется при лечении простуды горла. Также среди местного

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

населения до недавнего времени, для лечения головной боли и устранения артериального давления использовался следующий приём: срубали длинные ветки ивы, стелили их на землю и больной человек лежал на них от 5 до 10 минут.

Ветки ивы также используются в новогоднем обряде горцев. Из них нарезают две палочки длиной около 50 см. называемыми «махак» - «бобы», которых засовывают между балками над очагом в знак обилия урожая в новом году. Данный обряд в разных регионах справляли по-разному. Например, в кишлаке Вамар (ныне административный центр Рушанского района) в праздничный день Навруза (Новый год) хозяин дома, чтобы избежать несчастья, идя на Восток, срезает с ивы пять веток, приносит их во двор, поднимается с ними на крышу дома и бросает их через светодымовое отверстие (рӯз) внутрь дома. Когда ветки упадут у порога, хозяйка посыпает их бобовой мукой, одновременно поздравляя их с Новым годом (*Шогун баҳор муборак!*). Считается, что после того, как хозяйка посыпает их мукой, они становятся сакральными. Затем хозяин дома поднимает эти ивовые ветки, осторожно ставит их вертикально, справа от входной двери или над возвышенностью под перекладиной над очагом. Отношение к ним было особое: нельзя прикасаться к ним грязными руками, наступать ногами; на них можно смотреть только открытым, весёлым взглядом, нельзя смотреть на них больному человеку» [3, 20].

В кишлаке Мулводж, Ишкашимского района срезали две ивовые ветки, делали надрезы и вешали между двумя столбами соединенных планкой (бучкихич) в крестообразном виде. В Язгуляме (Ванджский район) при входе в дом использовали семь веток из семи плодовых деревьев. Хотелось бы отметить, что все эти ветки хранились в течение года то есть до следующего Нового года за исключением кишлака Шошбувад (Рашткалинский район), где эти ветки после трёх дней вскармливались дойной корове. Это делалось в основном для изобилия молока, а также для размножения поголовья скота.

Одним из интересных обрядов бракосочетания является брак с деревом ива. М.С. Андреев относительно данного вопроса во время полевого исследования в долине Хуф (Рушанский район) приводит следующую информацию: «Если у какой-нибудь женщины умирали мужья, то после смерти четырёх мужей, за пятого мужа её не выдавали. В таком случае её выдавали за дерево. Деревом этим

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

являлась обычно туркестанская ива, называемая в Хуфе «*вурут*». Невесту в назначенный счастливый час отводили к дереву, где и совершался обряд бракосочетания. Обычно это происходило вечером, как и при нормальной свадьбе. Мулла спрашивал о согласии невесту и жениха в дерево. За последнего отвечал сидящий у него подножья человек. Приготовили небольшое угощение. После этого новобрачная оставалась на час – два в одиночестве под деревом, а потом возвращалась домой. Снова замуж за мужчину её можно было выдавать только тогда, когда засохнет дерево. Если на следующую весну дерево продолжало зеленеть, то выдавали за другое дерево, пока не добивались желаемого результата” [1, 136-137]. Суть данного обряда состояло в том, что несчастье, от которого умирали прежние мужья, перешёл на дерево. Здесь также наблюдается переплетение анимистических воззрений с лечебно-предохранительной магии, основным объектом которого является дерево. То есть дерево своей лечебно-магической силой освобождает женщину от нечистой силы, которая вредила прежним мужьям.

Ветки ивы также использовались в похоронном обряде. После смерти человека, из обычной деревянной лестницы делают носилки, на которых относили умершего на кладбище. К носилкам привязывают ветки ивы, придав им полукруглую форму, и сверху накрывают красной материей. После того как уложат покойника в могилу, с носилки снимаются ветки ивы, ломают их и кладут под землей сверху могилы. Обычно в этот момент люди произносят, что «закончилось время его дерево жизни» (*ди ниҳоли умр хазон сун*). Хотелось бы отметить, что носилка покойника в каком-то роде похожи на колыбель младенца своей внешней полукруглой формой. Если в первом случае с младенцем ветки ивы олицетворяют начало и процветания жизни, то в похоронном обряде они символизируют начало конца жизни, так как согласно верованиям местного населения после смерти человека его тело предается земле, а душа переходит в другое тело.

Каркас (*тоғ*) - растёт в горах и почитается среди местного населения своими магическими свойствами. Из её древесины изготавливают круглые бусы, которых привязывают на руку младенцу или надевают на его шею. Это делается в предохранительных целях от сглаза, а также для изгнания злых духов. Также из материала этого

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

дерево изготавливают чётки, которые согласно поверьям дают человеку позитивную энергию, а также служат талисманом. В обоих случаях мы наблюдаем сакрализацию дерева каркаса связанного с анимистическим и воззрениями, связанными с фетишом переплетенные с предохранительной магией контактного типа.

Можжевельник (амбахи) среди местного населения ассоциируется с долголетием и защиты от злых духов. В древнеарийской религии он означал вечную жизнь. Также древесина и ветки можжевельника содержат большое количество антибактериальных веществ и имеют приятный запах. Поэтому из них делают свечи, которые зажигают по праздникам и в дни траурных мероприятий, тем самым очищают (дезинфицируют) дом. Местные жители почтительно относились к можжевельнику, особенно к старым и растущим в одиночестве на высотных местах.

В кишлаке Рошорв (долина Бартанг) на высотном местечке, где нет благоприятных условий для роста какого-либо дерева, растёт небольшой можжевельник. По его форме видно, что он очень старый. Люди считают это место священным и поклонялись этому дереву. Когда люди выходили на пастбище они остановились возле этого можжевельника, съедали там приготовленную «ритуальную еду, молились духам предков и просили обилие молока и других молочных продуктов. Хотелось бы отметить, что этот обряд очень древний и он прослеживается не только в Бартангской долине, но и в других местах Западного Памира.

*Можжевельник возле святыни Фарман
(кишлак Бардара, Бартанг)*

В кишлаке Бардара стоят три очень старых и огромных можжевельника, которые растут на расстоянии 500 метров друг от друга. Все три дерева считаются священными для жителей данного селения и все основные сезонные, и религиозные мероприятия проводятся под средним

деревом, которого называют *остони фармон* (святыня фармана).

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

Платан (чинар) - почитание платана на Памире проявляется в уважении к этому дереву, в заботе о его сохранении и в поддержании его присутствия в культуре и быте местных жителей. Платан является символом единства с природой и традиционных ценностей этого уникального региона. Для местных жителей данного региона платан имеет особое значение. Это дерево олицетворяет стойкость и устойчивость, что особенно важно в трудных климатических условиях этого региона. В тени платанов местные жители проводят время, отдыхая и беседуя, их листья украшают улицы и дворы, создавая уютную атмосферу. Это дерево часто встречается возле древних святынь и считается символом долголетия и мудрости.

На Памире почитание платана в основном связана с деятельностью какого-нибудь святого. Например, чинар в местечке Миденшарв, Шугнанского района возле родника Насира Хусрава связана с именем известного философа, поэта и проповедника Насира Хусрава. В Рашткалинском районе многие священные деревья связаны с именем Шах Бурхона Вали. В кишлаке Зонг в местечке Дирч возле святыни Чильтан стоит также старый платан, которого связывают с именем старца-проповедника. У входа в ущелье Вамардара (Рушанский район) в местечке Лангар растут два больших чинар связанные с именами Шаталиба Сармаста и Насира Хусрава.

Хотелось бы отметить, что согласно преданиям, саженцами этих деревьев послужили посохи этих святых мужей, в связи с чем места и сами эти деревья считаются святыми. Под этими почитаемыми деревьями можно наблюдать много свалившихся ветвей, но никто не позволяет себе собрать и использовать их как древесину для своих хозяйственных нужд. Ветки эти местные жители используют только во время религиозных праздников проводимые возле этих священных мест, для приготовления жертвенного угощения.

Хотелось бы отметить, что практика верования в плодовых деревьях среди населения Западного Памира также наблюдается во многих местах. Среди плодовых деревьев особое почитаемое место занимает тутовник - шелковица.

Тутовник- шелковица - среди местного населения тутовник почитается как самая плодородное дерево, так и дерево обладающая магическими силами для лечения некоторых болезней. Например, люди верят, что если кипятить чагу тутовника в воде и выпить, то оно

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

полезно для кишечно – желудочных заболеваний. Также, когда ребенок заболел рахитом (*касалии чил*) то его проносили через дупло тутовника, или заставляли пройти в зависимости от возраста под тутовым деревом и произносили: «*ба нияти чил виживдов*» (в надежде избавления от недуги). Мать зажигала свечи и просила исцеления своего ребёнка [2, 26]. На вопрос почему тутовник становится объектом поклонения, я придерживаюсь мнения Р. Рахимова, который отмечает: «Благодаря тому, что цветёт позже всех деревьев, а ягоды на нём созревают раньше, чем плоды на других плодовых деревьях. С тутовым деревом не может сравниться ни одно другое дерево также по обилию плодов, которые созревают через каждые три – четыре дня. Это единственное дерево, ягодам которого присуща природная стерильность: пыль не пристаёт к ним, поэтому их едят не мытыми. Изобилие ягода тут и присущая им природная чистота поясняют его символическое значение в обрядах, смыслом которого является природная и социальная фертильность, а также неподверженность болезням» [4].

Хотелось бы отметить, что практика верования в плодовых деревьях на Памире наблюдается повсеместно. Согласно верованиям местного населения ветви плодородного дерева имеют свойства даровать плодородие. Данную мысль мы можем наблюдать в обряде

*Памирский тополь возле святыни
Шаталиба (кишлак Рошорв, Бартанг)*

бракосочетания: после прочтения брачного текста *вакил* (представитель невесты) берёт чашку с водой и подносит её жениху а потом невесте. Оба отпивают понемногу три раза из чашки и достают руками из чашки по куску мяса. Остаток воды

выносится наружу *вакилем*, выплёскивается на ствол какого-нибудь дерева (обычно плодового). Делается это с тем, чтобы любовь новобрачных друг к другу разгоралась и разрослась, как почки на дереве, превращающиеся в цветы и листья [1, 169].

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

В детском обряде первой стрижки, волосы ребёнка привязывали к веткам какого-нибудь фруктового дерева в надежде, что подобно этому дереву, ребёнок в своё время будет плодороден. Летом 2023 года автор этих строк во время полевых исследований в кишлаке Рошорв, Бартангской долины, стал свидетелем того, что данный обряд отмечают по сей день. Возле святыни Шаталиба растёт дерево, на котором привязаны завёрнутые в лоскуты материи детские волосы. При первой стрижке младенца в кишлаке Рошорв все присутствующие родственники поочередно выстригали ему волосы, складывали их перед отцом и говорили, какой подарок (*кал савзе* – «головная зелень») он даёт ребёнку.

Среди местного населения, также существует поверье, что если в какой-нибудь семье подряд умирают дети, то им следует давать имя фруктового дерева. Это делалось потому, что злые духи которые приносят ненастье какой-нибудь семье, не нашли младенца при произношении его имени. Здесь прослеживаются анимистические воззрения переплетенные с лечебно – предохранительной магией. Свидетелем этих слов становится тот факт, что среди местных жителей распространены такие имена как *Гулос* (черешня), *Олуболу* (вишня), *Шафтолу* (персик), *Олуча* (слива), *Ангуришо* (ангур - виноград), а также женские имена *Анора* (анор - гранат), *Хурмо* (хурма), *Анджир* (инжир), *Писта* (фисташки), *Бодом* (миндаль).

Следует отметить, также дерево яблоко, которое растёт в кишлаке Нисур, Бартангской долины. Люди относятся к нему весьма почтительно. Дело в том, что это яблонья плодоносить дважды в году. Первый раз она цветёт в период с 25 по 30 апреля. Первые плоды созревают с 20 по 25 июля. Сезон второго цветения охватывает с 1 по 10 августа. В этот период плоды не созревают как в первый раз, но до 10 октября они становятся мелко – зелёными. Местные жители всегда сохраняют чистоту вокруг дерева и считают его священным. Растёт она только в одном месте. Сколько не старались посадить её саженец в другом месте, не получается. В основном сюда обращаются бесплодные женщины в надежде родить детей.

Исследуя данную тему, хотелось бы отметить, что Памир это место, где вера в деревья нашла свое воплощение. Для памирского народа они – не просто растения, а живые существа, обладающие духовной силой и частичкой мудрости и природы. Вера в

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

деревья на Памире является частью культуры и традиций, помогая местным жителям находить гармонию, лечиться и обретать внутреннюю силу.

Литература:

1. Андреев, М.С. Таджики долины Хуф / М.С. Андреев. Под.ред. Э.Кочумкуловой. – Вып. I-II. Переизд. Б.: ОсОО “Джем Кей Джи”, 2020. -794 с.
2. Давлатбеков, Н. Доисламские верования населения Западного Памира / Н. Давлатбеков. – Душанбе: Ориёно, 1955. – 80 с.
3. Мухиддинов, И. Реликты доисламских обычаев и обрядов у земледельцев Западного Памира (XIX-начало XX в.) / И. Мухиддинов. – Душанбе: Дониш, 1989. - 100 с.
4. Рахимов, Р.Р. Ниҳоли «умр»: дерево в мифоритуальной символике таджиков. [http: // www.kunstkamera.ru /lib/rubricator/03/03_03/978](http://www.kunstkamera.ru/lib/rubricator/03/03_03/978).
5. Эллиаде, М. Трактат по истории религии. Т.II / М.Эллиаде. – СПб: АЛЕТЕЕИЯ, 2000. - 394 с.

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

РАЗВИТИЕ ОБРАЗОВАНИЯ ГОРОДА ХОРОГА В ПЕРВОЕ ДЕСЯТИЛЕТИЕ НЕЗАВИСИМОСТИ ТАДЖИКИСТАН

Карамова И.,¹² Алибекова Т.¹³

***Институт гуманитарных наук им.
академика Б.Искандарова НАНТ***

Рушди маорифи шаҳри Хоруғ дар даҳаи аввали соҳибистқлолии Тоҷикистон

Дар мақола дар асоси маводҳои Васоити ахбори омма, ҳисоботи солони Раёсати маорифи ВМБК ва шӯъбаи маорифи ш. Хоруғ, рушд ва инкишофи маорифи ш. Хоруғ дар даҳаи аввали соҳибистқлолии Тоҷикистон баррасӣ мешавад. Дар даҳ соли соҳибистқлолии давлатамон маорифи ш. Хоруғ ба натиҷаҳои назаррас ноил гардид. Аз он ҷумла ба хатмкунандагони мактабҳои миёна имкониятҳо фароҳам оварда мешуд. Онҳо метавонистанд ба ғайр аз мактабҳои олии ватанӣ дар донишгоҳҳои кишварҳои хориҷӣ таҳсилӣ илм кунанд.

Хонандагон дар олимпиадаҳои фаннии шаҳрӣ, вилоятӣ ва ҷумҳуриявӣ фаъолона иштирок намуда, сазовори ҷойҳои фахрӣ мегарданд. Хонандагони болаёқат барои иштирок дар олимпиадаҳои фаннии кишварҳои ИДМ роҳхат мегиранд.

Калидвожаҳо: шаҳри Хоруғ, маориф, муассисаҳои таълимӣ, истиқлолият, қарорҳо, рушд.

Развитие образования города Хорога в первое десятилетие независимости Таджикистана

В статье на основе материалов средств массовой информации, годовых отчетов системы народного образования ГБАО и отдела образования г. Хорога рассматривается развитие образования в первом десятилетии независимости Таджикистана. Указывается, что за исследуемый период народное образование г. Хорога достигло

¹²**Карамова Ибодат Имоназаровна** - ходими илмӣи шӯъбаи таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишони: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯчаи Иҷубов, 118. Тел.: (+992) 934111976; e-mail: ibodat.karamova@mail.ru.

Карамова Ибодат Имоназаровна - наҷнӣи сотрудник отделе истории, археологии и этнографии Института гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. Идзубова, 118. Тел.: (+992) 934111976; e-mail: ibodat.karamova@mail.ru.

Karamova Ibodat Imomnazarovna – Researcher at the Department of History, Archeology and Ethnography of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Khorog, st. Idzhubov, 118. Tel.: (+992) 934111976; e-mail: ibodat.karamova@mail.ru.

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

определённых результатов, которые позволили выпускникам средних школ г. Хорога поступить не только в ВУЗ-ы республики, но и в ВУЗ-ы зарубежных стран.

Школьники принимают активное участие в городских, областных и республиканских олимпиадах, где завоевывают почётные места. Наиболее отличившиеся школьники, принимают участие в олимпиадах стран СНГ.

Ключевые слова: *город Хорог, образование, учебные заведения, независимость, постановления, развитие.*

Development of education in Khorog in the first decade of independence of Tajikistan

In article on the basis of materials of mass media, annual reports of system of national education of GBAO and Department of Education of Khorog town is considered development of education in the first decade of independence of Tajikistan. It is pointed out that during the period under study Khorog public education has achieved certain results, which allowed graduates of secondary schools in Khorog to enroll not only in higher education institutions of the republic, but also in higher education institutions of foreign countries.

Schoolchildren took active part in city, regional and republican Olympiads, where they won honorable places. The most distinguished schoolchildren were honored to take part in Olympiads of CIS countries.

Key words: *Khorog town, education, educational institutions, independence, regulations, development.*

С уходом с исторической арены Советского Союза, социально-экономическое положение в Таджикистане обострилось. Позже в результате тяжелого экономического кризиса и начало гражданской войны зарождались новые препятствия.

Отдел образования и воспитательные учреждения города, в создавшемся тяжёлом положении, сумели не только сохранить, но и продолжить свою функцию и наряду с образованием развивали внешкольные воспитательные мероприятия. Проводили олимпиады по изучаемым предметам. В 1991-1992 гг. проводились чтения «Шахнаме» между школами города в честь тысячелетия этого произведения. Проводились они во всех школах города на высоком уровне.

Ещё 28 августа 1995 года глава государства, Основатель Мира и Национального Единства уважаемый Э. Рахмон выступил на общереспубликанском совещании работников образования и выразил, что «...пока мы не обеспечим достойную жизнь работникам науки и

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

образования, интеллектуалам, тем, кто является творцами, воспитателями и защитниками морали, нормы поведения в общественной жизни, мы не поднимем их статус до уровня, который он должен быть и трудно надеяться на прогресс».

В 1993 при средней школе № 3 г. Хорога впервые в истории области, были созданы лицейские классы по таким предметам, как по естественным предметам, так и по предметам химии, биологии и иностранные языки. В 1995 году в этой школе были открыты компьютерные классы. Начал свою работу межшкольный образовательно-производственный комбинат. Улучшилась деятельность отдела образования города, после подписания в июне 1997 года соглашения о прекращении междоусобиц.

Учитывая тот факт, что конец XX века и начало XXI века характеризуется теоретическими изменениями в определении целей, задач, содержания и функции образования. Всё более очевидным становится, что переход к рыночной экономике и демократическому устройству неразрывно связан с особым вниманием государства и общества к деятельности образовательных учреждений, к условиям жизни и труда педагогов и всех работников сферы образования.

Исходя из этого, Правительство республики после восстановления конституционной власти приняло твёрдый политический курс на установление мира и национального согласия. Подписание общего соглашения об установлении мира и национального согласия в Таджикистане, полная реализация этих соглашений способствовали возрождению всех отраслей народного хозяйства.

Образование является важным фактором развития общества, одним из средства его стабильного социально-экономического и культурного развития. Именно поэтому образование является фундаментом государства, способом возрождения материальной и духовной культуры общества.

Принимая во внимание тот факт, что образование имеет исключительный роль во всестороннем развитии общества, со стороны Правительства Таджикистана были предприняты меры для повышения уровня знания учащихся и переподготовки высококвалифицированных учителей. Серьёзное отношение к отрасли образования, постановки и решения имеющихся проблем на уровне государственной политики имеют

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

огромное политическое, экономическое, социально и культурно-образовательное значение. Ведь прогресс общества, устойчивое экономическое развитие, обеспечение национальной и государственной безопасности и в целом достижение мирового уровня развития экономики, техники и технологии, науки и культуры, прежде всего зависят от стабильного развития образования и организации последовательного и качественного процесса обучения граждан.

Последуя этим доводам, отдел образования города Хорога усилил свою работу, как в школах, так и в воспитательных учреждениях. Усилия эти оправдались. В областных и республиканских олимпиадах ученики 9-11 классов города занимали почётные места. С 1991 года по 1994 года пятеро учеников города завоевали золотую медаль, 16 учеников, серебряную медаль, а с 1995 года по 2002 более 100 учеников стали владельцами аттестата с отличием.

Количество учеников от 5445 выросло до 6102. Из 555, 489 имели высшее образование, 52 со средне-специальным образованием, и 13 с неполным высшим образованием. Результатом усилия учителей города Хорога стало, то что 48 выпускников города Хорога стали студентами зарубежных стран (США 2 человек, г. Карачи, Пакистан 1 человек, 45 выпускников города Хорога поступили в ВУЗ-ы г. Бишкека Республики Кыргызстан, 1950 выпускников поступили в высшие учебные заведения Республики Таджикистан, 236 выпускников поступили в профессиональные училища и колледж по различным специальностям.

С 1998 года по 2010 гг. 32 ученика Лицей Ага-Хана (теперь Лицей для одарённых детей) и ученики средних школ №7, 5, 6, 8, 2, 12, 9 города Хорога завоевывали почётные места в областных и республиканских конкурсах. Ученики общеобразовательных школ города занимали почётные места не только в областных и республиканских школьных олимпиадах, но и за её пределами. Ученица средней школы №7 города Хорога Мирзоева Анзурат стала обладателем диплома первой степени в олимпиаде по русскому языку, которая проходила в г. Ереване республики Армении. Ученики общеобразовательных школ г. Хорога завоевали первые места не только по предметным дисциплинам, но и по физкультуре. Волейболистки школ города Хорога завоевали первое места в республике, а команда мальчиков по волейболу заняла второе место в соревнованиях, проходивших в г. Кулябе. За этот период 21 школьники

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

стали стипендиатами Президента Республики Таджикистан, 14-стипендиатами председателя ГБАО, 35- стипендиатами председателя г. Хорога.

Материально-образовательная база учебных заведений г. Хорога с 2000 г. по 2014 г. неуклонно улучшался. Финансирование из местного бюджета с каждым годом увеличивалось. В 2001 году с помощью руководства области, города и Фонда Ага-Хана были сданы в эксплуатацию шесть классов в школе №5, а школа №7 полностью покрыта кровлей. В 2002-2003 годах были перекрыты крыши школы №2 и № 6 и одно здание школы № 8. В этот период (2002 г.) было завершено строительство новой школы на 8 классов, получившей название школа №3. [8].

24.05.2001 года вышло постановление Председателя ГБАО под № 118 «О создании школы-гимназии среднего образования области на базе средней школы №7 города Хорога», которая в течение двух лет принимала активное участие в процессе обучения учащихся, новый способ руководства и управления школой дал определённый результат, но из-за отсутствия полной правовой основы, по возражению прокуратуры ГБАО её деятельность была прекращена.

Реализация постановления Правительства Республики Таджикистан за № 502 от 31 декабря 2002 года «об утверждении программы компьютеризации общеобразовательных школ на 2003-2007 годы» при непосредственной инициативе и заботе Президента Республики Таджикистана Э. Рахмона и поддержки Фонда Ага-Хана. Всего школьникам было использовано 215 компьютеров.

Согласно указу Президента Республики Таджикистан от 4 апреля 2003 года под № 1047 «Об утверждении Государственной программы совершенствования образования и изучения русского и английского языков в Республике Таджикистан на 2004-2014 годы » в образовательных учреждениях города по понедельникам и вторникам, каждой недели объявлен день английского и русского языков. Проводятся различные мероприятия.

В 2004 году была принята «Программа модернизации образования ГБАО для 2004-2007 годов», которая сформировал стратегическую основу для развития сферы образования региона. По этой программе решаются следующие задачи:

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

- на основе решения Правительство Республики Таджикистана расширить программу компьютеризации общеобразовательных школ и улучшить преподавание и изучение английского и русского языков;

- развития навыков учащихся и поддержка одарённых студентов, подготовка их к поступлению в высшие учебные заведения зарубежных стран (в основном России, Казахстана, Кыргызстана);

- организовать в районах специальных школ- интернатов для одарённых учащихся;

- развитие дошкольных образовательных учреждений, организация семейных детских садов (особенно в сельской местности);

- укрепление образовательной базы школ за счёт привлечения иностранных и отечественных благотворителей, международных организаций и частных лиц;

- создание условий для обучения талантливых детей-сирот и детей из бедных семей с эффективным использованием Президентской квоты, Программы Ага-Хана “по развитию образования” и специальных стипендий;

- привлечение к образованию детей с ограниченными физическими возможностями;

- повышение духовности детей раннего возраста с использованием всех доступных факторов, в том числе с привлечением общественности, различных государственных и негосударственных организаций. Местными исполнительными органами государственной власти ГБАО для реализации перспективных целей ведения первые два года (2005-2006 гг.) для г. Хорога были выделены 138822 сомони [8].

На основе Постановления Правительства Республики Таджикистан № 291 от 30 июня 2004 года «О плане реализации реформ в сфере образования на 2004-2009 годы» был разработан план. Этим решением утвержден и определён план реализации реформ в сфере и новые нормативы учебной нагрузки педагогических работников.

В том же году из Резервного фонда Президента Республики Таджикистан для школьного оборудования и инвентаря было выделено 200 тысяч сомони, школам города предано 600 парт, 1200 ученических стульев и другие учебные материалы. В 2004 году школа №5 и главный корпус школы №8, а в 2005 году школа №12 были покрыты жёстью. В 2005 году на ремонт и приобретение оборудования из Фонда Президента

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

было выделено 2800 тысяч сомони. В 2001-2006 годах школы города были обеспечены 75 перечнями типовых стандартных учебников.

В целях продолжения реформ в сфере образования Постановлением Правительства Республики Таджикистан (№502 от 1- ноября 2004 года; №350 от 30 июня 2007 года; №505 от 1 октября 2007 года) пришли к выводу, что соответственно с ними во всех школах региона, в том числе г. Хорога введена новая форма управления и личного финансирования. Прогресс по новому механизму финансирования на 6 лет в образовательных учреждениях г. Хорога показал, что качество образования и обучения улучшилось в школах, обладающих финансовой независимостью. Индивидуальная плата каждой школы зависит от количества учащихся, то есть, чем больше учеников в классе, или школе, тем доходнее становится государственный бюджет.

22-го декабря 2005 года на республиканском совещании работников системы образования с участием ряда республиканских министерств и ведомств с докладом «Сфера образования – стратегическое направление государственной политики» выступил лидер нации Президент Республики Таджикистан Э. Рахмонов. В своём докладе Президент отметил, что конструктивное обсуждение состояния учебно-воспитательной работы, в частности уровня знаний в учебных заведениях страны, а также проблем духовности и общей образованности общества, вызвано требованиями времени и неотложной необходимостью.

В докладе также отмечалось, что важной задачей системы образования в перспективе является воспитание гармонической и созидательной личности. Воспитание в молодёжи чувства национального и исторического самосознания в духе лучших национальных и общечеловеческих традиций, бережного отношения к ценностям культуры, воспитание духовности и пропаганда преимуществ демократического управления, которые способствуют освоению достижений науки, техники и культуры, постоянно находятся в поле зрения государства.

Правительство республики Таджикистан для воспитания талантливого и образованного поколения и приведение системы образования к мировым стандартам, периодически осуществляет реформы в сфере образования. В соответствие с законом об образовании учреждениям и людям, имеющим финансовые ресурсы, было разрешено организовывать частные

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

школы и брат на себя их расходы. В таких школах система обучения реализовывалось в соответствии с Законом Республики Таджикистан «Об образовании», Уставом и другими нормативными актами.

В связи с этим в сентябре 2008 года постановлением председателя города Хорога под номером 534 в г. Хороге по инициативе бывшего учителя, ныне предпринимателя Гуломасейна Мародасейнова открылось начальное образовательное учреждение, частная гимназия им. Давлатусейна Мародасейнова. За короткий срок гимназия была обеспечена всеми необходимыми оборудованьями.

В 2009 году под руководством Гуломасейна Муродасейнова начало действовать это частное начальное образовательное учреждение, причём преподаватели принимались на работу на основе конкурса.

За этот период отделом образования г. Хорога руководили такие известные педагоги как Акназаров Ёрмамад (1991-1995), Абдулофизов Абдулориз (1995-2001), Шукрихудоев Диловар (2001-2002), Гуломасейнов Абдулназар (2002- 2005), Махтобшоева Арамбегим (2005-2007) Джумаева Бибигул (2007-2010), которые внесли весомый вклад в развитие системы образования г. Хорога.

С первых лет независимости, Правительство страны уделяет особое внимание развитию образования, как главному фактору развития всех сфер жизни общества, и постоянно укрепляет это направление. Постепенно в большинстве образовательных учреждений г. Хорога используются новые современные технологии и методы обучения. Создание условия и государственная поддержка являются доказательством того, что сегодня большое количество учащихся средних учебных заведений занимают почётные места на конкурсах и олимпиадах регионального и международного уровня, представляют нашу независимую республику на международной арене.

Литература:

1. Абдулхофизов, А. Дастовардҳои маорифчиён / А. Абдулхофизов // Бадахшон. - 2000, - №19 (9834). – С. 3.
2. Булбулов, Ҷ. Мактаб дар роҳи ислохот / Ҷ. Булбулов // Бадахшон. – 1999. - №41 (9143). – С. 2.
3. Ғарибшоев, Ғ. Маорифи ВМКБ дар бист соли Истиқлолият / Ғ. Ғарибшоев. - Хоруг: «Помир», 2011. - 192 с.

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

4. Хушназаров, А. Чанд андеша оиди рушди маориф / А. Хушназаров // Бадахшон. – 1998. - №7 (8020). – С. 4.
5. Қарори Раиси ВМКБ аз 30.12.1996 № 61 оид ба “ Барномаи аз бӯҳрон баровардани соҳаи маорифи ВМКБ”.
6. Қарори Раиси ВМКБ аз 30.06.1997 № 103, оид ба “Барномаи инкишофи маорифи ВМКБ”.
7. Қарори Раиси ВМКБ аз 20.04.1999 №71 оид ба “Давра ба давра амалӣ гардонидани ислоҳоти соҳаи маорифи ВМКБ”.
8. Қарори Иҷлосияи вакилони халқи ВМКБ оиди “Барномаи модернизасияи маорифи ВМКБ барои солҳои 2004-2007”.
9. Қарори Раиси ВМКБ оид тасдиқи “Барномаи давлатии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010-2015”.

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

ФАӢОЛИЯТИ СИСТЕМАИ МАОРИФИ ШАХРИ ХОРУҒ ДАР АМАЛИСОЗИИ СИЁСАТИ ДАВЛАТӢ ДАР САМТИ МАОРИФ

Азорабекова Ш.,¹⁴ Алибекова Т.¹⁵

*Институти илмҳои гуманитарии ба
номи академик Б. Искандарови АМИТ*

Вобаста ба нақши соҳаи маориф мо зарур донистем дар мақола ин самтро таҳлил намоем, зеро ояндаи ҷомеа маҳз ба соҳаи маориф вобастагии зиёд дорад. Маориф дар Тоҷикистон яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб меёбад. Аз рӯзи аввали барпо гардидани сохти нав дар ин сарзамин ба масъалаи маориф ва низоми таълиму тарбия диққати махсус дода мешуд ва дар давраи соҳибистиқлолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин раванд шакл ва мазмунӣ тоза касб намуд. Дар соҳаи маориф муносибатҳои сифатан нав ба вуҷуд омаданд, ки онҳо дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои амалкунанда ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ инъикос ёфтаанд. Сарфи назар аз душвориҳо ва мушкилоти замони гузариши Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи маорифро ҳамчун соҳаи афзалиятноки кишвар зери назар ва пуштибонии худ қарор дод.

¹⁴ **Азорабекова Ширингул Мамадмуродбековна** – ходими илмӣ шӯбаи таърих, мардумшиносӣ ва бостоншиносии Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишони: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯчаи У. Холдоров, 4. Тел.: (+992) 939318339; e-mail: azorabecova.shiringul@mail.ru.

Азорабекова Ширингул Мамадмуродбековна – научный сотрудник отдела истории, этнографии и археологии Института гуманитарных наук им. Академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. У. Холдорова, 4. Тел.: (+992) 939318339; e-mail: azorabecova.shiringul@mail.ru.

Azorabekova Shiringul Mamadmurodbekovna – Researcher of Department of History, Archeology and Ethnography of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician Bahodur Iskandarov of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: GBAO, Khorog, st. U. Kholdorov, 4. Tel.: (+992) 939318339; e-mail: azorabecova.shiringul@mail.ru.

¹⁴ **Алибекова Таманно** - магистранти курси 2-юми шӯбаи таърих, мардумшиносӣ ва бостоншиносии Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ.

Таманно Алибекова – магистрант 2-го курса отдела истории, археологии и этнографии Института гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ.

Tamanno Alibekova - master degree student of the Department of History, Archeology and Ethnography of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST.

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

Калидвожаҳо: маориф, илм, Тоҷикистон, истиқлолият, ваҳдат, таълим, тарбия, қонун, мактаб, барнома.

Деятельность системы образования города Хорога по реализации государственной политики в сфере образования

Что касается роли сферы образования, мы сочли необходимым проанализировать это направление в статье, поскольку от сферы образования во многом зависит будущее общества. Образование в Таджикистане считается одним из приоритетных направлений социальной политики Республики Таджикистан. С первого дня установления новой системы вопросу образования и системе образования уделялось особое внимание, а в период независимости Республики Таджикистан этот процесс приобрел новую форму и содержание. В сфере образования возникли качественно новые отношения, которые нашли отражение в Конституции Республики Таджикистан, действующих законах и других нормативных правовых документах. Несмотря на сложности и проблемы переходного периода, правительство Республики Таджикистан рассматривало и поддерживало сферу образования как приоритетную отрасль страны.

Ключевые слова: Образование, наука, Таджикистан, независимость, единство, образование, воспитание, закон, школа, программа.

Activities of the education system of the city of Khorog in the implementation of state policy in the field of education

As for the role of the education sector, we considered it necessary to analyze this area in the article, since the future of society largely depends on the education sector. Education in Tajikistan is considered one of the priority areas of social policy of the Republic of Tajikistan. From the first day of the establishment of the new system, special attention was paid to the issue of education and the education system, and during the period of independence of the Republic of Tajikistan, this process acquired a new form and content. In the field of education, qualitatively new relations have arisen, which are reflected in the Constitution of the Republic of Tajikistan, current laws and other regulatory legal documents. Despite the difficulties and problems of the transition period, the government of the Republic of Tajikistan considered and supported the education sector as a priority sector of the country.

Key words: education, science, Tajikistan, independence, unity, education, upbringing, law, school, program.

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

Чаҳонишавии таҳсилоти миллӣ, чараёни рушди илм ва талаботи имрӯза ба раванди таҳсилотро ба назар гирифта, раёсати маорифи шаҳри Хоруғ ба мукамал намудани барномаҳои таълимӣ тибқи стандартҳои муосири давлативу байналмилалӣ, қорӣ намудани технологияи навини омӯзиш ва баҳогузорӣ, инкишофи шахсиву касбии ҳар як корманд, роҳандозӣ намудани усулҳои банақшагирии стратегӣ ва идоракунии системавӣ аҳамияти бештар дода, самтҳои афзалиятнокро дар фаъолияти маорифи шаҳри Хоруғ муайян намудааст. Вазифаҳои стратегии маорифи шаҳри Хоруғ маҳз ба сифатан беҳтар намудани чараёни таҳсилот равона гардида, барои инкишофи малакаву маҳорати касбӣ, қобилияти зехнию фарҳангӣ ва ташаккули худшиносии миллии мактаббачагон диққати махсус дода мешавад. Дар маорифи шаҳри Хоруғ раванди таълим аз рӯйи Стандарти ихтисоси таҳсилоти талаботи стандартҳои байналмилалӣ мутобикқунонидашуда ба роҳ монда шуда, таҳсил бо 3 забон – забони давлатӣ, забони русӣ ва англисӣ сурат мегирад. Таҳсилот дар системаи маорифи шаҳри Хоруғ тибқи низоми таҳсилоти анъанавӣ ва низоми муосири таълимӣ – системаи модуль-кредитӣ амалӣ мегардад. Имрӯз хатмкардагони мактабҳои системаи маорифи шаҳри Хоруғ дар давлатҳои хориҷӣ босамар кору фаъолият карда, обрӯю нуфузи ватану миллати азизи моро афзун мегардонанд. Бо ифтихор метавон гуфт, ки ҳоло аҳли маориф ва ҷомеаи кишвар бо дастгирӣ аз сиёсати пешгирифтаи Ҳукумати кишвар, ба масъалаи сифати таълиму тарбия диққати ҷиддӣ дода, барои баланд бардоштани маърифатнокию ҷаҳонбинӣ, худшиносии миллӣ, ифтихори ватандорӣ ва масъулияти шаҳрвандии ҳеш саҳми арзанда мегузоранд.

Маориф дар Тоҷикистон яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб меёбад. Тоҷикон яке аз мардумони қадими Осиёи Марказӣ мебошанд, ки фарҳанги бостонӣ ва муассисаҳои таълиму тарбияи дар замони қадим ва ибтидои асрҳои миёна ташаккулёфта (дабистон, дабиристон ва ғайра) доштанд. Дар асрҳои миёна ин низоми таълиму тарбия дар шакли мактабу мадрасаҳо, ки барои омӯзонидани шариати ислом ва дигар улуми мутадовилаи вақт роиҷ буд, амал менамуданд. Дар мактабҳо

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

таълими ибтидоӣ ва дар мадрасаҳо таълими миёна ва олӣ марсум буд.

Аз рӯзи аввали барпо гардидани соҳти нав дар ин сарзамин ба масъалаи маориф ва низоми таълиму тарбия диққати махсус дода мешуд ва дар давраи соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин раванд шакл ва мазмуни тоза касб намуд. Дар соҳаи маориф муносибатҳои сифатан нав ба вучуд омаданд, ки онҳо дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои амалкунанда ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ инъикос ёфтаанд. Сарфи назар аз мураккабиҳо ва мушкилоти замони гузариш Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи маорифро ҳамчун соҳаи афзалиятноки кишвар зери назар ва пуштибонии худ қарор дод. Дар ин муддат барои ба танзим даровардани фаъолияти муассисаҳои таълимӣ зиёда аз 400 санади меъёрии ҳуқуқӣ таҷдиди назар, таҳия ва тасдиқ гардиданд. Дар ин давра бори сеюм аст, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» бо тағйироту иловаҳо аз нав таҳия мешавад. Дар баробари ин, барои ҳамаи зинаҳои таҳсилот қонунҳои алоҳидаи соҳавӣ таҳия гардидаанд. Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон низомномаҳои ҳамаи намудҳои мактабҳои таҳсилоти умумиро вобаста ба талаботи замони нав таҷдиди назар намуд. Ҳамаи ин ҳуҷҷатҳои меъёрии ҳуқуқӣ заминаи бозътимоди амалӣ сохтани ислоҳоти куллии соҳаи маориф ва таъмини пешрафти соҳа дар давраи гузариш гаштанд ва барои такмилу таҳкими соҳаи маориф шароити имконият фароҳам оварданд. Вазъи мактаб дар ҷомеа ба кулӣ тағйир ёфт. Нақши мактаб ҳамчун манбаи мустақили фарҳангу маданияти миллий васеъ гардид. Афзоиши маблағгузори муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ низ дар солҳои истиқлолият назаррас буда, қисмати асосии маблағҳои барои соҳа ҷудогардида маҳз ба ин зинаи таҳсилот сарф карда мешавад. Сохтмони мактабҳои замонавӣ афзоиш ёфт. Шумораи мактаб-интернатҳо ҳам зиёд гардид. Тамоми муассисаҳои таълимӣ бо техника ва технологияи нав муҷахҳаз гардонида шуданд. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Паёми имсолаи хеш дар самти сиёсати иҷтимоии кишвар таъкид намуданд, ки: “Дар панҷ соли оянда фаъолияти Ҳукумат ба баланд бардоштани сифати рушди неруи инсонӣ нигаронида шуда, ба

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

масъалаҳои илм, маориф, тандурустӣ, фарҳанг, муҳити зист ва шуғл диққати ҷиддӣ дода мешавад ва дар натиҷаи амалӣ гардидани чунин тадбирҳо Тоҷикистон дорои сатҳи баланди рушди инсонӣ мегардад”. Пешвои миллат дар Паёмҳои хеш аз хусуси таълиму тарбияи насли бомаърифату соҳибхунавар ва ба анъанаҳои неки гузаштагон сазовору содӣ, ба меъёрҳои ҷаҳонӣ наздик гардондани низоми таълим низ таъкид ба амал меоваранд. Дар ин маврид дар Паёми имсолаи хеш иброз намуданд, ки: “Дар шароити кунунӣ баланд бардоштани сатҳи сифати таълим дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот вазифаи аввалиндараҷаи кормандони соҳаи илму маориф мебошад. Ҳарчанд ки дар ин самт натиҷаҳои муайян ба даст омадаанд, вале онҳо ҳанӯз қонеъкунанда нестанд. Барои баланд бардоштани сифати таълиму тарбия моро зарур аст, ки дар тамоми зинаҳои таҳсилот, бахусус, дар зинаи таҳсилоти касбӣ, на ба шумора, балки ба сифати он диққати ҷиддӣ дода, мутахассисони ҷавобгӯи талаботи замони муосирро тарбия намоем”.

Маҳз истиқлолият кишвари моро ҳамчун давлати мустақил ва соҳибтамаддун дар арсаи ҷаҳон муаррифӣ кард. Бо талошҳои пайвастаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат дар мамлакат сулҳу субот пойдор гардид. Имрӯз Ҷумҳурии Тоҷикистон барои расидан ба чор ҳадафи стратегӣ – раҳой ёфтани аз бунбасти коммуникатсионӣ, таъмини истиқлолияти энергетикӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ ва саноатикунонии мамлакат қадамҳои устувор гузошта истодааст. Ҳоло тамоми мардум шукронаи истиқлолияти ваҳдат мекунад ва дар ҳар гӯшаю канори қаламрави мамлакат бахшида ба истиқболи 33-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон қорҳои бунёдкориву созандагӣ вусъати тоза пайдо намудаанд. Имрӯз маҳз ба шарофати истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо зиёда аз 150 кишвари дунё робитаҳои сиёсӣ, дипломатӣ ва тичоратӣ иқтисодӣ дорад. Дар давоми 32 соли соҳибистиқлолӣ симои Ҷумҳурии Тоҷикистон дигаргун гардида, садҳо мактабу иншоотҳои замонавӣ қомат афрохтанд. Истиқлолият ба мо имкон дод, ки роҳи имрӯзу ояндаи миллат ва пешрафти минбаъдаи кишвари азизамонро ба сӯи ҷомеаи демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ интиҳоб намоем. Дар фосилаи 29 сол дар тамоми бахшҳои хоҷагии халқ дигаргунӣ ва пешрастиҳои назаррас ба

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

амал омаданд. Аз ҷумла дар соҳаи маориф пешравиҳои ҷашмрас ба назар расиданд. Ин соҳаи ҳаётан муҳим пайваста дар зерин назару ғамхории Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор дорад. Пешвои миллат соҳаи маорифро «омили муҳимтарини таҳкими давлат ва наҷоти миллат» унвон кардаанд. Барои беҳтар шудани вазъи сифати таълиму тарбия аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор барномаҳои муҳим қабул карда шудаанд, ки рушди минбаъдаи ин соҳаро таъмин менамоянд. Масалан мувофиқи Барномаи компютеркунонии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ аксарияти муассисаҳои таълимӣ бо техникаи ҳозиразамони компютерӣ мучахҳаз гардиданд. Ғайр аз барномаҳои соҳавӣ Консепсияи миллии тарбия, Консепсияи миллии таҳсилот, Стандартҳои давлатии таҳсилот ва дигар санаду ҳуҷҷатҳо қабул гардиданд. Аз рӯзҳои нахустини соҳибистиклолӣ ҳуҷҷатҳои муҳим қабул карда шуданд, ки мӯҳтавои онҳо ҷавобгӯи талаботи замони муосир мебошанд. Нахустин ҳуҷҷати муҳими соҳа Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» мебошад, ки он 27-уми декабри соли 1993 қабул гардидааст.

Китобнома:

1. Абдурахмонова, П.Д. Ҳаёти фарҳангии ВМКБ дар солҳои 1991-2016, диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои таърих. Ихтисос: 07.00.02 - Таърихи ватанӣ. – Душанбе, 2019
2. Гуломшоев, С.А. История библиотечного дела на Памире / С.А. Гуломшоев. – Душанбе: Кайхон, 2009. – 218 с.
3. Гуломшоев, С. Китобхона дар Боми ҷаҳон соли таъсисёбии китобхонаи Бадахшон / С. Гуломшоев // Фарҳанг ва ҳунар. – 2008. - №2.
4. Давлатёров, Д. Из истории подготовки педагогических кадров ГБАО в годы завершения строительства социализма (1946-1958 гг.) / Д. Давлатёров // Изв. АН Тадж. ССР. Отд. общ. наук. – 1976. – №1. – С.6-10.
5. Давлатёров, Д. Развитие народного образования на Памире в годы завершения строительства социализма (1946-1959 гг.) / Д. Давлатёров // Таджикистан в братской семье народов СССР. – Душанбе, 1976. – С.137.
6. Паёми Пешвои миллат - Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 28-уми декабри соли 2023.

ФАЪОЛИЯТИ МУСТАҚИЛОНАИ АҲОЛӢ: РАВИШҲО БА ОМУӢЗИШ ВА УСУЛҲОИ ТАДҚИҚОТ

Ҷонмамадов Ш.,¹ Искандаршоева З.²

Фаъолияти мустақили аҳоли ҷанбаи муҳими таҳқиқи равандҳои иҷтимоӣ мебошад, зеро маҳз он ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеаро ташаккул медиҳад. Омӯзиши фаъолияти мустақили аҳоли таҳлили рафтор, ҳавасмандӣ, ниёзҳо, сатҳи таҳсилот, афзалиятҳои фарҳангӣ ва дигар ҷанбаҳои дар бар мегирад, ки ба қабули қарорҳо ва интихоби стратегияҳои ҳаёт таъсир мерасонанд.

Дар ин мақола равишҳои гуногун ба омӯзиши фаъолияти мустақили аҳоли ва усулҳои таҳқиқи ин падида баррасӣ карда мешаванд. Муаллифон аҳамияти фаъолияти мустақилро ҳамчун унсуре калидии рушди иҷтимоӣ фарҳангии ҷомеа муҳокима мекунанд. Ба таҳлили омилҳое, ки ба сатҳи фаъолияти мустақили аҳоли таъсир мерасонанд, диққати махсус дода мешавад ва инчунин тавсияҳои амалӣ барои гузаронидани тадқиқот дар ин соҳа пешниҳод карда мешаванд.

¹**Ҷонмамадов Шермамад Бекмамадович** – доктори илмҳои иқтисод, профессор, сарҳодими илмии шӯъбаи тадқиқоти иҷтимоӣ-иқтисодии Бадахшони Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишони: ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов, 64. Тел.: (+992) 934430405; e-mail: shermamad@bk.ru.

Джонмамадов Шермамад Бекмамадович - доктор экономических наук, профессор, ведущий научный сотрудник отдела социально-экономического исследования Бадахшана Института гуманитарных наук им. академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: г. Душанбе, ул. Нахимова, 64. Тел.: (+992) 934430405; e-mail: shermamad@bk.ru.

Jonmamadov Shermamad Bekmamadovich - doctor of Economics, Professor, Leading Researcher at the Department of Socio-Economic Research of Badakhshan of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST. Address: Dushanbe, st. Nakhimova, 64. Tel.: (+992) 934430405; e-mail: shermamad@bk.ru.

¹**Искандаршоева Замира Карамхудоевна** – докторант PhD, мудири шӯъбаи тадқиқоти иҷтимоӣ-иқтисодии Бадахшони Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Тел.: (+992) 934541166; e-mail: Dilya.04.11@mail.ru.

Искандаршоева Замира Карамхудоевна – докторант PhD, заведующий отделом социально-экономического исследования Бадахшана Института гуманитарных наук им. академика Б. Искандарова НАНТ. Тел.: (+992) 934541166; e-mail: Dilya.04.11@mail.ru.

Iskandarshoeva Zamira Karamkhudoevna – PhD student, head of the department of socio-economic research of Badakhshan of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST. Tel.: (+992) 934541166; e-mail: Dilya.04.11@mail.ru.

Қалидвожаҳо: худмашгул, шахрвандони худмашгул, бозори меҳнат, шугли ғайрирасмӣ, иқтисодиёти ғайрирасмӣ, сектори ғайрирасмӣ иқтисодиёт.

Самостоятельная деятельность населения: подходы и методы исследования

Самостоятельная деятельность населения является важным аспектом исследования социальных процессов, поскольку именно она формирует экономическую, социальную и культурную жизнь общества. Изучение самостоятельной деятельности населения включает анализ поведения, мотивации, потребностей, уровня образования, культурных предпочтений и других аспектов, влияющих на принятие решений и выбор жизненных стратегий.

В данной статье рассматриваются различные подходы к изучению самостоятельной деятельности населения и методы исследования этого явления. Авторы обсуждают важность самостоятельной деятельности как ключевого элемента социально-культурного развития общества. Особое внимание уделяется анализу факторов, влияющих на уровень самостоятельной деятельности населения, а также даются практические рекомендации по проведению исследований в этой области.

Ключевые слова: самозанятые граждане, рынок труда, неформальная занятость, неформальная экономика, неформальный сектор экономики

Independent activity of the population: research approaches and methods

The independent activity of the population is an important aspect of the study of social processes, since it forms the economic, social and cultural life of society. The study of the independent activity of the population includes an analysis of behavior, motivation, needs, educational level, cultural preferences and other aspects that influence decision-making and the choice of life strategies.

This article discusses various approaches to the study of the independent activity of the population and methods of studying this phenomenon. The authors discuss the importance of independent activity as a key element of the socio-cultural development of society. Special attention is paid to the analysis of factors affecting the level of independent activity of the population, as well as practical recommendations for conducting research in this area.

Key words: self-employed, self-employed citizens, labor market, informal employment, informal economy, informal sector of the economy

Шахси худмашгул – шахси воқеие мебошад, ки бо таваккали худ ғаъолияти худро дар асоси иштироки меҳнати шахсӣ дар расонидани хизмат, иҷрои кор барои шахсони воқеӣ, ки ба мунтазам ба даст овардани ғоида нигаронида шудааст, амалӣ менамояд, ба сифати соҳибкори инфиродӣ ба қайд гирифта нашудааст ва коргар надорад [1, 10-15].

Бояд гуфт, ки муайян кардани вазъи ҳуқуқии шахсони худмашгул барои хифзи ҳуқуқҳои ин гурӯҳи шахрвандон, инчунин муқаррар

намудани тартиби соддакардашудаи ғаёлияти онҳо ва додани имтиёзҳо зарур аст.

Имрӯз ду намуди худмашгул вучуд дорад.

Якум онҳоеро дар бар мегирад, ки воқеан корхонаи хурд ташкил карда, коргаронро барои ғоида ҷалб мекунад, таҷхизот ва биноҳоро ба иҷора мегиранд, хизмат мерасонанд, ҳам дар шакли хусусӣ ва ҳам ғайрирасмӣ бо ташкилотҳо кор мекунад. Ба чунин ашхоси худмашгул лозим аст, ки расмиёти бақайдгирии субъекти хоҷагидорро гузаранд ва минбаъд аз рӯи схемаи соддакардашудаи андозбандӣ кор кунанд.

Навъи дуюми худмашгул, чун қоида, барои шахсони алоҳида фақат барои қонун гардонидани талаботи шахсии худ корхоро иҷро мекунад ва аз ин рӯ даромади гирифтаашонро барои эҳтиёҷоти шахсӣ сарф мекунад. Ба ин намуд мураббӣ (репититор), дояҳо, шахсоне дохил мешаванд, ки хонаҳо, сантехникаро таъмир мекунад ва ғайра. Ва агар бо категорияи якум ҳама чиз камтар равшан бошад, пас барои дуюм механизмҳои мувофиқтарини қонунигардониро пайдо кардан лозим аст [2, 25].

Ба низом даровардани таҷрибаҳои мавҷудаи истифодаи истилоҳи «худмашгул» имкон медиҳад, ки равишҳои зеринро ба усулҳои тадқиқот ва баҳодиҳии ғаёлияти мустакилона муайян кунем:

1. Муайян кардани худмашгул ҳамчун унсури бахши ғайрирасмӣ иқтисодиёт;
2. Дар асоси характери шуғл (шуғли расмӣ ва ғайрирасмӣ);
3. Вобаста ба бозори меҳнат (категория "дар иқтисодиёт кор мекунад");
4. Муносибати функционалӣ (таснифи вазифаҳои хоҷагӣ);
5. Вобаста ба категорияи субъекти тижорати хурд (корхонаи хурд).

Ҳар яке аз равишҳо хусусиятҳои мухталифи ҳоси худмашгулиятро, ки аз ҷониби олимони муосир таъкид шудаанд, инчунин тавсияҳои гуногуни омори бозори меҳнат ва матнҳои расмӣ санадҳои меъёрии ҳуқуқиро ошкор мекунад. Имрӯз дар адабиёти илмӣ мафҳуми ба таври умум пазируфташудаи худмашгулият мавҷуд нест, ки бисёр муаллифони онро аз паҳлӯҳои гуногун баррасӣ намуда, бахшҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ иқтисодиётро муқоиса намуда, онро бо шуғли ғайрирасмӣ муқоиса мекунад.

Мафхумҳои зиёди бахши ғайрирасмӣ ва шуғли ғайрирасмӣ мавҷуданд, ки дар заминаи концептуалии мухталиф сохта шудаанд ва бо ҳам чандон мувофиқ нестанд ва аз ин рӯ, дар қорҳои илмӣ ин истилоҳҳо метавонанд ба намудҳои гуногуни фаъолият ишора кунанд, ки дар ҳоли ҳозир равиши аввал хеле маъмул аст ва сатҳи байналмилалӣ ва миллӣ ба соҳибқорон (соҳибони қорӣ); аъзоёни кооперативҳои истеҳсоли; шахсони мустақилона ва аъзоёни оилаи бемӯзд истифода бурда мешавад. Таснифи шабҳро Конференсияи 13-уми байналмилалӣ омили меҳнат тасдиқ кардааст [7, 18-20]. Тавзеҳот ба ин гурӯҳбандӣ дар Қарори омили шуғл дар бахши ғайрирасмӣ Конференсияи 15-ум ва 17-уми байналмилалӣ омили меҳнат (1993, 2003) инъикос ёфтааст. Тибқи стандартҳои қабулшудаи байналмилалӣ, айни замон ду гурӯҳи асосӣ ба таври худмашғул тасниф карда мешаванд: соҳибқорони инфиродӣ, ки қувваи қирояро ба қор намегиранд ва соҳибқорони қорхонаҳои ғайриқорпоративӣ, ки қувваи қирояро ҷалб мекунанд. Аъзоёни кооперативҳои истеҳсоли ва аъзоёни оилаҳои мӯзднадошта алоҳида муносибат мекунанд.

Омӯзиши худмашғули меҳнат ҳамчун унсурҳои сектори ғайрирасмӣ иқтисодиёт чунин аст. Бахши ғайрирасмӣ инчунин метавонад шуғлро бо истифодаи меҳнати доимӣ қироя дар бар гирад. Шуғли бе истифодабарии меҳнати қироя дар асоси доимӣ ба қорхонаи мустақилона ё худмашғулият тасниф карда мешавад.

Мутобиқи меъёрҳои қабулшудаи ҷенкунии худмашғули аҳоли дар бахши ғайрирасмӣ иқтисодиёт (набудани расмикунонии ҳуқуқӣ) танҳо дар бахши ғайрирасмӣ иқтисодиёт баррасӣ мешавад. Дар ҳоле ки фаъолияти қорхонаҳои хурд (бо бақайдгирии шахси ҳуқуқӣ) дар бахши расмӣ иқтисодиёт ба қайд гирифта мешавад. Ҳамзамон, онҳое, ки дар бахши ғайрирасмӣ қор мекунанд, инҳоянд:

1. Фаъолияти соҳибқорӣ бидуни таъсиси шахси ҳуқуқӣ ё дар асоси инфиродӣ, новобаста аз он, ки ба сифати соҳибқор бақайдгирии давлатӣ мавҷуд аст, бидуни ба таври доимӣ ба қор гирифтани қормандон барои қурӯши маҳсулот дар бозор ё хизматрасонии пулакӣ ба аҳоли;
2. Истеҳсоли маҳсулоте, ки барои қурӯш пешбинӣ шудааст;
3. Хоҷагии деҳқонӣ (бе қайд ё ҳуҷҷатгузорӣ, бақайдгирӣ ҳамчун соҳибқорони инфиродӣ).

Дар меҳвари асоси «муносибати ба характери шуғл асосёфта» чунин тахмин вучуд дорад, ки хусусиятҳои фаъолияти меҳнати ғайрирасмӣ бо як бахши мушаххаси иқтисодиёт ё шаклҳои воҳидҳои истеҳсоли алоқаманд нестанд (воҳидҳои истеҳсоли набояд ҳатман хусусиятҳои хоси корхонаҳои хоҷагӣ дошта бошанд), балки дар асоси хусусиятҳои инфиродии шуғл сохта шудааст.

Дар доираи тафсири пазируфташуда [5, 15-20], худмашғули аҳоли тавассути омӯзиши шуғли ғайрирасмӣ баррасӣ мешавад. Бо мақсади таҳқиқот шуғли ғайрирасмӣ ҳамчун ҳама гуна муносибатҳои меҳнатӣ (бо кор ё худмашғул) муайян карда шудааст, ки «расман ба қайд гирифта нашудааст ва бинобар ин аз ҷониби омори соҳибкорӣ ва мақомоти андоз ба қайд гирифта нашудааст, ба танзим дароварда намешавад ва аз ҷониби сохторҳои мавҷудаи ҳуқуқӣ ё танзимкунанда ҳифз намешавад.

Ҳангоми омӯзиши «аз бозори меҳнат» онҳо бо категорияи «дар иқтисодиёт машғули кор» фаъолият намуда, шахсони шуғлро аз рӯи мақом ва ҷои кор гурӯҳбандӣ мекунанд.

Онҳое, ки дар иқтисод машғуланд, аз рӯи мақоми худ ба шуғли корӣ ва худмашғул гурӯҳбандӣ карда мешаванд. Шахсони худмашғул шахсоне мебошанд, ки кореро иҷро мекунанд, ки "дар корхона ё тижорат кор кардан" муайян шудааст. Ин корест, ки дар он подош бевосита аз даромаде, ки аз истеҳсоли мол ва хизматрасонӣ гирифта мешавад, вобаста аст. Ин гурӯҳ корфармоён, шаҳрвандони худмашғул, аъзоёни кооперативҳои истеҳсоли ва коргарони оилавии бемуздро муттаҳид менамояд. Шахсони худмашғул ба "шахсони машғулибе шартнома" тасниф карда мешаванд.

Шахсоне, ки дар хоҷагии халқ кор мекунанд, инчунин аз рӯи ҷои кори асосӣ ба гурӯҳҳо ҷудо карда мешаванд: дар корхона, дар ташкилоти дорои статуси шахси юридикӣ; дар кишоварзӣ; барои киро аз шахсони воқеӣ, соҳибкорони инфиродӣ; дар соҳаи фаъолияти соҳибкорӣ бидуни ташкили шахси ҳуқуқӣ; дар хоҷагии худ барои истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии қишлоқ, ҷангал, шикор ва моҳидорӣ барои фурӯш. Ду категорияи охиринро метавон ҳамчун фаъолияти худмашғул тасниф кард.

Ба вазифаҳои худмашғулияти хонаводаҳо дохил мешаванд: нигоҳ доштани қитъаи замини шахсӣ, фаъолияти инфиродии меҳнатӣ ва

соҳибкорӣ, хизматрасонӣ ба аҳоли, савдои хурди чакана (функсияҳои истеҳсоли), инчунин ба иҷора додани амволи ғайриманқул, молҳои дарозмуддат ва истифодаи пасандозҳои бонкӣ ва коғазҳои қиматнок (функсияҳои иқтисодии ғайриистеҳсоли).

Бо дарназардошти он, ки худмашғулият мафҳуми васеи чанд меъёра аст, равишҳо ба усулҳои таҳқиқ ва баҳодиҳии худмашғули гуногунанд. Омӯзиши худмашғулият ва намудҳои фаъолияти, ки дар он сурат мегирад, бо чунин мафҳумҳо, ба монанди сектори ғайрирасмии иқтисодиёт, соҳибкории хурд, шугли ғайрирасмӣ ва расмӣ алоқаи зич доранд. Хусусиятҳои институтсионалии як минтақаи мушаххас, ки дар рушд ва хусусияти худмашғулият аломати худро мегуздоранд, аҳамияти махсус доранд.

Китобнома:

1. Горина, К.В. Занятость населения как отражение уровня качества жизни жителей территории // Записки забайкальского отделения русского географического общества. - Чита, 2016. – С. 173–178.
2. Жеребин, В.М., Романов А.Н. Самостоятельная занятость населения: Основные представления и опыт кризисного периода / В.М. Жеребин, А.Н. Романов. - М.: ИНФРА-М, 2010. - 200 с.
3. Заиченко, Н.А. Факторы экономики и рынка труда, формирующие спрос на рабочие профессии // Развитие экономики в нестабильной международной политической ситуации. – 2016. – С. 95–102.
4. Рыжикова З.А. Методология статистической оценки занятости в неформальном секторе / З.А. Рыжикова. - М.: Госкомстат РФ, 2011. - 27 с.
5. Синявская О.В. Неформальная занятость в современной России: измерение, масштабы, динамика / О.В. Синявская. - М.: Поматур, 2005. - 56 с.
6. Социальное положение и уровень жизни населения России. 2011 год. http://www.gks.ru/bgd/regl/b11_44/Main.htm.
7. Титов В.Н. Неформальная экономика как подсистема рыночного хозяйства / В.Н. Титов. - М.: М-Студио, 2008. - 456 с.
8. Report of the Conference, 17th International Conference of Labour Statisticians. Geneva, 2003.
<http://www.ilo.org/public/english/support/lib/resource/subject/informal.htm>
9. Resolution concerning statistics of employment in the informal sector Adopted by the Fifteenth International Conference of Labour

Statisticians (January 1993). <http://www.ilo.org/public/english/bureau/stat/download/res/infsec.pdf>.

SWOT – АНАЛИЗ. МЕТОД БАЛЬНЫХ РАНГОВЫХ ОЦЕНОК Шоидаврозова М.,³ Худжасидов Х.⁴

*Институт гуманитарных наук им.
академика Б.Искандарова НАНТ*

Таҳлили SWOT. Усули баҳодиҳии баллӣ

Дар мақола усули маъмултарини таҳлил - таҳлили SWOT оварда шудааст, ки ба корхона имкон медиҳад вазъи муҳити беруна ва дохилиро таҳлил кунад, имкониятҳо ва таҳдидҳо, ҷиҳатҳои қавӣ ва заъфи онро муайян кунад. Дар баробари ин имкон медиҳад, ки тадбирҳои дида мешаванд, ки ба корхона имкон медиҳанд, ки ба тағйироти муҳити зист мутобиқ шаванд. Биёед як равиширо барои гузаронидани таҳлили SWOT дида бароем. Мақсади мақола пешниҳод кардани усули муфассали таҳлили SWOT бо истифода аз натиҷаҳои

³**Шоидаврозова Марзия Саидвалишоевна** – номзади илми иқтисод, ходими калони илмӣ шӯбаи тадқиқоти иҷтимоӣ иқтисодиёти Бадахшони Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишони: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯчаи Холдоров, 4. Тел.: (+992) 934402842; e-mail: mshoidarvozova@mail.ru.

Шоидаврозова Марзия Саидвалишоевна – кандидат эҷониомическнх наук, старший научный сотрудник отдела социально-экономического исследования Бадахшана Институти гуманитарных наук им. академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес ГБАО, ул. Холдорова, 4. Тел. (+992) 934402842; e-mail: mshoidarvozova@mail.ru.

Shoidarvozova Mazriya Saidvalishoevna - candidate of sciences of the department of socio-economic research of Badakhshan of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Khorog city Kholdorov, 4 st. Tel.: (+992) 934402842; mshoidarvozova@mail.ru.

⁴**Хучасидов Хушбахт Хучасидович** – магистранти курси 2-юми шӯбаи тадқиқоти иҷтимоӣ иқтисодиёти Бадахшони Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Тел.: (+992)112884444; e-mail: khushbakht.khujasaid@gmail.com.

Худжасидов Хушбахт Худжасидович – магистрант 2-го курса отдела социально-экономического исследования Бадахшана Институти гуманитарных наук им. академика Б. Искандарова НАНТ. Тел.: (+992)112884444; e-mail: khushbakht.khujasaid@gmail.com.

Khujasaidov Khushbakht Khujasaidovich – 2-nd year master's student of the department of socio-economic research of Badakhshan of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST. Tel.: (+992)112884444; e-mail: khushbakht.khujasaid@gmail.com.

якчанд усулҳои омӯзиши муҳити беруна мебошад, ки имкон медиҳад нақшаи мушаххаси ғайолияти корхона ва таҳияи стратегияи рушди он ба даст оварда шавад.

Калидвожаҳо: таҳлили SWOT, самаранокии рӯйдодҳо, концептуалӣ, оптимизатсия, арзёбӣ.

SWOT – анализ. Метод балльных ранговых оценок

В статье представлен наиболее распространенный метод анализа SWOT – анализ, позволяющий предприятию проанализировать состояние внешней и внутренней среды, выявить возможности и угрозы, свои сильные и слабые стороны. Рассмотрен один из подходов к проведению SWOT – анализа. Цель статьи – представить уточнённую методику проведения SWOT – анализ посредством использования результатов нескольких методов изучения среды, что даст возможность получить конкретный рабочий план действия предприятия и разработать стратегию его развития.

Ключевые слова: SWOT-анализ, эффективность мероприятия, концептуальность, оптимизация, оценок.

SWOT - analysis. The method of ball rank evaluations

The article presents the most common method of analysis SWOT - analysis, which allows the enterprise to analyse the state of the external and internal environment, to identify opportunities and threats, its strengths and weaknesses. One of the approaches to SWOT-analysis is considered. The purpose of the article is to present a refined methodology of SWOT-analysis by using the results of several methods of studying the environment, which will give the opportunity to get a concrete working plan of action of the enterprise and develop a strategy for its development.

Key words: SWOT-analysis, effectiveness of action, conceptuality, optimisation, evaluations.

SWOT анализ компании проводится всегда, когда меняется стратегия бизнеса. Если в бизнесе есть продажи, то они, как ключевое звено компании, становятся главным заказчиком SWOT анализа.

SWOT анализ компании - это универсальный инструмент для сбора информации о текущей ситуации в бизнесе, продажах, конкурентах, рынке. Эти данные помогают выделить сильные стороны компании и возможности рынка, которые позволят провести изменения и обеспечить рывок в развитии.

Важнейшими целями предприятия являются улучшение рентабельности, обеспечение ликвидности и повышение

эффективности работы. Чтобы достичь этих целей, необходимо систематически применять инструменты оперативного управления.

Руководители всех уровней должны чаще проводить оперативный анализ и более эффективно использовать оперативный инструментарий, чтобы быстрее реализовать совместно установленные цели.

По мнению некоторых авторов, любое сегментирование начинается с всестороннего изучения рыночной ситуации, в которой работает компания, и оценки типов возможностей и угроз, с которыми она может столкнуться. Отправной точкой для подобного обзора служит SWOT-анализ, один из самых распространённых видов анализа. SWOT-анализ позволяет выявить и структурировать сильные и слабые стороны фирмы, а также потенциальные возможности и угрозы. Достигается это за счёт того, что менеджеры должны сравнивать внутренние силы и слабости своей компании с возможностями, которые дает им рынок. {3, 56}

Актуальность выбранной темы вызвана тем обстоятельством, что анализ сильных и слабых сторон предприятия является важнейшим инструментом стратегического планирования. Посредством него можно быстро и просто определить мнение менеджеров о собственном предприятии. Совместно проведённый SWOT-анализ усиливает понимание проблемы командой менеджеров. Участники обсуждения быстро схватывают информацию о слабых и сильных сторонах своего предприятия. Эти познания особенно важны для разработки предложений по проблемам, которые должны быть разрешены в будущем.

Веснин В.И. для оценки сильных и слабых сторон определили критерии по всем важнейшим сферам ответственности предприятия, к которым относятся: Критерии можно устанавливать на внутрифирменном семинаре менеджеров.

Предложения руководителей и менеджеров предприятия по критериям оценки сводят в каталог, включающий, например, такие позиции: {1, 43}

Цены; дизайн продуктов; ремонт и пригодность изделий; простота эксплуатации изделий; программа дополнительных услуг; качество продукции; соотношение цены и качества; упаковка; срок жизни продуктов; возможности применения; нормы безопасности; качество

сырьё; цены на сырьё и материалы; производственные затраты; сервис; технический уровень; ноу-хау; маркетинг; рыночная доля; имидж; сроки поставки.

Затем разработанные критерии могут быть сгруппированы по областям ответственности и оцениваться по различным шкалам, например, от +3 до -3 или от 0 до +3. В последнем случае оценка 0 означает полное отсутствие, 1 - очень незначительное, 2 - хорошее, 3 - максимальное соответствие критерию. Другая шкала предполагает оценки от 1 до 9 баллов: 1 балл - "очень хорошо", 5 - "средне", 9 - "очень плохо". (Оценка может проводиться также только по трём категориям: "сильно", "средне" и "слабо"). {2, 13}

Менеджерам следует предложить в течение 5-10 минут спонтанно высказать своё мнение об отдельных критериях. Чтобы каждый участник дискуссии мог объективно дать свою оценку состоянию собственного предприятия, анкеты должны быть анонимны.

В некоторых случаях можно попросить заполнить анкеты 10-20 важнейших покупателей. Это позволит руководству предприятия получить мнение главных клиентов о предприятии. Таким же образом от важнейших клиентов получают дополнительную информацию о конкурентах.

Отмеченные крестиком оценки по каждому критерию суммируются и делятся на число участников. Получаются обладающие информационной ценностью средние оценки, которые вносятся в сводный формуляр. По этим оценкам строят ломаную линию, представляющую собой профиль сильных и слабых сторон предприятия. Обобщение итогов анализа предполагает обсуждение позитивных и негативных оценок предприятия. Участники внутрифирменного семинара должны иметь возможность для открытой критики. После исчерпывающего обсуждения, в первую очередь слабых сторон предприятия, целесообразно установить новые цели и разработать планы мероприятий, чтобы как можно быстрее устранить слабые стороны.

Анализ сильных и слабых сторон предприятия помогает улучшить стратегическое планирование. Сильные стороны предприятия можно ещё усилить. При помощи целенаправленных мероприятий руководство и менеджеры предприятия могут превратить слабые стороны в сильные. При этом необходимо помнить, что для

реализации мероприятий руководство должно предоставить соответствующие средства, позволяющие обеспечить непрерывность процесса. Предприятиям следует реалистично оценивать риски, чтобы обеспечить свою безопасность. Предпосылка снижения рисков - своевременное выявление прежде всего слабых сторон, представляющих известную опасность для предприятия.

Для минимизации рисков необходимо один раз в год проводить анализ сильных и слабых сторон предприятия, который позволит выяснить, откуда грозит опасность. Результаты такого анализа образуют базу для совершенствования деятельности предприятия. Они показывают, следует или нет изменять политику предприятия и каким образом нужно уточнять планирование, улучшать контроль и регулирование, совершенствовать организационную структуру и модернизировать информационную систему менеджмента, чтобы своевременно информировать руководство предприятия об отклонениях от установленных целей.

Исследования показали, что многие предприятия подвергаются опасностям и рискам, которых могли избежать, если бы своевременно устраняли свои слабые стороны. Другие предприятия попадают в трудное положение из-за того, что их руководство не позаботилось о выявлении рисков, вызванных принимаемыми решениями, и не подумало о влиянии этих решений на безопасность предприятия. В некоторых случаях руководство предприятия придерживается принятой предпринимательской политики и уже достигнутых целей, несмотря на то, что давно назрела необходимость коренного изменения политики.

Успешно действующие предприятия быстро приспосабливаются к меняющимся рыночным условиям. Другие же предприятия не во всех сферах своей деятельности хорошо организованы и сформированы; они проводят политику, не соответствующую их возможностям и ограничениям.

Чаще всего слабыми сторонами на предприятии оказываются: {6, 48}

- а) администрация;
- б) финансы;
- в) маркетинг и сбыт;
- г) производство;

- д) материально-техническое обеспечение;
- е) организация;
- ж) производственный учет;
- з) персонал;
- и) НИОКР.

Положение в этих сферах деятельности необходимо ежегодно тщательно анализировать при помощи анкет. Сделаем выводы, что при поиске сильных и слабых сторон требуется тесная кооперация всех менеджеров предприятия. Они могут отметить в анкетах уже выявленные недостатки и источники опасностей. Работа с анкетами развивает у менеджеров способность к широкому комплексному мышлению и инициирует поиск возможных и скрытых слабых сторон.

Однако сами по себе анкетные данные только показывают проблемы, но не решают их. Менеджеры должны внести предложения по улучшению ситуации в своих подразделениях. После всестороннего рассмотрения и согласования предложений с руководством предприятия следует разработать планы мероприятий. И, наконец, менеджеры всех заинтересованных подразделений должны взять на себя консультирование и помощь при реализации этих мероприятий. Тогда на предприятии улучшится и кооперативный стиль управления. В должностных инструкциях нужно указать, кто из менеджеров несет ответственность за реализацию отдельных мероприятий, а кто должен только консультировать подразделения.

Вывод, данные стратегии предложены для возможного развития организации. Их применение в дальнейшем поможет организации увеличить объём продаж, привлечь новых клиентов, сократить затраты на производство, наладить коммуникации между сотрудниками, приобрести новое, более современное оборудование и расширяться за счёт открытия новых филиалов и подразделений.

Литература:

1. Велес Капитал - Инвестиционная компания/ [Электронный ресурс] — Режим доступа. — URL: <https://veles-capital.ru/> (дата обращения: 21.12.2016).
2. Вершинина, Г.В. SWOT-анализ как современный инструмент управленческого анализа: сущность, проблемы и пути их

- решения: Центр развития научного сотрудничества / Г.В. Вершинина, Н.М. Коршуновская. - 2009 г.
3. Веснин, В.Р. Стратегическое управление: Учебник / В.Р.Веснин. - М.: Проспект, 2004. -504 с.
 4. Официальный портал публичного акционерного общества Магнит/ [Электронный ресурс] — Режим доступа. — URL: <http://magnit-info.ru/> (дата обращения: 21.12.2016).
 5. Поршнева, А.Г. Управление организацией: Учебник, 3-е изд. / А.Г. Поршнева, З.П. Румянцева, Н.А. Саломатина. - М.: ИНФРА-М, 2015. – 669 с.
 6. Пыжлаков, Д.С. Сила и возможности. Концепция динамического SWOT-анализа: Креативная экономика / Д.С. Пыжлаков. - 2008 г.
 7. Райзберг, Б.А. Современный экономический словарь / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева. 2-е издание, испр. – М.: ИНФРА-М, 1999.
 8. Рой, О.М., Зараева А.М. Менеджмент современной фирмы: организация, стратегия, финансы / О.М. Рой, А.М. Зараева. – Омск: Изд-во ОмГТУ, 1998.
 9. Серебрякова, А.Б. Стратегический анализ в условиях рыночной экономики: опыт применения SWOT-анализа: СПбГАСУ, 2010 г.

ПОТРЕБИТЕЛЬСКОЕ КРЕДИТОВАНИЕ И ЕГО РОЛЬ В ПОВЫШЕНИИ БЛАГОСОСТОЯНИЯ НАСЕЛЕНИЯ СТРАНЫ

Азизова Г.,⁵ Мавлоназарова Г.⁶

*Институти илмҳои гуманитарии ба
номи академик Б. Искандарови АМИТ*

Қарздиҳиш истеъмоли ва нақши он дар баланд бардоштани дараҷаи некуаҳволии аҳолии мамлакат

Дар шароити муосир қарздиҳиш истеъмоли яке аз намудҳои маъмултарини амалиёти бонкӣ дар шумораи зиёди кишварҳои пешрафта буда, тақрибан 80% тамоми дархостҳоро ташкил медиҳад.

Моҳияти асосии қарздиҳиш истеъмоли аз он иборат аст, ки қарзе, ки бонк ба шахсони воқеӣ барои мақсадҳои истеъмоли, ки ба фаъолияти соҳибкорӣ алоқаманд нест, дода мешавад.

Мақола ба масъалаҳои муайян кардани мафҳуми қарзи истеъмоли, муайян кардани мавқеи қарзи истеъмоли дар низоми муносибатҳои қарзӣ бахшида шудааст. Мақсади мақола омӯзиши асосҳои назариявии қарздиҳиш истеъмоли мебошад.

Калидвожаҳо: бонк, кредит, қарзи истеъмоли, меъёри фоиз.

⁵Азизова Г.М. - ассистент кафедры назарияи иқтисоди Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев. Нишонӣ ВМКБ, ш. Хоруғ, кўчаи С. Насиллобек, 141. Тел (+992) 501154934; e-mail gulbibi.azizova@bk.ru.

Азизова Г.М. - ассистент кафедры экономической теории Хорогского государственного университета им. Назаршоев. Адрес ГБАО, г.Хорог, ул.С. Насиллобека, 141. Тел: (+992) 501154934; e-mail gulbibi.azizova@bk.ru.

Azizova G.M. - assistant at the Department of Economic Theory of Khorog State University named after Nazarshoev. Address GBAO, Khorog, str. Nasillobek, 141. Tel.: (+992) 501154934; e-mail: gulbibi.azizova@bk.

⁶Мавлоназарова Гулрухзор - магистранти курси 2-юми шуъбаи тадқиқоти иҷтимоӣ-иқтисодии Бадахшони Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Тел.: (+992) 934607788; e-mail: Mavlonazarova@gmail.com.

Мавлоназарова Гулрухзор - магистрант 2-го курса отдела социально-экономического исследования Бадахшана Института гуманитарных наук им. академика Б. Искандарова НАНТ. Тел.: (+992) 934607788; e-mail: Mavlonazarova@gmail.com.

Mavlonazarova G.Sh. - 2-nd year master's student of the department of socio-economic research of Badakhshan of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST. Tel.: (+992) 934607788; e-mail: Mavlonazarova@gmail.com.

Потребительское кредитование и его роль в повышении благосостояния населения страны

В современных условиях потребительское кредитование представляет собой один из самых популярных видов банковских операций в большом количестве развитых государств, на него приходится около 80% всех запросов. Основная суть потребительского кредитования заключается в предоставлении кредита, выдаваемого банком, физическим лицам на потребительские цели, не связанные с предпринимательской деятельностью.

Статья посвящена проблемам определения понятия потребительский кредит, выявления места потребительского кредита в системе кредитных отношений. Целью статьи является изучение теоретических основ потребительского кредитования.

Ключевые слова: банк, кредит, потребительский кредит, процентная ставка.

Consumer lending and its role in increasing the welfare of the population of the country

In modern conditions, consumer lending is one of the most popular types of banking operations in a large number of developed countries, it accounts for about 80% of all requests. The main essence of consumer lending is to provide a loan issued by a bank to individuals for consumer purposes not related to entrepreneurial activity.

The article is devoted to the problems of defining the concept of consumer credit, identifying the place of consumer credit in the system of credit relations. The purpose of the article is to study the theoretical foundations of consumer lending.

Key words: bank, credit, consumer credit, interest rate.

Кредит является неотъемлемым элементом рыночного хозяйства, оказывающим непосредственное воздействие на процессы расширенного воспроизводства на всех его фазах - производства, распределения, обмена, потребления. Кредит занимает важное место в решении проблемы реализации товаров и услуг на рынке.

В последнее время потребительское кредитование приобретает всё большую актуальность. Связано это с тем, что все звенья общества стремятся эффективно функционировать, а без развития всех направлений банковской инфраструктуры, в первую очередь потребительского кредитования, невозможно нормальное развитие общества, а именно всех его категорий.

Сегодня большинство населения не может себе позволить покупать товары длительного пользования за счёт текущих доходов.

Почти половина работоспособного населения имеет доходы, которые не превышают прожиточного минимума. Для этих категорий людей, а также пенсионеров, инвалидов и других малообеспеченных граждан приобретения товаров длительного пользования становится невозможным.

Изучение системы кредитования физических лиц является необходимым, прежде всего, относительно задач, которые стоят перед коммерческими банками. Активная работа коммерческих банков в отрасли обслуживания частных лиц является необходимым условием укрепления ресурсной базы, расширение рынков их успешной конкурентной борьбы с небанковскими финансово-кредитными заведениями.

При этом речь должна идти не только о совершенствовании техники кредитования и расширения видов кредитных услуг, но и о выработке целого комплекса новых принципов отношений банков с физическими лицами.

Как показывает практика, потребительский кредит это наиболее востребованный кредит на сегодняшний день - на него приходится порядка 80% всех запросов. Это вызвано несколькими причинами.

Во-первых, он не целевой, то есть человек может взять его на любые цели. Во-вторых, сумма кредита варьируется в широких пределах. И, в-третьих, для получения потребительского кредита требуется минимальный пакет документов.

Потребительскими кредитами обычно называют кредиты, предоставляемые населению. При этом кредиторами могут выступать банки, торговые организации, кредитные учреждения небанковского типа (ломбарды, кредитные кооперативы, пенсионные фонды), строительные общества, кассы взаимопомощи, сами граждане, пункты проката, а также предприятия и организации в которых работают граждане [1, 25].

Все мы являемся потребителями товаров и услуг, которые нам предлагает рынок. И у каждого из нас имеется определённый потребительский спрос не только на товары первой необходимости, продукты питания, но и на более дорогие приобретения, такие как бытовая техника, электроника, предметы мебели. И если спрос на вышеперечисленные потребности мы ещё способны удовлетворить за счёт собственных сбережений, то покупка недвижимости, дорогого

автомобиля вряд ли представится возможной без оформления кредита в коммерческом банке. По сути, потребительский кредит и есть инструмент удовлетворения нашего потребительского спроса, именно поэтому он получил такое название.

Большой рост потребительского и жилищно-ипотечного кредитования населения в значительной мере расширил рынок потребительских товаров длительного пользования, и сыграл заметную роль в быстром развитии соответствующих отраслей промышленности и строительства.

Потребительский кредит — это кредит, предоставляемый физическим лицам для приобретения в рассрочку предметов личного потребления. Заёмщиками при потребительском кредите выступают физические лица.

Предположительно, потребительская форма кредита исторически возникла в начале развития кредитных отношений, когда у одних субъектов ощущался избыток предметов потребления, а у других возникала потребность в их временном использовании. Со временем данная форма стала распространённой и в современном хозяйстве, позволяя субъектам ускорить удовлетворение потребностей населения, прежде всего в товарах длительного пользования.

Роль потребительского кредита в экономике определяется его функциями. Потребительский кредит выполняет следующие функции:

- перераспределяет капитал между отраслями хозяйства и тем самым способствует образованию средней нормы прибыли;
- стимулирует эффективность труда;
- расширяет рынок сбыта товаров;
- ускоряет процесс реализации товаров и получения прибыли [2, 10 - 15].

В Республике Таджикистан к потребительским ссудам относят любые виды ссуд, предоставляемых населению, в том числе ссуды на приобретение товаров длительного пользования, ссуды на неотложные нужды и другие. Потребительские ссуды в западной банковской практике определяют несколько иначе, а именно: потребительскими называют ссуды, предоставляемые частным заёмщикам для приобретения потребительских товаров и оплаты соответствующих услуг [3, 20-25].

Многие исследователи указывают, что потребительский кредит может быть товарным или денежным. В данной работе, говоря о потребительском кредите, будем подразумевать, что это денежная ссуда, при которой в качестве кредитора выступает коммерческий банк.

Для банка кредитование является одним из приоритетных направлений деятельности. Кредитование банками физических лиц является одной из наиболее рискованных форм кредита, поэтому в настоящее время не каждый коммерческий банк предоставляет кредиты населению. В целях снижения риска своей деятельности банки предъявляют достаточно жёсткие требования к своим клиентам при выдаче ссуд. В результате чего порой в распоряжении банка остаётся много не востребуемых ресурсов. И именно кредитование населения, как способ расширения осуществляемых активных операций, для многих коммерческих банков может стать решением указанной проблемы. Сегодня многие банки называют потребительское кредитование приоритетным направлением своей деятельности.

Более того, потребители, обращающиеся за кредитом, относительно безразлично реагируют на изменение процентных ставок. Заимствования со стороны домашних хозяйств относительно неэластичны в отношении процентных ставок. Потребители уделяют больше внимания размеру ежемесячных выплат по кредитному договору, нежели взимаемой процентной ставке (хотя очевидно, что уровень процентной ставки по кредиту определяет размер осуществляемых выплат в погашение кредита). В то время как уровень ставки зачастую не является для заёмщиков из числа домашних хозяйств решающим фактором, использование кредита в значительной степени зависит от уровня образования и доходов потребителей. Лица с более высокими доходами обычно больше пользуются заимствованными средствами как в абсолютном выражении, так и относительно размера их годового дохода. Семьи, в которых глава или основной кормилец имеет более высокий уровень образования, также заимствуют в большей степени, нежели прочие семьи с аналогичным уровнем дохода. Данные физические лица и семьи рассматривают кредитование в большей степени как

инструмент достижения желаемого уровня жизни, нежели как вариант подстраховки, используемый только в крайнем случае.

В конце 2023 года общие сбережения населения и юридических лиц в банках страны составили 13 миллиардов сомони.

И хотя данный показатель почти на 28 процентов больше по сравнению с 2021 годом, всё же не отвечает требованиям в направлении банковской системы.

Объём выделенных банковской системой страны в 2023 году кредитов населению, в том числе предпринимателям, составил 14,1 миллиарда сомони, что по сравнению с 2018 годом больше на 5 процентов.

Также за последние пять лет число заёмщиков с 564 тысячи в 2018 году достигло 2 миллиона 336 тысяч в 2022 году, то есть увеличилось на 4,1 раза, и что показывает экономическую активность населения, в особенности предпринимателей.

В этот период общий объём выделенных кредитов составил 55 миллиардов сомони, из которых 36 процента приходятся на производственное предпринимательство.

Но эти показатели всё ещё недостаточны для достижения наших стратегических целей, в том числе ускоренной индустриализации.

Основатель мира и национального единства, Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон подчеркнул, что вопрос своевременного обеспечения нужд экономики на финансирование, в особенности на кредитование, должен всегда находиться в центре деятельности финансово-банковской системы страны.

Потому что насколько банки и кредитные организации будут больше предоставлять населению и хозяйственным субъектам кредиты, настолько ускоренно будут развиваться социально-экономические сферы и улучшаться качество жизни населения.

Поэтому Национальному банку, Министерству финансов, «Амонатбанку» и «Саноатсодиротбанку» поручается принять меры по стимулированию вкладчиков и снижению кредитных процентов, предоставляемых для различных секторов экономики, в особенности производственного предпринимательства, а также по доступным процентам увеличению предоставляемых ипотечных кредитов [4].

Таким образом, потребительскими ссудами в нашей стране называют ссуды, предоставляемые населению. При этом потребительский характер ссуд определяется целью предоставления ссуды.

В Республике Таджикистан к потребительским ссудам относят любые виды ссуд, предоставляемых населению, в том числе ссуды на приобретение товаров длительного пользования, ипотечные ссуды, ссуды на неотложные нужды и др.

Для развития кредитных программ банкам необходимо:

1. Снижение процентных ставок как фактор повышения спроса
2. Страхование финансовых рисков под возможные потери.
3. Создание кредитных бюро на всей территории Республики Таджикистана, чтобы данные общедоступны и злоумышленники не имели возможность получения кредита в нескольких банках.
4. Развитие технологий банковской инфраструктуры.
5. Совершенствования банковского законодательства, особенности в сфере реализации залога недобросовестных заёмщиков.

Литература:

1. Лаврушина, О.И., Банковское дело / О.И. Лаврушина: Учебное пособие. – М.: ЮНИТИ, 2007. – 264 с.
2. Голозубова, Н. В. Потребительское кредитование и его роль в повышении благосостояния населения страны / Н.В. Голозубова. Тест: непосредственный // Молодой ученый. - 2016. — № 11 (115). – С. 667-670.
3. Раҳимов, З.А. Молия, муомилоти пул ва қарз / З.А. Раҳимов, С.Ш. Қайюмов., Ш.Қ. Ҷӯраев, С.З. Раҳимова – Душанбе, 2011.
4. Послание президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмон 23.12.2022.

ПОЗИТИВНЫЕ И НЕГАТИВНЫЕ СТОРОНЫ
МЕЖДУНАРОДНОЙ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ

Сабоиева Дж.,⁷ Сангмамадов Ш.⁸

*Институт гуманитарных наук им.
академика Б. Искандарова НАНТ*

Тарафҳои мусбат ва манфии муҳоҷирати меҳнатии байналмилалӣ

Муҳоҷирати меҳнатӣ ҳамчун падида ба ҳаёти мо ворид шуда, омӯзиши ҷиддӣ, ташаққули муносибат ва ҳатто ҳалли мушкилоти марбут ба ин падида ро талаб мекунад. Дар мақолаи мазкур афзалиятҳои ва нуқсонҳои истифодаи захираҳои меҳнати кишварҳои воридкунанда, инчунин кишварҳои содиркунанда ошкор карда шуданд. Пешниҳодҳои онҳо ба танзими раванди муҳоҷират баррасӣ гардидаанд.

Калидвожаҳо: муҳоҷирати меҳнатӣ, кишварҳои содиркунанда, кишварҳои воридкунанда, захираҳои меҳнатӣ, муҳоҷирати меҳнати хориҷӣ, афзалиятҳои муҳоҷират, ҷиҳатҳои манфии муҳоҷират.

Позитивные и негативные стороны международной трудовой миграции

Трудовая миграция как явление прочно вошло в нашу жизнь, и требует пристального изучения, выработки отношения, и даже решения связанных с этим явлением проблем. В данной работе были выявлены преимущества и недостатки использования трудовых

⁷Сабоиева Чамила Саломатшоевна - ходими илмӣи шӯъбаи тадқиқоти иҷтимоӣ-иқтисодӣи Бадахшони Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишони: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯчаи Холдоров, 21. Тел.: (+992) 931066883.

Сабоиева Джамила Саломатшоевна - наҷнӣи сотрудник отдела социально-экономических исследований Бадахшана Институти гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. Холдорова, 21. Тел.: (+992)931066883.

Saboieva Jamila Salomatshoevna – Researcher at Department of Social and Economic Research of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Khorog, st. U. Kholdorov, 21. Tel.: (+992)931066883.

⁸Сангмамадов Ш. А.– магистр 2 курса отдела социально-экономических исследований Бадахшана Институти гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова АН РТ.; адрес: г. Хорог, ул. Дехоти,40; тел.:501053366.

Сангмамадов Ш.А.– магистр 2 курса отдела социально-экономических исследований Бадахшана Институти гуманитарных наук имени академика Б.Искандарова АН РТ.; адрес: г. Хорог, ул. Дехоти,40; тел.:501053366.

Сангмамадов Ш.А.– магистр 2 курса отдела социально-экономических исследований Бадахшана Институти гуманитарных наук имени академика Б.Искандарова АН РТ.; адрес: г. Хорог, ул. Дехоти,40; тел.:501053366.

ресурсов стран - импортеров, а также стран - экспортеров. Сформированы предложения по регулированию миграционного процесса.

Ключевые слова: трудовая миграция, страны – экспортеры, страны – импортеры, трудовые ресурсы, внешняя трудовая миграция, плюсы миграции, минусы миграции.

Positive and negative sides of international labour migration

Labour migration as a phenomenon is firmly embedded in our lives and requires close study, development of attitudes, and even the solution of problems related to this phenomenon. This paper identifies the advantages and disadvantages of using labour resources of importing countries and exporting countries. Proposals to regulate the migration process have been formed.

Key words: labour migration, exporting countries, importing countries, labour resources, external labour migration, pros of migration, cons of migration.

Среди социально-экономических процессов миграция населения занимает особое место. Это один из сложных общественных процессов, тесно связанный с экономическими, политическими и иными изменениями в обществе. Процесс миграции приводит не только к перемещению значительных масс населения в пределах или за пределы государств, но и оказывает существенное влияние на многие стороны жизни общества и экономическое развитие. В частности, под воздействием миграции изменяется численность населения стран и регионов, предложение трудовых ресурсов на рынках труда, изменяется половозрастная и семейная структуры, стереотипы демографического поведения людей.

Миграция населения является социальным процессом, затрагивающим основы бытия человека. Она связана не только с изменением места жительства человека, но и с изменением его социального статуса. Мигранты часто не осознают этот факт, не имеют представления о законах, нравах, традициях страны пребывания. Проблема миграции остаётся актуальной для всех стран, в том числе для независимого Таджикистана.

Внешняя трудовая миграция представляет собой отток рабочей силы из менее развитых стран в экономически более благополучные с последующим возвращением мигрантов на родину.

Такая миграция, несомненно, выгодна обеим сторонам, но она же открывает ряд социально-экономических проблем. К ним относится

«утечка мозгов», трата заработанных денежных средств на территории другого государства. Также существует проблема, при которой работник за рубежом работает не по своей специальности, полученной на родине, а выполняет неквалифицированную работу, так как не может в полной мере реализовать свои возможности в чужой стране в силу объективных причин.

Трудовая миграция как явление прочно вошла в нашу жизнь, и требует пристального изучения, выработки отношения, а также решения связанных с этим явлением проблем. В данной статье мы попытаемся выявить преимущества и недостатки использования трудовых ресурсов стран-предоставляющих трудовых мигрантов (экспортёров), а также стран-принимающих трудовых мигрантов (импортёров).

Одной из характерных особенностей человека является стремление к перемене мест. Миграция существовала во все времена и сопровождала развитие человечества. На современном этапе, с развитием научно – технического прогресса, миграция населения приобрела невиданные в прошлом масштабы. Люди получили возможность в считанные часы добираться до любой точки мира, а продолжающаяся интернационализация производства вызвала масштабные перемещения и рабочей силы. Если в прошлом, миграция преимущественно была связана с переменой места жительства, то сейчас миллионы людей пересекают границы в поисках временной работы.

Специалистами трудовая миграция определена как позитивный аспект, так как она оказывает положительное влияние на развитие экономики в странах принимающих мигрантов, там появляется дешёвая рабочая сила, так как многие приезжие по причине тяжёлого материального положения устраиваются на работу, которая считается низкооплачиваемой для развитых стран. Также она положительно влияет и на улучшения качества жизни семей трудовых мигрантов, оставшихся на родине.

Развитые страны активно используют мобильные трудовые ресурсы для поддержания стабильного роста, и эти страны конкурируют между собой в привлечении иностранных работников [7]

Первым шагом на пути обоснования миграционной политики служит изучение социально – экономических последствий стран - доноров и принимающих стран.

Международная миграция рабочей силы – процесс перемещения трудовых ресурсов из одной страны в другую с целью трудоустройства на более выгодных условиях, чем в стране происхождения, определяющихся соотношением спроса и предложения на рынке труда. Целью нашего исследования является выявление положительных и отрицательных качеств трудовой миграции.

Достижение поставленной цели осуществляется посредством решения следующих задач:

- выявление причин возникновения трудовой миграции;
- разработка предложений и рекомендаций по регулированию миграционного процесса.

Сложно однозначно оценить воздействие международной трудовой миграции на рынок рабочей силы. С одной стороны, перемещение трудовых ресурсов позволяет применять навыки отдельных специалистов или массовость низко квалифицированных рабочих в нужных сферах на необходимых территориях, с другой стороны, население места прибытия мигрантов лишается возможности зарабатывать у себя на родине по причине того, что мигрантам платят гораздо меньше, чем коренным жителям конкретной области. Такое положение вещей ведет к тому, что уже местные жители вынуждены переходить в число трудовых мигрантов и направляться в другие страны. Следовательно, рынок рабочей силы постоянно находится в движении, можно даже сказать он прибывает в управляемом хаосе постоянной смены трудовых ресурсов.[2]

Таджикистан, являясь страной – донором, в основном поставляет своих мигрантов в Российскую Федерацию, но на протяжении последних нескольких лет наши соотечественники уезжают на работу и в дальнее зарубежье.

«Трудовые мигранты стали частью нашей повседневной действительности. Настолько, что мы сами не представляем себе, что подметать дворы, строить дома и дачи может кто-нибудь, кроме них. Наше отношение к ним показывает ярчайший пример двойных стандартов: с одной стороны, мы признаём, что без них уже не

обойтись, с другой стороны, их «непохожесть», инородность вызывают у общества некую защитную реакцию, отторжение, враждебность часто неосознанную, а иногда и нарочно разжигаемую различными деструктивными «силами». Однако ясно, что трудовая миграция как явление прочно вошло в нашу жизнь, и требует пристального изучения, выработки отношения, или даже решения связанных с этим явлением проблем» [5].

Попробуем разобраться, в чём же преимущества и недостатки использования трудовых ресурсов стран – доноров и принимающих стран.

Обоснованным является предложение С.В. Рязанцева рассматривать положительные последствия миграции как её эффекты, а отрицательные – как издержки.

Эти тенденции демонстрируют противоречивость воздействия миграции на региональный рынок труда. С одной стороны, увеличение числа трудовых мигрантов приводит к увеличению совокупного спроса, решению проблем безработицы и повышению уровня жизни населения. С другой стороны, те же процессы приводят к оттоку специалистов, разрушению семейных отношений, а также деградации национально – культурных ценностей, зависимости региона от трудового дохода мигранта. С одной стороны, очевидно, что внешняя миграция способствует повышению профессионализма работника, что имеет ярко выраженное позитивное воздействие на экономику, и стимулирования спроса на рабочую силу на рынке труда. С другой стороны, отток кадров с наиболее высокой квалификацией приводит к замедлению экономического роста на основе появления несбалансированности на региональном рынке труда, т.е. нехватки специалистов при избытке рабочих сил. К сожалению, в данном случае общее негативное влияние в итоге не компенсируется положительным, так как работники, повысившие квалификацию чаще всего продолжают оставаться трудовыми мигрантами, то есть в экономике региона не проявляется эффект от полученных ими умений. Кроме того, негативное воздействие оттока специалистов высокой квалификации настолько велико, что намного превышает положительные воздействия повышения квалификации низкоквалифицированными рабочими [4].

Использование иностранной рабочей силы приносит существенные выгоды странам иммиграции. Основными позитивными последствиями для стран, экспортёров рабочей силы являются во - первых, приобретение работниками новой квалификации, во – вторых, сокращение дефицита платежного баланса, в – третьих ослабление напряженности на рынке труда, в – четвертых, облегчение структурной и технологической перестройки производства [1].

Преимущества трудовой миграции для принимающих стран:

- вследствие притока иностранных рабочих, обладающих высокой мобильностью, облегчаются структурные (отраслевые и региональные) изменения в экономике страны; существенна экономия принимающих стран на обучении прибывающих рабочих и специалистов. К примеру, в результате «похищения умов» США лишь в сфере образования и науки сэкономили с 1965 по 1990 г. не менее 15 млрд. долл.;
- иностранная квалифицированная рабочая сила оплачивается ниже национальных кадров, в результате чего фирмы экономят на издержках, и повышается конкурентоспособность производителей или продукции;
- велика роль иммигрантов в омоложении структуры трудовых ресурсов промышленно развитых стран, имеющих тенденцию к старению;
- иммигранты, расширяя емкость внутренних товарных рынков, стимулируют рост производства и дополнительную занятость в стране пребывания, а аккумулированные на их счетах в сберкассах значительные суммы денег могут быть использованы как дополнительный источник накопления принимающей страны;
- иностранные рабочие часто служат амортизатором между работодателями и национальными кадрами в периоды кризисов, так как их увольняют первыми;
- иммигранты во многих странах заполняют вакансии, на которые нет претендентов среди местного населения. Целые ниши на рынке труда заняты практически исключительно трудовыми мигрантами потому, что такая работа либо непривлекательна для местного населения или она слишком низко оплачивается;
- снижение налоговой нагрузки на государственный бюджет. Трудовые мигранты не только не требуют социальных пособий, но и, уплачивая

налоги и другие обязательные взносы, снижают относительную налоговую нагрузку на коренное население.

Вместе с тем, иммиграция порождает в принимающих странах и ряд проблем и противоречий:

- обостряется ситуация на национальном рынке труда;
- вследствие роста предложения на рынке труда усиливается тенденция к снижению цены рабочей силы, в том числе и национальной. Снижая тем самым средний уровень оплаты труда, социальных гарантий в соответствующей отрасли, а затем и жизненные стандарты в соответствующей местности. Потому что, когда работодатель имеет возможность нанять мигранта за зарплату в 1,5-2 раза меньше чем запросы местного работника, никакие патриотические или национальные чувства не помогут. Вскоре и зарплата местных рабочих начинает стремиться к зарплате мигранта, а не наоборот;
- провоцируются национальные и этнические конфликты между коренным населением и иммигрантами. На проблеме снижения цены рабочей силы в основном и паразитируют различные нацистские и расистские «движения». Хотя, конечно вины самих мигрантов в ухудшении уровня жизни за счёт снижения заработных плат, строго говоря, нет, или, уж во всяком случае, этот аспект проблемы сильно преувеличен. В самом деле, если бы мигрантам платили на уровне с местными, они бы, скорее всего не отказались бы. Беда в том, что никто им так не заплатит [5].

Неоднозначны последствия миграционных процессов и для стран эмиграции. Положительным в странах-донорах является то, что:

- эмиграция облегчает положение на внутреннем рынке труда;
- после работы за границей в страну возвращаются обученные, более квалифицированные рабочие, вносящие динамизм в экономическое развитие страны;
- для многих стран эмиграции переводы валютных средств эмигрантов становятся важным источником получения валюты.

Вместе с тем, эмиграция наносит своим странам и экономический ущерб. Потеря части трудовых ресурсов в наиболее трудоспособном возрасте приводит к старению возрастной структуры населения, теряются затраты на общеобразовательную и профессиональную

подготовку эмигрантов. Особенно отрицательны последствия оттока квалифицированных специалистов и учёных. Однако «утечка мозгов» в большинстве случаев прекращается, когда экономическое положение страны улучшается. Так, мигранты, вернувшиеся на родину после того, как они несколько лет проработали в более развитых странах, приобрели хороший опыт во многих сферах деятельности.

Почему же проблема мигрантов в ближайшей перспективе неразрешима?

Потому что труд мигрантов – слишком выгодный бизнес. Сохранение статускво выгодно слишком большому кругу влиятельных «заинтересованных сторон», начиная от рядовых сотрудников полиции, взимающей с мигрантов дань, в качестве «компенсации за вредность» и малооплачиваемость своей профессии, и заканчивая государством перед которым всё с неотвратимостью айсберга встаёт проблема дефицита трудоспособного населения. Добавьте сюда взятки чиновникам различных уровней за всевозможные разрешения на работу и регистрации, а также экономию бизнеса за счёт низких заработных плат, невыплаты социальных налогов, несоблюдения требований техники безопасности и охраны труда, и вам станет понятно, что мигранты пришли в нашу жизнь всерьёз и надолго и надо серьёзно задуматься о принципах сосуществования [5].

Российская экономика не выживет без привлечения труда мигрантов.

Важный фактор, предопределяющий необходимость использования Россией трудовой иммиграции, – острый демографический кризис [6].

Иностранные работники могут и должны дополнять рынок труда, но не переполнять его. В основном они выполняют те функции, которые не хотят или не могут выполнять местные жители [3]. Вместе с тем Россия заинтересована в том, чтобы привлекать легальных, законопослушных работников, тех, кто готов честно трудиться. Им необходимо создать приемлемые условия существования и ситуацию максимального благоприятствования. При этом предпочтение должно отдаваться выходцам из бывших советских республик, то есть тем, кто владеет русским языком и кому близки наши культура и традиции.

Устанавливать, регулировать и контролировать основные параметры миграционных процессов необходимо таким образом, чтобы не наносить ущерба национальным интересам России [6].

Изложенное выше ставит перед государственными структурами страны острую необходимость:

- обеспечить приемлемый баланс между притоком иностранной рабочей силы, необходимой для развития нашего государства, и способностью страны принять и использовать её, не создавая дополнительных проблем и угроз;
- создать условия для становления нормальных взаимоотношений мигрантов с принимающим их обществом;
- предпринять необходимые меры по выведению нелегальных мигрантов из юридического небытия, то есть их легализации;
- добиться минимально необходимого обустройства образа жизни трудовых иммигрантов, их обеспечения необходимой социальной помощью;
- целеустремленно воздействовать на общественное мнение, добиваясь понимания им объективной необходимости иммиграции и утверждения в стране терпимости по отношению к трудовым иммигрантам;
- наладить обмен опытом с мировым сообществом, прежде всего, в том, что касается снижения конфликтного потенциала иммиграционных процессов.

На основе проведенного исследования были сделаны следующие выводы и разработаны следующие предложения.

1. При формировании механизма регулирования миграции большое значение имеет система информирования, которая выполняет одновременно две функции:
 - позволяет потенциальным трудовым мигрантам получать информацию о перспективах и возможных проблемах, ожидающих их в процессе труда за рубежом;
 - стимулирует получение трудовыми мигрантами необходимых навыков и квалификации.
2. Учитывая количество неквалифицированной рабочей силы в регионах Таджикистана, необходимо реализовывать меры по обеспечению населения специальным образованием, так как

квалифицированная рабочая сила является более привлекательной как для отечественной экономики, так и для иностранных работодателей. Приобретение или повышение квалификации будет способствовать увеличению заработка, а вместе с ним и благосостояния населения, простимулирует увеличение, как потребительских расходов, и инвестиций. Принимая во внимание тот факт, что при производстве в регионе не задействована большая часть ресурсов, то есть совокупное предложение ниже потенциального, стимулирование совокупного спроса может послужить толчком к увеличению темпов экономического роста.

3. Необходимо внести некоторые изменения в региональную политику занятости. В частности:

- учитывать спрос при создании новых рабочих мест;
- создать условия для получения населением наиболее востребованных и необходимых экономике нашего страны повышения интереса через агитацию и пропаганду специальностей, в том числе и за счёт;
- снизить налоговое бремя и предоставить льготы предприятиям, вкладывающим средства в повышение качества рабочей силы;
- обеспечить условия для информирования граждан об особенностях труда в других странах с применением современных методов коммуникации, в том числе через Интернет. Следует признать, что в этой области многое уже делается.

Литература :

1. Гавриш, В.В. Позитивные и негативные стороны международной трудовой миграции в России / В.В. Гавриш // Вестник Ростовского государственного экономического университета. РИНХ. — 2007. — №24. — С.28–32.
2. За справедливый подход к трудящимся – мигрантам в глобальной экономике // Женева: Международное бюро труда. - 2021. - С.22.
3. Российская газета. –2020. – № 4788 от 10.11.

4. Рязанцев, С.В. Трудовая миграция в странах СНГ и Балтии: тенденции, последствия, регулирование / С.В. Рязанцев. - М.: Формулаправа, 2007. – С. 576.
5. www.kginfo.ru/analytics/trudovaya-migratsiya-plyusy-i-minusy.
6. www.ikd.ru/node/6947.
7. [www.lawinrussia.ru/stati-i-publikatsii/2009-01-16/trudovaya-migratsiyav-](http://www.lawinrussia.ru/stati-i-publikatsii/2009-01-16/trudovaya-migratsiyav-rossii-zlo-i-obuza-ili-bлаго-i-spasenie.html)
8. rossii-zlo-i-obuza-ili-bлаго-i-spasenie.html.
9. www.kabanik.ru/page/migration-pluses-and-minuses.

ҚОИДАҲОИ НАШРИ МАҚОЛАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

Маҷаллаи «Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ» нашрияти Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Баҳодур Искандарови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (ш. Хоруғ) мебошад.

Дар маҷалла мақолаҳои илмӣ дар бахшҳои забон, адабиёт, фолклор, таърих, фалсафа ва иқтисодиёт ба таъб мерасанд.

Маҷаллаи «Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, мақолаҳо ба забонҳои русӣ ва англисӣ низ пазируфта мешаванд. Ҳамроҳи мақола фишурдаи он ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод шавад.

Муаллиф дар мақолаи ба чоп пешниҳодкардааш бояд мубрамии мавзӯ ва ҳадафу мақсади таҳқиқро бо истидлоли илмӣ асоснок карда, ҳулосаҳое гирад, ки бо навоарӣ ва аҳамияти илмию амалии худ қобили таваҷҷуҳ бошанд.

ТАЛАБОТИ ТАРТИБ ДОДАНИ ДАСТНАВИСҲО

Матни мақола бояд бо ҳуруфи андозаи 12 дар дар вожапардозии Word, дар як рӯи қоғаз андозаи стандартӣ (А 4) бо фосилаи 1,15 (барои ёддоштҳо ва эзоҳҳо, фосила 1.0) навишта шуда, ҳар саҳифа бояд аз 28 сатр (бо шумули замима ва ҳошияҳо), зиёд набошад. Ҳошияҳои дастнавис: аз боло ва поён – 2,5 см, аз чап ва рост – 3 см.

Ҳадди ниҳони дастнавис: мақола – 16 саҳифа; фишурдаи мақола – 1 саҳифа, тақриз – 4 саҳифа, солномаи ҳаёти илмӣ – 4 саҳифа.

Сарлавҳаи мақола бо ҳарфҳои калон, бо ҳаҷми шрифти 10 ва аз матн бо фосилаи як сатр ҷудо карда мешавад. Дар зери он ному насаби муаллиф, бо иқтисбос дар поварақ: ҷойи кор, вазифа, унвони илмӣ ва нишони муаллиф оварда мешавад.

Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба ҳатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) ва бо пешниҳоди маълумоти зерин оварда мешавад: маълумот оид ба унвон (китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ, маълумотномаҳо ва ғ.) / Маълумот дар бораи масъулият (муаллифон, мураттибон, муҳаррирон ва ғайра). Маълумоти дубора ҷопшуда (масалан, наشري дувум, таҳрири нав ва иловагӣ). - Ҷойи нашр (шаҳр): Ношир, соли нашр. - Ҳаҷм (шумораи сафҳаҳо).

НАМУНА:

Агар як муаллиф бошад:

1. Айнӣ, С. Кулліёт. Ҷ. 1. / С. Айнӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1958. - 555 с.

2. Рӯдакӣ, Абӯабдуллоҳ. Ашъор / Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва луғоту тавзеҳот аз Расул Ҳодизода ва Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 416 с.

Ду муаллиф:

Асрорӣ, В. Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик / В.Асрорӣ, Р. Амонов. - Душанбе: Маориф, 1980. - 304 с.

Се муаллиф:

Ҳодизода, Р. Адабиёти тоҷик (асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри XX) / Р. Ҳодизода, У. Каримов, С. Саъдиев. - Душанбе: Маориф, 1988. – 416 с.

Китобҳои зери унвон.

Тавсиф аз номи китоб оғоз мешавад, агар он аз ҷониби чор ва ё зиёда муаллиф навишта шуда бошад:

Чор муаллиф:

Ному насаби ҳамаи муаллифон пас аз хати моил оварда мешавад:
Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.1. / Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М. Султон. - Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2010. – 950 с.

Панҷ ва ё зиёда муаллифон:

Агар асар панҷ ва ё зиёда муаллиф дошта бошад, номи се нафари аввал дода мешавад ва ихтисораи [ва дигарон] дар қавсҳои чоркунҷа дода мешавад:

Идоракунии фаъолияти инноватсионӣ: китоби дарсӣ / Т.А. Искандерова, Н.А. Каменских, Д.В. Кузнецов [ва дигарон]. – М.: Прометей, 2018. - 354 с.

Мачмӯаҳо:

Инноватсияҳо дар ҷараёни таълим: мачмӯаи асарҳои конфронси илмӣ ва амалии умумирусиягӣ бахшида ба 155-солагии зодрӯзи А.Н.Крылов. Чоп 16 / Институти Чебоксары (филиал) Донишгоҳи политехникии Москва. - Чебоксары: Политех, 2018. - 215 с.

Дастурҳои методӣ: (агар муаллиф дошта бошад):

Маърифати таълим: сустҷӯ ва бозёфт / Ф.Ниёзов, Ф. Олимова, М. Зиёев. Дастур барои худомӯзии омӯзгорони фанни забони тоҷикӣ. - Душанбе, 2012. – 78 с.

Фаъолиятҳои лоиҳа: роҳнамо барои татбиқи лоиҳаи курсӣ барои донишҷӯёни курси омодагӣ 03/08/01 "Соҳтмон" / О. Волков. - Чебоксары: Политех, 2017. - 28 с.

Агар фақат тартибдиҳандагон бошанд:

Агар дар бораи се ва ё зиёда тартибдиҳанда маълумот вучуд дошта бошад, пас бояд номи аввал ва насаби компилятор аввал дода шавад ва ихтисораи [ва дигарон] дар қавсҳои чоркунча дода мешавад:

Нархгузорӣ ва бучетсозӣ дар сохтмон: дастурҳо оид ба татбиқи ҳуҷҷатҳои курсӣ / мурағатии И. В. Петрова [ва дигарон]. – М.: СНИИ МРУ, 2017. – 28 с.

Мақолаҳо:

Як муаллиф:

Мусулмонкулов, Р. Асоси як тасвири шоирона / Р. Мусулмонкулов // Садои Шарқ. – 1975. - № 7. – С. 25 – 28.

Ду ё се муаллиф:

а) Гафурова Ф. Андешаҳо роҷеъ ба тарзҳои фойилӣ ва мафъулии феълҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ / Ф. Гафурова, Ф. Зикриёев // Аҳбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, сисилаи филология ва шарқшиносӣ. - 2013, - № 1. - С. 5-12.

б) Бойматов А. Сиғаи аудитивии забони тоҷикӣ ва муодили англисии он / А. Бойматов, А. Исоқов, Р. Фузайлов // Паёми Донишгоҳи миллий. - 2015, - № 4/8. - С. 44-45.

Чор муаллиф:

Тақвияти устувори бӯтабандии паҳлугии электролизҳои паҳлӯгии электролизерҳои арзизӣ (алюминӣ) / М. Акрамов, М. Сафаров, Ф. Раҷабов, Б. Эрзолов // Паёми Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон. – 2010, - №2 (16). – С. 52-62.

Панҷ ва ё зиёда муаллифон:

Омӯзиши потенциодинамикии ҳӯлаи сурби CCu_3 бо мис дар электролити $NaCl$ пайваست карда шуда / С. Худойбердизода, И. Ғаниев, Н. Муллоева [ва диг.] // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои табиӣ. - 2019. - № 1. – С. 206-213.

Мақола аз маҷмӯа:

Қосимова, Н. Маъно ва вазифаҳои калимаи «будан» дар «Қушоиш ва раҳоиш»-и Носири Хусрав / Н. Қосимова // Забон рӯкни тоат. Маҷмӯи мақолаҳо. Китоби дуюм. - Душанбе, 2004. С. 9-15.

Санадҳои меъёрӣ:

Кодекси қонунҳои оид ба меҳнати РСС Тоҷикистон [23.07.2016, №1329 қабул шудааст]. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 144 с.

Тафсир ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза ба муқобили хариду фурӯши одамон» - Душанбе: Ирфон, 2007. – 132 с.

Арбитражи байналмилалии тиҷоратӣ: ташаккул ва проблемаҳои танзими ҳуқуқӣ / Зери таҳрири: д.и.х., проф. М.З.Раҳимов. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 157 с.

Рисола ва автореферат:

Бобоёрова, Л.Х. Айни и таджикская просветительская литература: диссер ...канд. филол. наук: 10.01.03 / Бобоёрова Лутфия Холиковна; [Место защиты: Тадж. гос.нац. ун-т]. – Душанбе, 2010. – 189 с.

Салихов, Ш.А. Роман в таджикской литературе XX века: проблемы формирования жанра: автореф. дисс. ...д-ра филол. наук: 10.01.03 / Салихов Шамсиддин Аслидинович; [Место защиты: Ин-т яз. и лит. им. Рудаки. НАНТ]. – Душанбе, 2011. – 62 с.

Захираҳои электронӣ:

Ихтисораи URL пеш аз суроғаи почтаи электронӣ нишон дода мешавад. Пас аз суроға, ҳатман санаи дастрасӣ ба захираҳо нишон диҳед.

Сомонаҳо дар Интернет:

Таърихи ҷаҳонӣ: сайт. - URL: <http://www.istorya.ru> (санаи дастрасӣ: 15.10.2019). - Матни электронӣ.

Ҳукумати Федератсияи Россия: сайти расмӣ. - Москва. - URL: <http://government.ru> (санаи муроҷиат: 19.02.2020). - Матни электронӣ.

Мақолаҳо аз сомонаҳо:

Маҳатма Ганди. Инсон – маҳсули афкори хеш аст / Ганди Маҳатма. – режими дастрасӣ: lifeyes.info/man-is-a-product-of-his-own-thoughts/ (санаи муроҷиат: 08. 11. 18). - Матни электронӣ.

Брокгауза ва Ефрона. (Ҳарфи Е): портали интернет. - URL: <http://http://bibliotekar.ru/brokgauz-efron-ch/150.htm>. (санаи муроҷиат: 12.03.2021). - Матни электронӣ.

Китобҳо аз EBS:

Борзова, Л. Д. Асосҳои химияи умумӣ: китоби дарсӣ / Л. Д. Борзова, Н. Ю. Черникова, В. В. Якушев. - Санкт-Петербург: Лан, 2014. - 480 с. - URL: <https://e.lanbook.com/book/51933> (санаи муроҷиат: 23.10.2019). - Матни электронӣ.

Китобҳо аз китобхонаи электронии СИ (f) МПУ:

САПФИР 3D: китоби дарсӣ / В.В.Бойченко, Д.В.Медведенко, О.И.Палиенко, А.А.Шут. - Киев, 2017. - 130 с. - URL: <http://library.polytech21.ru:81/files/Sapfir.2017.pdf> (санаи муроҷиат: 07.10.2019). - Ҳолати дастрасӣ: барои сабти номшуда. Хонандагони СИ (f) МПУ. - Матни электронӣ.

Истинодҳои библиографӣ:

Истинодҳои берун аз матн ҳамчун рӯйхати сабтҳои библиографӣ, дар матни асар дар қавсҳои квадратӣ [], бо вергул чудо карда шуда, саҳифаҳоеро, ки дар он иқтибос ҷойгир аст, нишон медиҳанд. Рақамҳои онҳо нишон медиҳанд, ки дар рӯйхати библиографӣ тахти кадом рақам бояд ҳуҷҷати зарурӣ пайдо карда шавад. Масалан: [34, 78].

*Дастнависҳое, ки бидуни риояи талабот тартиб дода шудаанд,
дида баромада намешаванд.*

Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифони ҷиҳати ислоҳ баргардонад.

Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши
муаллифони онҳост.

Нишонаи мо: 736001, шаҳри Хоруғ, кӯчаи У.Холдоров 4, Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Баҳодур Искандарови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, маҷаллаи «Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ», тел.: (+992) 93 535 31 68 .

Сомонаи мо: www.ign.tj; e-mail: nrizvonshoeva@mail.ru.

ПРАВИЛА ПУБЛИКАЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «Вопросы гуманитарных наук» издается Институтом гуманитарных наук имени академика Баходура Искандарова Национальной академии наук Таджикистана (г. Хорог).

В журнале публикуются статьи, сообщения, рецензии, информационные материалы по филологии, истории, этнографии, археологии, философии, фольклору, литературе, а также экономике.

Журнал выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском и английском языках. Статьи сопровождаются аннотациями на таджикском, русском и английском языках.

В предлагаемых для публикации научных статьях автор должен дать обоснование актуальности темы, четкую постановку целей и задач исследования, научную аргументацию, обобщения и выводы, представляющие интерес своей новизной, научной и практической значимостью.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

Автор представляет рукопись на таджикском, русском или английском языке. Аннотации к статье должны быть представлены на таджикском, русском и английском языках, объем которого не должен превышать 1 страницу.

Текст должен быть отпечатан шрифтом 12, выполненного в текстовом редакторе Word на листе стандартного формата (A4). На странице рукописи должно быть не более 28 строк, отпечатанных через 1,15 интервала (для примечания и сносок интервал – 1,0). Поля рукописи: верхнее и нижнее - 2,5 см, левое и правое - 3 см. Размер абзацного отступа – 1,0 см.

К рукописи прилагаются: сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, ученая степень, звание, место работы, должность, домашний адрес, индекс почтового отделения, номер телефона и адрес электронной почты);

Предельный объем рукописей:

статья - 16 страниц, аннотация - 1 страница; рецензия - 4 страницы; хроника научной жизни - 4 страниц.

Заглавие статьи печатается большими буквами шрифтом 10 и снизу приводится фамилия и инициалы автора со ссылкой внизу страницы, где приводится место работы, звание, ученая степень и контактные данные автора.

Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием выходных данных.

Схема описания книги: заголовок (Ф. И. О. автора). Основное заглавие: сведения, относящиеся к заглавию (учебники, учебные пособия, справочники и др.) / сведения об ответственности (авторы, составители, редакторы и др.). Сведения о переиздании (2-е изд, перераб. и доп.). – Место издания (город): издательство, год издания. – Объем (кол-во страниц).

ОБРАЗЕЦ:

Один автор:

1. Айни, С. Куллиёт. Ҷ. 1. / С. Айни. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1958. - 555 с.

2. Рӯдакӣ, Абӯабдуллоҳ. Ашъор / Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва луғоту тавзеҳот аз Расул Ҳодизода ва Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 416 с.

Два автора:

Асрорӣ, В. Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик / В.Асрорӣ, Р. Амонов. - Душанбе: Маориф, 1980. - 304 с.

Три автора:

Ҳодизода, Р. Адабиёти тоҷик (асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри XX) / Р. Ҳодизода, У. Каримов, С. Саъдиев. - Душанбе: Маориф, 1988. - 416 с.

Книги под заглавием:

Описание начинается с заглавия книги, если она написана четырьмя и более авторами:

Четыре автора:

Имена всех авторов приводятся за косой чертой:

Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.1. / Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М. Султон. - Душанбе: Паҷуҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2010. – 950 с.

Пять авторов и более:

При наличии информации о пяти и более авторах приводят имена первых трех и в квадратных скобках сокращение [и др.]:

Идоракунии фаъолияти инноватсионӣ: китоби дарсӣ / Зери таҳрири Т.А. Искандерова, Н.А. Каменских, Д.В. Кузнецов [ва дигарон]. – М.: Прометей, 2018. - 354 с.

Сборники:

Инноватсияҳо дар ҷараёни таълим: маҷмӯаи асарҳои конференси илмӣ ва амалии умумирусиягӣ бахшида ба 155-солагии зодрузи А.Н.Крылов. Чоп 16 / Институти Чебоксары (филиал) Донишгоҳи политехникии Москва. - Чебоксары: Политех, 2018. - 215 с.

Методические указания: (с именем автора):

Маърифати таълим: ҷустуҷӯ ва бозёфт / Ф.Ниёзов, Ф. Олимова, М. Зиёев. Дастур барои худомӯзии омӯзгорони фанни забони тоҷикӣ. - Душанбе, 2012. – 78 с.

Фаъолиятҳои лоиҳа: роҳнамо барои татбиқи лоиҳаи курсӣ барои донишҷӯёни курси омодагӣ 03/08/01 "Соҳтмон" / О. Волков. - Чебоксары: Политех, 2017. - 28 с.

Если есть только составители:

При наличии информации о трех и более составителях приводят инициалы и фамилию первого составителя и в квадратных скобках сокращение [и др.]:

Нархгузорӣ ва бучетсозӣ дар соҳтмон: дастурҳо оид ба татбиқи ҳуҷҷатҳои курсӣ / мураттибон И. В. Петрова [и др.]. – М.: СНИ (f) МРУ, 2017. - 28 с.

Статьи:

Один автор:

Мусулмонқулов, Р. Асоси як тасвири шоирона / Р. Мусулмонқулов // Садои Шарқ. – 1975. - № 7. – С. 25 – 28.

Два или три автора:

а) Ғафурова Ф. Андешаҳо роҷеъ ба тарзҳои ғоӣилӣ ва мафъулии феълҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ / Ф. Ғафурова, Ф. Зикриёев // Аҳбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, сисилаи филология ва шарқшиносӣ. - 2013, - № 1. - С. 5-12.

б) Бойматов А. Сиғаи аудитивии забони тоҷикӣ ва муодили англисии он / А. Бойматов, А. Исоқов, Р. Фузайлов // Паёми Донишгоҳи миллий. - 2015, - № 4/8. - С. 44-45.

Четыре автора:

Тақвияти устувори бўтабандии паҳлугии электролизҳои паҳлугии электролизерҳои арзизӣ (алюминӣ) / М. Акрамов, М. Сафаров, Ф. Раҷабов, Б. Эрзолов // Паёми Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон. – 2010, - №2 (16). – С. 52-62.

Пять авторов и более:

Омӯзиши потенциодинамикии ҳӯлаи сурби CCu_3 бо мис дар электролити NaCl пайваст карда шуда / С. Худойбердизода, И. Ғаниев, Н. Муллоева [ва диг.] // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои табиӣ. - 2019. - № 1. – С. 206-213.

Статья из сборника:

Қосимова, Н. Маъно ва вазифаҳои калимаи «будан» дар «Қушониш ва раҳониш»-и Носири Хусрав / Н. Қосимова // Забон рукни тоат. Маҷмӯи мақолаҳо. Китоби дуюм. - Душанбе, 2004. С. 9-15.

Нормативные акты:

Кодекси қонунҳои оид ба меҳнати РСС Тоҷикистон [23.07.2016, №1329 қабул шудааст]. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 144 с.

Тафсир ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза ба муқобили хариду фурӯши одамон» - Душанбе: Ирфон, 2007. – 132 с.

Арбитражи байналмилалӣ тичоратӣ: ташаккул ва проблемаҳои танзими ҳуқуқӣ / Зери таҳрири: д.и.х., проф. М.З.Раҳимов. – Душанбе: Деваштиҷ, 2007. – 157 с.

Диссертация и автореферат:

Бобоёрова, Л.Х. Айни и таджикская просветительская литература: диссер ...канд. филол. наук: 10.01.03 / Бобоёрова Лутфия Холиковна; [Место защиты: Тадж. гос.нац. ун-т]. – Душанбе, 2010. – 189 с.

Салихов, Ш.А. Роман в таджикской литературе XX века: проблемы формирования жанра: автореф. дисс. ...д-ра филол. наук: 10.01.03 / Салихов Шамсиддин Аслидинович; [Место защиты: Ин-т яз. и лит. им. Рудаки. НАНТ]. – Душанбе, 2011. – 62 с.

Электронные ресурсы:

Перед электронным адресом приводится аббревиатура URL. После адреса обязательно указывать дату обращения к ресурсу.

Сайты в сети интернет:

Всемирная история: сайт. – URL: <http://www.istorya.ru> (дата обращения: 15.10.2019). – Текст: электронный.

Правительство Российской Федерации: официальный сайт. – Москва. – URL: <http://government.ru> (дата обращения: 19.02.2020). – Текст: электронный.

Статьи с сайтов:

Махатма Ганди. Инсон – маҳсули афкори хеш аст / Ганди Махатма. – режими дастрасӣ: lifeyes.info/man-is-a-product-of-his-own-thoughts/ (санаи мурочиат: 08. 11. 18). - Матни электронӣ.

Брокгауза ва Ефрона. (Ҳарфи Е): портали интернет. - URL: <http://http://bibliotekar.ru/brokgauz-efron-ch/150.htm>. (санаи мурочиат: 12.03.2021). - Матни электронӣ.

Книги из EBS:

Борзова, Л. Д. Основы общей химии: учебное пособие / Л. Д. Борзова, Н. Ю. Черникова, В. В. Якушев. – Санкт-Петербург: Лань,

2014. - 480 с. – URL: <https://e.lanbook.com/book/51933> (дата обращения: 23.10.2019). – Текст: электронный.

Книги из Электронной библиотеки СНІ (f) МРҮ:

САПФИР 3D: учебное пособие / В. В. Бойченко, Д. В. Медведенко, О. И. Палиенко, А. А. Шут. – Киев, 2017. – 130 с. – URL: <http://library.polytech21.ru:81/files/Sapfir.2017.pdf> (дата обращения: 07.10.2019). – Режим доступа: для зарегистрир. Читателей **СНІ (f) МРҮ**: – Текст: электронный.

Библиографическая ссылка:

За текстовые ссылки оформляются как перечень библиографических записей, помещенных после текста документа или его составной части. Связь библиографического списка с текстом может осуществляться по номерам записей в списке. Такие номера в тексте работы заключаются в квадратные [] скобки, через запятую указываются страницы, где расположена цитата. Цифры в них указывают, под каким номером следует в библиографическом списке искать нужный документ. Например, [34, 78].

*Рукописи, оформленные без соблюдения указанных требований,
не рассматриваются.*

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отсылать авторам на доработку.

Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

Адрес: 736001, г. Хорог, ул. У.Холдоров 4, Институт гуманитарных наук имени академика Баходура Искандарова Национальной академии наук Таджикистан, редакция журнала «Вопросы гуманитарных наук», тел.: (+992) 93 535 31 68 .

Наш веб-сайт: www.ign.tj; e-mail: nrizvonshoeva@mail.ru.

Address: 736001, Khorog, avenue U. Kholdorov 4, Institute of Humanities named after B.Iskandarov National Academy of Sciences of Tajikistan, Tel.: (+992) 93 535 31 68.

Our website: www.ign.tj ; e-mail: nrizvonshoeva@mail.ru.

**МАСЪАЛАҲОИ ИЛМҲОИ ГУМАНИТАРӢ
ВОПРОСЫ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК
ISSUES OF HUMANITARIAN SCIENCES**

№ 2, 2024

Ба чоп 2023 иҷозат дода шуд. Андозаи 70x100¹/₁₆.
Коғазӣ офсет. Чопи офсет. Гарнитураи Times New Roman Tj.
Ҷузъи чопии шартӣ 15,5.
Теъдоди нашр 100 нусха. Супориши № 37

ҶДММ “Сифат - Офсет”
734036, ш. Душанбе,
Тел: (+992) 93-585-72-71